

SZÁZADUNK.

Szerkesztési

OROSZ JÓSEF.

II. KÖTET.

PESSTEN.

HARTLEBEN K. ADOLF TULAJDONA.

1833.

STANBANK

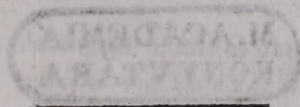
STANBANK

STANBANK

Nyomtatta Fűskúti Landerer Pesten.

T a r t a l m a.

	lap
Chateaubriand	3
Szegénygyarmatok	27
Az angol alház	43
A' feltámadási emberek pere Londonban	63
Amerikába költözés	81
Az esküdtek széke (Assisenhof) Párisban	95
Dánia újabb időkben	105
Az angol püspökségek jövedelmei	112
Az atlási francia táborozás	113
A' fekete rabszolgák Rio de Janeiroban	137
A' Ramazan Konstantinápolyban 1832-ben	168

T a r s a l m a

199		
8		
27		
43		
63		
81		
97		
108		
112		
113		
131		
188		

**M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA**

C h a t e a u b r i a n d.

Némelly halandók arra látszanak rendeltetve lenni, hogy habozó éltek folyamatja által bizonyítsák be az emberi sors álhatlanságát. Ezeknek sem ra- gyogó eszök, sem számtalan tapasztalások, sem a' szerencse kedvezései vagy ostorozásai nem szolgál- nak kalauzúl a' nyugalom kikötőjébe evezésre, sőt épen e' tulajdonok okozzák laptakénti fel 's alá há- nyattatásaikat.

Ily férjfiu életrajzát szándékozunk olvasóinknak előterjeszteni, rövid vonásokkal festvén Chateau- briand nevezetes politikai 's irói életét, melly szá- zadunk történeteire 's a' közvéleményre nem cse- kély befolyással vala, 's mellyet maga remek tö- möttséggel e' néhány szavakba foglal: *)“ Életem felette nyugtalan volt; több ízben eveztem a' tenge- ren által. A' vad ember kalyibájában laktam 's a' király palotájában, a' mezón és városokban. Két

*) Lásd „*Essai sur les revolutions*“, előszó. Paris. Lefèvre és Ladvocat. 1829,

mérősúly melly sorsomon lóg, szünetnélküli felemelésemet és leszállásomat okozza. Elővesznek, de azonnal elhagynak; újra elfogadják a' meztelent és köpenyeget vetnek reá, hogy azt más nap' megint lehúzhassák róla. Megszoktam ezért a' szélrohást, és bármily kitötőbe érjek, csak útasnak tartom magamat, ki rövid idő múlva újra hajóra ül; nem is reménylek már állandó maradást a' szárazon. Két óra elég volt arra, hogy a' miniszteriumot elhagyjam 's a' palota kulcsát annak adjam által, ki lakosának rendeltetett!"

François August vicomte de *Chateaubriand*, francia pair, a' nemeslelkű Malherbes unokaöcse 1769-ben született *Combourghan*, Bretagne-ban. Tizenhetedik évében a' Navarra gyalogezredbe lépett, hol egész 1789-ig maradt. A' revolúció véres száműzései alatt elhagyá hazáját 's Éjszakamerikába mene az ottlévő vad nemzetek életét hősileg leírni, egyúttal pedig, közhasznúvá akarván tenni utazását, felkeresni Amerikának nyugotéjszaki átjárását. Két esztendeig mulata *Kentucky* vad nemzetségei között, előnyomulván időközben a' *Mendocin* fokig. Itt írta első költeményét prózában: *A' Nadché-k vagy az indiai nemzetségek életrajza*,“ melly azonban csak 1826-ban jelent meg többi munkái között. Kétségkívül van, hogy a' vad népek közötti lakása nagy behatással lön későbbi költeményei szellemére.

Onnan viszatért Európába 1792 's *Condé* zászlóji alatt harczolt hazája ellen, melly alkalommal sebbe esett *Thionville* ostromlásánál. Ezért és más okokért Angliába költözött 1796, hol szükölködés által szoríttatott az írói pályára, mi által gróf *Fon-*

tanos-al barátságos összeköttetésbe jött. Itt adta ki első politikai könyvét: „*Essai historique, politique et moral sur les révolutions anciennes et modernes, considérées dans leur rapport avec la révolution française.*“ — melly munkának czélja annak megmutatása, hogy semmi új nincs a' nap alatt, és hogy régibb 's újabb országokban előfordultak a' francia revolúcióhoz hasonló esetek. Ez nyujta alkalmat a' szerzőnek többrendű tündöklő de erőltetett hasonlításokra. Noha az ebbeli elveknek nagyobb része megnyerné a' legmíveltebb elmék jóváhagyását, még is annyira hatott bé későbbben a' környűlállások megváltozása a' szerző véleményeire, hogy állításait tökéletesen megútálván 's hibájit, mint mondja, átlátván 's megvallván „új könyvet irt ó hittel.“ 1826 kiadott minden munkáinak első részében foglaltatik az „Essai“, mellyhez csatolt jegyzeteiből és felette érdekes előszavából felvilágosítást nyer az olvasó e' munka eredete 's a' vicomte élete előbbi környűlményei felől. — Megvallja itt, hogy a' tőle akkoron gyakorlott társaság 's olvasott könyvek nagy befolyással voltak írásmódjára. Ítéleteinek keserűségét így mentegeti: „Oly író, ki pályája végén vélte magát, és száműzése elhagyottságában sírkövét használta íróasztalának, nem vethete yidám tekintet a' világba; el kell neki nézni, ha néha átengedi magát a' szerenesétlenség előítéletinek; mert ennek is megvannak szintűgy igazságtalansági, valamint a' szerencsének érzéketlensége 's háladatlansága.“ — 1799. Németországba utazott, hol elfogadtatott az austriai hadinép által, de nem sokára szabadon bocsáttatott.

Buonaparte jutván brumaire 18-dik után a' kormányhoz és látván Chateaubriand, hogy a' consul nem igen kedveli a' szabad elveket, ő is egyszerre elállott ezektől 's igen okosan azt hitte, „hogy oly kormány alatt, melly semmi békés véleményt nem kárhoztat, szabad lesz talán a' kereszténység védelmét mint literaturai tárgyat felvállalni“ (Lásd „Atala“ előbeszédjét a' harmadik kiadáshoz 1801.) Ő akkor Napoleont azon emberek egyikének mondá „kiket az istenség, sokalva már a' büntetést, engeszteltsége jeléül küld.“ — 1802 jelent meg *Genie du christianisme* (a' kereszténység szelleme) előbb Angliában, azután Francziaországban, 's igen nagy volt előre okosan készített hatása. Jobkor nem is jöhetett a' munka. Huszonöt évvel előbb szint'oly kárhozat érte volna azt a' Sorbonne papjaitól, mint ezek ellenjeitől; de most hallgatott a' papság a' könyv világibb nézeteire, megelégelvén azt, hogy legalább hang 's előadás vallásos érzelme-
ket gerjesztének. — Azon idő közben *Fontanes, La Harpe*-és több jeles tudóssal egyesült, 's egyik kiadója lett a' *Mercure de France*-nak. — 1803. kevés ideig követségi titoknok vala Rómában, cardinalis Fesch alatt 's ekkori ott mulatása közben készíté *Les Martyrs* című költeményét, melly csak keleti utazásai után jelent meg, és természetes, hogy csak némellyeknek tetszet. Az hányatik szemére, hogy minden áhíthatoskodó 's rejteményes írásmodja mellett, a' valóságban nem érze őszintén, 's hogy Angliában való tartózkodása alatt szorultságában megkinált legyen vallástalan kéziratjával egy könyvárost, kitől azonban válaszul azt kapta, hogy

az önkényvallású irásmód már divatban nincsen —; mi által későbbi munkái kiadására birattatott. — Most, miután vallásos írónak mutatta volna magát, a' revolutióról szóló munkájából töredékeket nyomtattatott Párisban; sőt az egész könyvet újra kiadni szándékozott, de felette nagy akadályokra talált a' napoleoni policziánál.

Még azon évben (1803) francia miniszter lón Wallisban, de 1804-i mártiusban, kevésel *Engli-en* herczeg halála után, letevé hivatalát. — 1806. bejárá Görögországot, Rhodust, Jerusalemet; innen Alexandriát, Cairót és Carthágót látogató meg, s hazájába tért Spanyolországon keresztül, nem hozván magával, saját vallomása szerint, egyebet, egy marok kövecsnél Árgoszból, Spartából és Corinthból, egy olvasénál, egy palaczk viznél a' Jordánból, egyet a' holt tengerből és néhány nilusi nádszált, mint hite és szarándoksága jeleit. Kevésel ezután elveszté kiadói jusát a' *Mercure* mellett, mivel ebbe *la Borde* spanyolországi útja felől oly cikkelyt iktatott, mellyben a' császár sértő czélzásokat vón észre.

Chénier is egy volt azok közül, kiknek a' „Martyrs“ s általjában a' vicomte munkái nem tetszettek. Ellenben midőn 1811 *Chénier* halála után helyét az institutumnál elnyeré *Chateaubriand*, oly kevés kimélettel szólott ama' felől a' szokott dicséret helyett, hogy ebből sértett önszerelme s czivódást szerető pártoskodó lelke nyilván kitetszenék. Egyébiránt ebben a' beszédben, de még inkább az *Iténéraire de Paris a' Jerusalem* című könyvében, több helyen fordul elő *Napoleon*

dicsérete, részént mivel a' szerző ennek haditetteit és nagy nevét csudálá, részént mivel a' policziaminiszter egy két odavetett szavát, kiadója javára nézve is, mint önmaga vallja, el nem mellőzhette.

Végre az 1812-dik év felemelé régi reményit, hogy a' francia királyi széket újra a' *Bourbonok* foglalják el, 's 1814 ama' nevezetes, csaknem minden európai nyelvre fordított könyvecskét: *De Buonaparte et des Bourbons*, adá ki, — — — — — mellyben a' már megszűnt hatalmat lehető legnagyobb féktelenséggel és merészséggel alázza. Ugyanazon férjfiút, kit előbb „a' gondviselés küldöttjének“ (*envoyé par la providence*) valla, szint'oly erős, de egészen új vonásokkal festi. Ez, a' szövetséges hatalmaknak Párisba bemenetelekor kibocsátott iromány oly nagy behatással volt a' közvéleményre, hogy XVIII Lajos kinyilatkoztatása szerént, egy hadisereget ért neki. Előszavában megvallja Chateaubriand, hogy akkor egyedül Napoleon rut oldalát vevé szemügyre, mivel itt a' zsarnok megsemmisítése forga kérdésben, a' császár tündöklő tulajdonit mindazonáltal elismeré; valamint hogy Napoleon is igen dicsérve szólott Chateaubriand felől sz. Helenán. — St. *Honoré* külvárosban a' régi royalisták és nemesek Chateaubriand, *Ferrand* és *la Rochefoucault* vezérlésök alatt öszvegyültek, és kívánataikat a' Bourbonok visszahelyzésére azon időben nyilatkoztatták, midőn az orosz gróf *Nesselrode* a' szövetséges hatalmak nevében declarálta, hogy többé Napoleonnal nem fognak alkudozni. Ezáltal magát elhatározottan az ultra-

royalisták pártjára veté 's abban, *Villèle*-el való czivakodásán kívül, hol szabadabb 's alkotmányosabb elveket fitogtatott, mindeddig megmaradott, akár szégyen, akár meggyőződés logyenek rugóji; vagy a' mint lady *Morgan* mondja „ki eddig bölcse vala, a' pusztának, most bölcse akar lenni a' Tuileriáknak.“ De még e' mellett a' köz véleményre is akara hatni, 's ekkori ide czélzó munkája: *Reflexions politiques sur quelque brochures du jour* a' miniszterium kedvező pillanatit reá voná.

Napoleon új betörésekor királyával együtt Gentbe szökött 's ennek itt 1815. májusban egy miniszteri tudósítást terjesztett elébe Francziaország állapotjáról, mellyben a' Bourbonok némelly érdekei oly ügyetlenül fenyegetve találtattak, hogy maga Napoleon azt, mint ügyének kedvező irományt, nyomtatásban terjeszgettette Párisban. Visszatérvén királyával, augustusban 1815 pairreé 's statuszminiszterré neveztetik. E' helyzetében kemény rendszabásokat javallott a' politikai factiók ellen; a' törvényszékeknek régi formáji visszahozását ajánlá; a' követek kamarája részenkénti megújítását ellenzé 's t. ef. — 1816. tagja lón az academiának.

Ugyan azon év végén ada ki *La monarchie selon la charte*, mellyben egykét jó ideájit a' leggondolatlanabb politikai leczkéekkel keveré, 's minthogy egy helyen kérdésbe voná a' király önkaratját a' september 5-iki rendelés kiadásában, XVIII Lajos őt statuszminisztereinek sorából kitörlé, mit nagyon neheztelt a' *st. Germain* külváros (a' felsőbb nemesség). Ellene volt ezolta *Decazes* herczeg miniszteriumának, és több irománykájiban,

nevezetesen: *Remarques sur les affaires du moment* azt vitatá, el kell vesznie Franciaországnak, ha a' kormány rendszere nem változik. Sok czikelyt iktatott azon időben Chateaubriand az aristokratikai oppositio *le Conservateur* folyóírásába, hol a' miniszteriumot keményen megtámadja. Nevezetesen az akkor a' pairek kamarájában tartott beszédjei, mellyek őt Franciaország jelesebb statusszónoki közé iktatják és munkájának tizenhetedik részében találhatnák.

1820. az úgy nevezett kivételi törvények mellett szavatolt; és midőn ugyanazon év szeptemberében a' bordeaux-i herczeg kereszteltetnék, egy üveg Jordánból merített vizet nyujta be a' berryi herczegnének. Ekkor azt kérdék tőle némely gonosz-kodók, mért nem lelte jónak ezen ábrándos vízzel 1811 „azon belcsőt öntözni meg, mellyben akkor a' jövődőség sorsa szunnyada?”

De íme, Chateaubriand még azon évben rendkívüli követnek és miniszternek hatalmazt tük *Berlinbe*, a' honnan azonban már 1821. visszatérván, a' titkos tanács tagjává 's újlag statusminiszterré neveztetik. Azonban még azon évben leteszi utóbbi hivatalát.

A' következett esztendőben *Decazes* helyébe rendkívüli követ lőn *Londonban*; de rövid időn elhagyván e' helyet, *Montmorency* herczeget váltja fel a' *veronai congressznál*. Itt világosan bizonyította Chateaubriand, mily gyenge politicus, reá hagyván magát beszéltetni ama' spanyol háborúra, melly Franciaországnak sok milliókba került, — — —

Onnan visszatérvén, Decazes herczeget váltja fel a' *külső miniszterségben* (decemb. 28. 1822.) *Villèle*-nek, a' kormányzó miniszternek szándékival egyetértőleg kelle vala e' helyen munkálnia, jelesen a' spanyolországi dolgokra tekintve, mellyeket egészen más szempontból néze *Villèle*, mint az ábrándos kultárgyak minisztere, ki a' háborút daliás hévvel mozdítja elő a' kamarákban, előre hirdetvén „hogy VII Ferdinand boldogító alkotmányt a'adand nemzetének.“ Az ő értelme szerint küldetett most az útasítás Madridba gróf *de la Garde* francia követnek, mire kiüte a' háború. Chateaubriand azért az orosz *András* és a' porosz *fekete sas* rendet nyeré. Így öszve nem tudván fénni *Villèle* e' heves fővel, csakhamar hidegség támadta köztök, 's midőn utóbb Chateaubriand *Villèle* javallatját a' birtokadó leszállítása iránt — talán oly czélből, hogy a' javallat félrevetése magát a' főminisztert is megbuktassa — a' pairek kamarájában támogatni elmulatá, maga kapta ki elbocsáttatását junius 5. 1824.

Most eltökélt ellensége lőn *Villèle*-nek, valamint előbb Decazes-nek vala, 's nemcsak a' pairek kamarájában, hanem leginkább a' *journal des débats* oppositio levélben is, hevesen kikelt a' miniszterium minden lépései ellen. De már egészen más fegyverekkel kelle neki *Villèle* ellen harczolnia, mint a' milyenekkel Decazes ellen víva, kinek kevés popularitása volt, mig *Villèle*, alkotmányos kormányzása által, a' nép szeretetét megnyerte. — Nagy ugrást tőn tehát Chateaubriand a' szélső jobbrészről a' közép balra, és vala-

mint a' *conservateur*-be iktatott czikelyek tömvék ultraroyalisti elvekkel, úgy tündöklének mostani irományi 's beszédjei legalkotmányosabb és legszabadabb ideákkal, olyanyira, hogy nagy reményt vete ez új megtértben Franciaország liberalis része.

Ezen cselekvésmódjának védelmére ezt hozza elő, „hogy első epochában a' Buonaparte factiót megtámadni, a' royalistákba alkotmányos ideákat oltani 's a' kormányokat democratiahoz felesleges hajlésaikban akadályoztatni volt szándéka. Második epochában azonban, midőn már buonapartisták nem találtattak, a' royalisták pedig győztesek voltak, kötelessége lőn, a' kormányokat önkénytől és hatalmok határtalan kiterjesztésétől tartóztatnia.“ — De valójában csakugyan az idők folyamata 's nemzetének megváltozott gondolkozásmódja által változtattak meg a' szerző elvei is. Azonban még jókor tapasztalhatta az általa oly érzélgőn lerajzolt Bourbonok vastag hibáját, sőt még önmagával is nem igen méltó 's kimélő bánásmódjokat. Átláthatta nem sokára „hogy alkotmányos országban még erősebb horgány is találatik, mint a' fejedelem személye, tudnillik maga az alkotmány.“

XVIII. Lajos halála után már september 17. kibocsáta Chateaubriand egy remek futóírást ezen czim alatt: *Le Roi est mort, vive le Roi!* (A' király meghalt; éljen a' király!) melly az udvar kedvezését és a' király kegyét megszerzé neki. X. Károly kormánya alatt nem kevésbé ragyogó szerepet játszott e' híres diplomata 's író, mint milyen az előbbi kormány alatt jutott vala neki.

Ugyanazon évben tudta 's híre nélkül nyomtatott újra *Essai* munkája, mi által igen megsértetett 's arra indított, hogy előbbi szándéka ellen azt későbbben többi munkáji között adassa ki, számos jegyzésekkel és kemény gúnyokkal bővítve. Meséli ez alkalommal, hogy anyja halála után, ki fiának e' szabadelmű munkáját nagyon szívére vette, áhítatos huga intései által istenfélőbb gondolatokra tért vissza, 's ennek következésiben írta legyen a' *Génie du christianisme* (A' kereszténység szelleme) című munkáját.

A' királynak minden kegye mellett sem jut-hata Chateaubriand a' miniszteriumba. Ezért a' contraoppositió részére lépett 's arra használta az akkor korlátlan sajtót, hogy a' *journal de débats*-ban irt cikkelyek által a' miniszterium tetteit igen éles kritika alá vegye. Nem feledhette, hogy Decazes a' statusminiszter czimet, Villèle pedig a' valódi miniszter hivatalt elvette legyen tőle.

Azolta munkájinak többféle kiadásai részént kezdettek, részént elvégeztettek. Egy új, igen pompás kiadás 1832. történt.

A' spanyol háború egészen máskép ütven ki, mint Chateaubriand jóslá, elég baja volt ama' számtalan megtámadás ellen menteni magát, mellynek ki vala téve a' követek kamarájában a' szerencsétlen próféta. Még az angol parlamentben sem tartóztathatá magát *Canning* megvető módon szabdalni e' beleavatkozó háború következéseit, azon alkalommal, midőn egy angol hadiseregnek Portugalliába küldése javaltatott. Az angol miniszter éles szavai nagyon megsérték a' francia

diplomátát 's 1826, midőn a' trónbeszédre adandó válasz vitatásba vétetett, nem tagadhatá meg magától Chateaubriand, hogy beszédében ne válaszoljon az angol miniszternek, kit barátjának nevezze. Nagyon vigyázott azonban, hogy az expeditió következésibe mélyebben ne éreszkedjék, sőt meg is vallotta, hogy egyik szabad nemzet kezese a' másiknak. „Hiszem, ugymond, hogy sehol sem döntetik el egy szabad alkotmány a' nélkül, hogy ezáltal az egész emberinem meg ne sértessék.“

Ugyan azon esztendőben hévvel ellenzé amá' törvényjavallatot, melly szerint a' statusadósság kamatja 5 percenttől 3-ra szállíttassék. Már annak előtte kevés megváltozással jóváhagyta azon törvényt, melly a' kiköltözőknek egy milliárdot rendel kárpótlásúl elvesztett javaikért, bármi kedvetlen volt is a' nemzetnek: de a' kamatok leszállításának egyrészt azon okból monda ellent, mivel a' nemzet minden bizonnyal morogni fogott volna a' miatt, hogy az emigránsok a' status hitelezők kárával gyarapodnak, elhúzáván ezektől azt, a' mi amazoknak adatik. De ellenmondásának legbelőbb indítóoka csakugyan a' Villèle iránti gyűlölség vala.

A' görögök mellett melegen és szabadon szólott *Note sur la Grèce* című irományában, 's ez ügyet a' pairek kamarájában is nyomosan vitatta. Ez legnagyobb dicséret, mellyre minisztersége szert tehet, — — — — —

Most kezde önkényesen kormányozni a' miniszterium (1827) és alig oszlattak el a' kamarák,

midőn királyi rendelés által újra behozattatik a' censúra. Tüstént fellépe Chateaubriand esze minden erejével és többféle futóírományt ada ki, mellyek ezernyi ezer példányokban forgának a' közönség kezeiben. Már néhány hetekkel előbb igen nyomosan szólalt vala a' pairek kamarájában a' sajtószabadság mellett; de azonnal visszavonult Schweitzba, hogy Párisban megjelenendő minden munkáinak összevgyűjtését eszközölje. Most, midőn a' sajtószabadság elnyomását hallaná, 's barátjai, leginkább a' „journal des debats“ kiadóji, jelenlétét szükségesnek itélnék, Párisba sieté 's megviva a' sajtószabadságért. Köz helybenhagyást és kedvességet nyert jelesen akkori iráskája *De l'abolition de la censure*, mellyben megmutatja, hogy képviselői országlás sajtószabadság nélkül mit sem ér.

— — — — —

— — — — —

Ezen időszakban reménye volt Chateaubriand a' liberalis résznek, nem lévén ügyesebb 's a' nemzet előtt kedvesebb védjök, ki esze által oly gyűlöletessé tette a' censurát, hogy könnyen átláthatta a' kormány, semmire sem mehet vele — — — Még azon évben előlépe egy a' választóknak szóló intéssel, *Derniers avis aux electeurs*, mellyben hathatósan kéri polgártársait, vigyázva legyenek 's irassák bé magokat a' választók sorába, hogy a' követek kamarája elszélesztése után azonnal készek legyenek új képviselők választására. Ezen intését, egy másikkal, a' minisztereknek irányzot-tal, fejezé be, kiknek kiált „hogy az erőszakos rendszabások által még jobban nehezítették a' nya-

valyát. Ha az indulatok lecsillapítása czéljok, azt egyedül az alkotmány fentartása által érhetik el, melly az idő szellemének kívánsága. De mig e' miniszterek szomorú kormánya fennáll, melly a' koronának árt, a' szabadságot megfojtja, a' véleményeket elnyomja, a' kereskedést 's a' mestersegeket semmivé teszi, egyedül szabad választásokban találhatnak boldogulást a' polgárok.“ Oly nemes elveket terjeszt itt a' közönség elébe Chateaubriand, hogy méltán sajnálhatja az olvasó nem leg-tisztább kútfőből vett eredetöket.

Mind e' mellett még következő esztendőben is fenmaradván a' villéli miniszterium, azt javaslá Chateaubriand a' pairek kamarájában, midőn az évenkénti kiadások (budget) vitattatnának, hogy egy fillért se szavatoljanak a' minisztereknek 's ezáltal kényszerítsék hivatalok letételére 's egy józanabb miniszteriumnak helyetengedésére. Azt állítá, hogy Villèle igazgatása több aggodalomra ád neki alkalmat mint bizodalomra, 's hogy tőle a' függetlenségnek, leginkább pedig a' sajtószabadságnak végső eltörlését méltán félthetni. — Mind a' mellet keresz-tülmene ugyan a' budget, de minekutána a' választások után liberálisok jelentek volna meg nagyobb részben a' követek kamarájában, könnyen átlátá Villèle, hogy fenn nem állhat ez új kamara ellen, 's ezért visszavonula társaival együtt.

Martignac vezérlése alatt egy józanabb miniszterium foglala most helyt. Chateaubriand újra kegyelembe jó 's *Rómába* küldetik mint francia követ 1829, hol a' XII Leo halála után conclavéba gyülekezet cardinálokat egy emlékezetre méltó hosszú

beszédben figyelteté a' keresztény hitnek az erkölcsökre 's felvilágosodásra gyakorlott behatására, a' kor és emberisedés haladására, beleszővén néhány alkotmányos és politikai ideákat, mi nagy újság vala e' helyen. Ily oratio soha sem tartatott még a' conclavés papok előtt. — Rómában mulatása alatt a' híres *Pussin* Miklós képirónak egy gyönyörű emlékkövet rendelt, melly nemrég' megkészülvén, a' római sz. lőrinczi templomban állíttatott fel. Az örökített művész óriási képe *Lemointól* faragtatott.

Ezen időszakban írta *Etudes historiques* című nagy munkáját, melly által bebizonyítja, miként fogta légyen fel a' történetírás nagy eseteit. Később (1831) egy új előbeszédet íra hozzá, melly világosan megmutatja, mily behatással volt legyen a' júliusi revolutió e' képzelősködő férjfiu elméjére. — 1827 végével *Lefèvre* és *Ladvoeat* könyvárosok 550,000 frankot fizettek neki, minden munkájának, *Oeuvres complètes*, kiadhatásaért. Ezen summából mindazonáltal 200,000-et nemeslelkűen visszafizetett *Chateaubriand*, látván, hogy kiadói szörnyű kárt vallanak e' nagy fizetés mellett, régibb munkáji számos kiadásokban 's utánnymutatásokban ferogván már a' közönség kezeiben. Írásinak pompás kiadása megjelent három esztendő leforgása alatt 1829 — 1831 *Lefèvre* és *Ladvoeat*-nál 20 kötetben 's egy toldalék könyvecsében.

A' martignaci miniszterium elnyomattatott *Polignac* által. Emigransok 's ultraroyalisták nyerek vissza előbbi befolyásokat. Annyiszor hirdetett új elvei következésében nem maradhatta már többé egyetertésben *Chateaubriand* ilyenforma em-

berekkel. Elmellőztetett és magányosságában egyedül tudományos munkáival vesződött, főképen „*Etudes historiques*“ könyvével, mellynek töredékét az academia közgyűlésében, mellynek tagja vala 1816 oltá, fel is olvasta. Nevezetes még az akkor irt *Mémoires, lettres et pièces authentiques, touchant la vie et la mort du duc de Berry*. Főszerkeztetője vala Chateaubriand egy ideig a „*Conservateur*nek; de ezen, *Fiévée* által folytatott folyóírás megszűnt a' censuratórvény megjelentekor.

A' juliusi revolútióban legkisebb része sem vala. De midőn a' követek kamarájában elhatározott változást az alkotmánynak a' pairek kamarájába jutottak 's ott vitatás alá véttettek volna, a' *bordeauxi herczeg* javára czélzó híres beszédét tartá. Megvallá e' beszédben, hogy nem képzelhetni igazságosabb és vitézebb tettet, mint a' párisi népnek a' király katonái ellen véghezvitt ellentállása —

de mind e' mellett nem kellett volna a' királyi ház törzsöklineájától eltávolozni; 's mivel X Károly és fia, az angoulemi herczeg, lemondottak a' királyságról, a' trónra okvetetlen a' *bordeauxi herczeg*nek kellett volna jutnia, kit alkotmányos gyámság alatt liberalis kormányzóvá nevelni könnyű lenne. „Én sem ábrándos, sem feudalis nem vagyok“, úgymond, „mártyr sem akarok lenni; teljességgel nem hiszem a' királyok isteni jusát, de hiszem a' revolútiók és tettek hatalmát. Még az alkotmánylevelet sem hívom segítségül; messzeből jönnek képzecim; a' philosophiai körből hú-

zom azokat 's az időből, mellyben vége szakad léttemnek. A' bordeauxi herczeget csak mint kénytelenséget javaslom, mellyben több értéket látok, mint abban, a' mit most sarkalunk. Hasztalan Cassandraként úntatám a' tront és a' pairséget, figyelemre nem vett intéseimmel; nem marad egyéb hátra, mint leülnöm az előre hírdetett hajótörés omladékira. Minden hatalmat engedek a' szerencsétlenségnek, csak azt nem, hogy hívségem hitétől feloldhasson. Azonkívül egyességet kell hoznom életembe. Minekutána már annyit tettem, mondottam, irtam a' Bourbonokért: a' nyomorultak utolsója volnék, ha őket megtagadnám harmadik és utolsó elútazások óráján.“ — Ezen utolsó gondolatban fekszik hihetőkép' főoka annak, hogy Chateaubriand mai napig a' régi uralkodótörzsök utolsó magzatjának javára nyilatkozik, noha ezt a' nemzet általjában tökéletesen ellenzi. Chateaubriand e' lineához csatolta vala magát 's oly regényesen dicséré erényeit, oly melegen bizonyítá be hozzáragaszkodását, hogy még száműzésében is védje akara maradni a' nélkül, hogy sokat gondoskodjék a' felől, megfelel-e ezáltal a' nemzet hajlandóságának vagy sem. Ugyanazon érzés uralkodik futóírásában, mellyet 1831. martiusban: *De la restauration et de la monarchie élective* czím alatt ada ki azon alkalommal, midőn a' követek kamarájában az öregebbik lineának örökös száműzése javasoltatnék.

Némelly más társaival, kik hasonlóúl megtagadták az *orléani* nemzetségnek leteendő esküjüket, kirekesztették Chateaubriand a' pairek kamarájából;

élt tehát ez alkalommal arra, hogy újonnan nyilván bebizonyítsa az öregebbig linea iránti érzéseit. Kifejté itt okait, mellyek őt az orleáni nemzetiségnek leendő hitétől tartóztatták. „Nem halgathatok már többé“ mond „a' restauratióról, mellyben annyi részem vala, melly mindennap csúfoltatik, és mellyet most szemem előtt akarnak száműzni. Egyes ember vagyok, senkivel sem tartok, egyedül állok a' restauratió után, valamint folytában álltam, mindentől független maradok mindig, azt fogadom el a' külön véleményekből, mi jónak látszik, megvetem, mit rosznak gondolok, és keveset törődöm, a' pártosoknak tetszem e vagy sem“. Ezen irományban ismét megvallja, hogy vastag hibák követték el a' restauratió alatt; a' Polignaci miniszteriumnak az alkotmány eldöntésére czélzó igyekezeteit gyűlöletes esztelenségnek nevezi; de mégis, vélekedése szerint, a' törvényesség (legitimität) mellett hiven meg kellett volna maradni 's a' fiatal V. Henriket királynak nevezni, minthogy semmikép' fenn nem maradhat a' választó monarchia, melly minden politikai systemák között a' legveszedelmesebb. E' megjegyzéssel végzi be irományát, hogy azon esetben, ha V. Henrik idegen hadiseregek segítségével berohanna Franciaországba, a' haza védőinek sorába lépne. „Éltemet, mond, áldoznám fel e' szerencsétlen gyermekért; de ha idegenek ölében térne vissza Franciaországba, mig ereje volna szavammak, az idegenek kiűzésére hívnám össze a' francziákat“ Végre jelenti szándékát, hogy hazájából magát száműzi, és kívánja: bár ne lenne más nemű franczia számkive-

tett, mint ő. 'S valóban ez irományának kiadása után, melly a' régi royalistáknál 's külső udvaroknál eleven sensatiót okozott, visszamene megint Schweitzba, de nem messze hazája széleitől, 's az vala a' közönséges vélemény, eltökélett szándéka, vissza nem térni többé hazájába. — Ennek okáért néhány hónapok múlva *Beranger* 's későbbben *Lamartin* intézésnek hozzá gyöngyörű verseket, hogy honját el ne hagyja.

Csak színre várakozni látszott Chateaubriand, melly alatt visszajöhessen Párisba, egyszeriben a' fővárosba teremvén ama' költői epistolák után; 's midőn 1831. télben ujjolag kérdésbe jönne az öregebbik linea száműzése, az örökös számkivetés javaslata ellen 's a' legitimitás elve mellett ismét egy futóírást ada ki.

Politikai hitének letételére uj alkalmat adott azon 12,000 frankból álló ajándék, mellyet a' berryi herczegné a' cholera kiütésekor küldé Párisba a' szegények számára, mellyet azonban el nem fogada a' policzia, más, a' carlistai machinatiókkal öszveköttetésben lévő czélokat gyanítván e' jóltévő adakozás alatt. Elevenen pártolá Chateaubriand e' dolgot az újságokban 's egy különös futóírásban, tagadván az igazgatás ebbeli hatalmát, hogy a' szegényeknek szánt ajándékot visszavethesse; ennek előgördített okát megczáfolni igyekezék 's magára vevé az ajándéknak kiosztását.

Csendes visszavonultságában, világi kincsekkel nem igen bővölkedve, életrajzát készíteni monda-tott. Minden politikai nyugtalanságokról örökre lemondani látszott, midőn múlt juniusbán (1832) u-

jonnan magára vonta nemcsak Páris és Franciaország, hanem az egész világ tekintetét is. Ugyanis június 16-án Párisban, saját lakában elfogták a' policzia által, mint a' carlista összeesküvésnek nemcsak tagja, hanem vezére is. Hasonlag *duc de Fitzjames* és *Hyde de Neuville* is. A' szinte gyanúba esett Marsal *Victor* már akkor nem vala Párisban. General *Ramorino* június 16-án szintén elfogatván, egyszeri kihallgatás után ismét elbocsátatott.

Chateaubriand ez alkalommal elhatározott indulatjának, de egyszersmind zavaros képzeteinek ragyogó példáját adá, úgy cselekedvén szomorú állapotjában, mint valamelly igazságtalanúl más országban a' nemzetek törvénye ellen bezáratott fejedelem fogott volna tenni. A' hozzá küldetett vizsgáló bírónak semmit sem akart felelni, 's hírclevelekben azt nyilatkoztatta, hogy oly kormány ítélőszéke előtt, mellyet ő elveknél fogva törvénytelennek ismer, felelni, még önvédelmére sem fog, mivel minden, bár legkisebb formaszerinti felelet, az ítélőszék illetőségének megismerése lenne. Nevét sem akará megmondani, noha beszéd közben és törvényes szertartáson kívül a' vizsgáló bírótól, mint magános embertől, a' szükséges felvilágosításokat nem tagadá meg. Közzé tett nyilatkoztatásából következők nevezetesek:

„Én a' jelen politikai rendnek hűséget soha nem esküdtem, statusminiszteri hivatalomról lemondásomat benyújtottam, mint pairnek járó nyugpénzemet megköszöntem: én tehát Lajos Fülöp királykodása iránt sem áruló, sem hálátalan nem

lehetek. Ellenje vagyok e tehát? Ha az, úgy törvényes (loyal) és fegyvertelen, meggyőzött ellenje vagyok, ki a' tetszeli szükségét és kénytelenítést tűri, de kegyelemért nem könyörg. Engem' zár alá vetnek 's valami vélt politikai bűn vagy vétség miatt kérdeznék ki, mellyet elkövetettnek mondatom. De minthogy én az újonnan behozott politikai rendet meg nem ismérem, honnan kívánhatni tőlem, egy ezen politikai rendből eredt törvényszék illetőségét szinte politikai tárgyakban megismernem? nem durva ellenmondás volna ez? ha az elvet tagadom, miként engedjem meg a' következményt? — Az ostromállapot törvénytelen-ségét nem is érintem, hanem feljebb megyek; mert az ostromállapot csak csekély következménye amaz előbbi nagy törvénytelen-ségnek, mellyből az, szükség idején, mintegy kitolatott. Megirtam egyik utóbbi munkámban, hogy én jelenleg Franciaországban csak a' társasági rendet ismérem el, hogy adót fizetni 's több effélét tartozom, 's így, ha csupán társasági bűnnel vádoltatnám (mint gyilkossággal, lopással, vagy vagyonsértéssel 's e'f.) akkor igen is elismerném a' törvényszék illetőségét társasági tekintetben; de én politikai (polgári) vétséggel vádoltatom; 's azért szót sem vesztek. — Megengedem azonban, hogy ha a' kormány valami önbátorsága ellen czélzó politikai vétségben hisz részesnek, kénytelen lehet engemet önvédelmeül törvénybe idézni; de én, ki ezen kormányt csak tetszeli ismérem el, 's e' szerint ha ugyanazon társaságban élek is, mellyet az igazgat, ellene bátran öszveesküdhetem: (?!) még ezen

esetben is felhagyhatok, saját káromra, önvédelmemmel; 's ha azzal, a' mivel legfoganatosabban védhetném magamat, szólani vagy felelni nem akarok, ez inkább vádolómnak, a' kormánynak, hasznos. — Azért tagadám pedig meg a' jelen kormánytól eskümet, mivel jogát vélekedésem szerint 1) a' régi monarchiából örökösülés útján nem származtathatja, 's 2) mivel ezen jog, véleményem szerint, a' népfelsőségből sem eredett, minthogy új igazgatásformának választhatása végett egybe nem hivatott a' nemzeti gyűlés. — Legyen ebben igazam vagy ne, akár merész és többektől ostromlott az én theoriám, akár nem: ez itt mindegy. Nekem meggyőződésem ez, ezt megtartom, 's érette minden áldozatra, még életemére is, kész vagyok“ 's a' t.

Világosan mutatja Chateaubriand ábrándozásának e' szomorú szüleményében, hogy sem korosodása, sem számtalan viszontagságai, sem végre a' mindenfelől intő tapasztalás nem volt befolyással költői képzetekkel teljes eszére. Ki gyanítaná e' gyerekes sophismákkal bővülködő irományban a' tapasztalt sok évi utast, a' politikus író, a' volt status és kúltárgyak miniszterét? — „A' gyilkosságon és lopáson kívül minden szabad, és büntelen cselekedet neki a' haza felforgatására“ mivel a' tudós vicomte le nem tette hitét az új kormánynak, melyet csak „tettleg“ ismér el. „A' nép csak nemzeti gyűlés alkalmával nyilatkoztathatja ki felsőségét“ nem meghatalmazottak által is. — „'S ha szólani vagy felelni nem akar, ez inkább vádoló-

jának, a' kormánynak, hasznos". — Mily gyönyörű elvek!

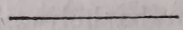
Azonban ugyan keveset fogott használni minden sophismája a' jó vicomtenak, ha a' végbevitt vizsgálatok által ártatlansága ki nem sült volna. Ennek következtében két héti fogság után szabad lábra bocsáttatott, és legújabb hírek szerint Angliába készül.

Chateaubriand munkáji költői elevenséget lehelnek; hévvel ír, képekkel tele, eszesen és nem erő nélkül; főkép' némelly festései remekeknek mondathatnak; de ideájiban mélység hibít és öszvefűgges. — Szelleme költői, philosophiája költői, vallása költői. Ezzel azonban nem az akar mondatni, mintha ő vagy más nem lehetne egyszer'smind jeles költő, mély philosophus, nagy politicus és vallásos a' szó legfenségesebb értelmében; hanem az, hogy nála az ideák eredetiségét 's gazdagságát, a' gondolat igazságát és mélységét, tisztaságát, az okoskodás helyeségét, alaposágát 's fensége hiányait kellemes, költői előadás, ragyogó szópompa 's csillogó álokoskodás fedi el; melly utóbbi tulajdonok őt a' nevezetes, kedvelt 's olvasottabb írók sorába helyezik ugyan, de azon nagy és szabad lelkek körébe soha sem fogják emelni, kik maradandó becsű és századokra ható munkájikban, az ideák tömötségéhez mélységet és alaposágot is kapcsolnak 's az igazságot sophisticai fordulatokkal, magát csalogató képzet és érzélgés álmaival 's áradozásával soha el nem rutíták. — Több munkáji angolra vannak álttëve, de az anglok kevesbé becsülik azokat, mint a' fran-

ziák 's az éjszakamerikaiak még kevesbé mint az angolok; németre is fordítottak nagyobb részben. — Ladi *Morgan* őt „a' *Coucy*-k és *Nesle*-k, a' *Châtillon*-ok és *Montfort*-ok egyetlen egy, el nem ért követőjének, a' keresztes hősök utóbbikának 's Európa jámbor szarándokának“ nevezi.

Vagyona fel van emésztve, hazájától húzott jövedelmi megszűntek. Irásiban azt mondja, hogy háromszor veszté el mindenét a' királyisághoz ragaszkodása miatt. Ez nem helyesen állítatik; mert a' restauratió alatt azért veszté el az udvar kegyelmét, mivel ábrándos ideáji összhangba nem jöhettek többi practicusabb társainak elveikkel; a' juliusi revolútió után pedig fizetései azért húzattak vissza, mivel a' nemzet által választott királytól megtagadta a' hitet. Mint statusembernek hihetőkép' már véget ért pályája, melly a' görög szabadságnak meleg és nemes pártfogása által — ékesíttetik — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Szegénygyarmatok.

A' legkeservesebb szegénység, melly egyes, természetek vagyonokkal kiáltó ellenzetben állván, napról napra nevededik és a' polgári társaságot veszedelmes kifakadásokkal fenyegeti, sürgetőn szólítja fel a' közfigyelmet. Valamint más testi 's lelki nyavalyánál, úgy itt is más rossz — materia peccans — siet a' beteg rész felé, 's henyeség és csalárdság, szegénység rongyaiba öltözködve, zsarolja az irgalmasságot és jószívúséget csalfa felszollításai által, károsítván a' többi valódi szegényt, tehetetlent. — Pest városunk már szép példával előment többi törvényhatóságinknak, határt tévén az alkalmatlan, szemtelen és nagy részben csalárd koldulásnak. De ez csak egyetlen példa, mellyet követni más helyeken sem erő, sem alkalom, sem akarat.

A' koldulást talán sehol sem lehetne oly könnyen gyökerestől kiirtani, mint magyar honunkban; mert ritka ország találhatik, hol annyi a' termé-

keny föld, melly kiterjedése miatt csak felére műveltetik, vagy egészen műveletlen hever, mint Magyarországbán; hol idomzatban kevesebb a' munkás kéz és — valljuk meg őszinte — ritkább a' valódi szorgos munkásság. Itt tehát legkönnyebben és legnagyobb sikerrel lehetne szegénygyarmatokat felállítani, milyenek más országokban már boldogító következtéseket szültek, mint azt a' tisztelt olvasó a' jelen értekezéséből látni fogja.

Ki dolgozni nem akar, ne is egyék, ez az elv, mellyből minden szegényápolásnak erednie kell, 's csak az folyamodhatik idegen gyámolításért, ki nem dolgozhatik. Mindenütt, hol emberek szövetségtek társaságba az emberiség erkölcsi célját megvalósítani, követelheti mindenik a' másiktól, hogy saját erejét gyakorolja az élet külhijányainak megszerzése végett, 's ezt ne a' mások erőlködéseitől várja; ellenben közös társasági kötelesség, azoknak, kik ama' hijányokat magoknak meg nem szerezhetik, gyámolítást nyújtani, mihelyt a' családhoz tartozók, kiknek ez legközelebbi kötelességek, a' szükséges gyámolítást adni nem képesek. Korábbi időkben a' szükséges különbség dologra tehetség és dologra tehetlenség közt szemügyre nem vétetett, 's botorul értett vallásos tekintetek szerint mindennek gyámolítás nyújtott, ki saját munkálkodása által nem keresett magának. Így van ez még most is déli Európának némelly tartományai-ban, 's oda jutott a' dolog a' szegényről gondoskodási eredeti törvények veszedelmes kifajulása által Angolország legtöbb grófságaiban is, hol most mind az, ki élelmét épen nem vagy nem eléggé kereshe-

ti meg, községétől egész vagy részbeli tápláltatást követelhet, holott ez korábbi időkben, a' szegények adójának megfizetésére köteleztetés mellett, hatalommal birt, dologtalan községi tagokat munkára szorítani; ott most már a' szegényadó évenként mintegy 50 milliom tallérra emelkedik, mellynek egy nagy része foglalatosságtalan emberek tartására fordíttatik, akár képesek dologra akár nem. A' nemzeti vagyonnak oly sikertelen használása mindenütt szaporítá a' szegénységet, a' helyett, hogy felsegéllette volna, mivel a' saját erőlködésre ösztönözést elfolytotta. Minél nagyobb leve mostmár újabb időkben különböző a' kereseti viszonyokban alapolt okok által a' népsokaságnak azon feleslege, mellynek dolga után semmi tudakozás nem tétetett, annál erősebben megtartatott az az elv, hogy a' szükölködők gyámolításánál a' dologra képesek azoktól megkülönböztessenek, kik physikai okokból nem képesek magoknak saját erőlködés által megszerezni életi megkívántatóságait, 's hogy a' szegényápolásnak különösen arra kell fordíttatnia, a' dologtalanat oly állapotba tegye, hogy magát idegen segély nélkül táplálhassa. De ezen cél elérésének eszközeiben nagy különbség mutatkozott. Rendesen alkalom szereztetett a' dologtalanoknak, kézi munkával, gyárlat készítésével érdemelhetnie táplalmát. Onnan iparoskolák, dologintézetek dologszeretőknak, kényszerítő intézetek resteknek és munkautálóknak. De az olyan megszorított tehetőség, kivált tömött népű tartományokban, leginkább csak azon következesű vala, hogy több teremtetett elő mint a' szükség

kiván, 's azért az egyoldalúlag vezérelt munka után senki sem tudakozódik. A' tapasztalás mutatja, hogy a' legtöbb iparoskolák és dologintézetek sanyarognak, az elszegényedés előhaladását nem gátolják, 's az azokba munkára vitt szűkölködők semmi biztos, a' környülmények változásaitól független keresetéhez nem jutnak élelmöknek, mivel egy korlátolt tehetőséghez szoktatván, csak kevés segítő eszközt találnak magokban. Ez okot adott próbákra, földmivelést műszeres dolgozással egybekötni, mint azt Owen Robert, Lanarkban, a' sűrű népességű 's kézigyárban szorgalmas alsó Skócziában tette, mi mindazáltal a' gyári munkáságnak elhatározott többletnyomóságot adott. A' szegények táplálásának a' legegyszerűbb és természetesebb alapra, a' föld mivélésére támasztásának érdeme egy hollandust illet. Már korábban kietlen és terméketlen földterületek nyerettek meg szorgalmas kezek által mivélésre az alföldekben és szomszéd tartományokban, mint a' homok puszta Goch mellett Kleve herczegségben, a' 18-ik században kivándorlott palatinátusok által, kik Amerikába utazások közben a' leginségesebb elhagyattatásba estek; de a' terv, mellyet a' hollandus generál Van de Bosch készített, egészen tulajdonos elveken nyugodott. Neki Javában, hol mezei jószágának mivélését nagy buzgalommal vitte, chinai kivándorlók voltak szomszédjai, 's azoknak bánásmódjokat, kivált a' trágya készítésével és használásával, a' chinai mezeigazdaság nagy emeltsőjével, vizsgálván, vizsgálódásait a' legegyszerűsebb foganattal használta birtokán. Mi-

dön Hollandiába visszatért, egy külön irásban megmutatá a' lehetséget, közönséges szegényápolást hasznosan intézni az Alföldön. Ezen felébresztésnek a' legkedvezőbb következése leve, és 1818-tól fogva először *Frideriksoord*ban Drenthe tartományban, 's később az ország más pusztá tájain szegénygyarmatok telepítették, mellyek áthatatosan követék a' szegények polgári és erkölcsi megjavítására munkálásnak czélját. Ezen földmívelési gyarmatok azolta mintákká lettek más tartományoknak 's az érdekes tudósítás által, mellyet a' tapasztalt angol Jacób azokról tett, Angolországban is nagy figyelmet gerjesztettek, 's ottan már hasonló intézetek alaplásához fogtak. Minél biztosabb 's egyszerű'smind olcsóbb módot nyujtanak ezen egyedül a' földmívelésén nyugvó gyarmatok, a' dolgozható szegényeket nem csak nemesíteni, hanem azokat egészséges és tökéletesen tápláló munkához is szoktatni, 's minél könnyebben ülepíttethetnek mindenütt, hol a' földnek valami része műveletlen, — 's mellyik még fentműveltségű európai tartományban is nem találtnak pusztaságok? — 's minél bizonyosabban akadályoztathatik meg azok által a' mindenütt panaszos és a' szegényedés szaporítására oly hathatós városokba nyomulása a' szegényeknek: annál időszerűbb lehet, az alföldi intézeteknek belszerkeztetését és azoknak eddigleni sikerét szorosán megtekinteni. A' mit Voght Flottbeckben, la Rochefoucauld Liancourtban, Matthieu de Dombasle Nancyban, a' nemes Oberlin Elszasban 's mások véghez vittek, sem az ülepítvények kiterjedésére, sem a' foganat fontosságára nézve nem hason-

líttathatik öszve a' hollandi intézetekkel, jóllehet minden ily nemű próbák azon gondolatból indultak ki, hogy a' szűkölködés által elaljasodott embereknek erkölcsi jobbitása, mint szinte a' szegények nevelése, a' legbizonyosabban csatoltathatik a' földmivelésére szoktatáshoz.

Hollandiában a' szegénygyarmatok alpolására azon történet által vezéreltetett az ember, hogy a' népsokaságnak igen nagy része adta magát a' kézi gyárlat üzésére, nagy része a' földfelületnek míveletlenül maradván, és hogy csak akkor szereztethetett könnyebbülés, ha a' dolgozóságnak más tárgyak mutattattak. Tudva van, hogy a' jótéví egyesület, melly 1818-tól fogva ama' terv' kivitelére állott öszve, mihelyt a' szükséges pénzeszköz aláírás által megnyeretett, legelébb mintegy 1300 holdnyi földet vett, melly csaknem egészen sílány sivatagságból állott. Egy nagy része ezen terméktelen földnek rendeltetett első próbagyarmatra. Midőn a' leülepedők felvevésére szükséges előkészületek megtétettek, az ország különböző részeiből 52 szegény nemzetség gyűjtetett öszve, mellyek azon pillanattól fogva megszűntek, terhére lenni községöknek. Az elsült vállalat az ülepítés bővítésére serkentett, 's kevés évek alatt megszaporodott a' szegény gyarmatok száma. Egy gyarmatban minden rész két hold földből áll, melly egy berekesztett négyszegyet képez, 's egy homlokoldalával utczára fordított háza van, melly 50 lábnyira esik beljebb a' mesdgyétől. A' ház megett vagyon csűr és istálló, ezek megett készítettik a' trágyahely, hol minden növényi és állati hulladék szorgosan öszve gyűjtetik.

Egy hétszemélyű család megtelepítésének költsége az Alföldön eleinte majd 700 tallérba került, de később sokkal kevesebbe. Az egyesület magára vállalja, minden letelepedőnek táplálójáról gondoskodni, mivel ennek nincs módja, a' legközelebbi aratásig, midőn a' föld művelésére fordított munkájának gyümölcséhez juthat, táplálni magát. Az egyesület fáradságaért munkájának idomzata szerint fizeti őt. A' megülők tartoznak mind a' földet művelni, mind a' lak építésénél szükséges dolgot véghezvinni. A' gyarmatok gyarapodása, sőt azoknak fennállása is a' föld legtokéletesebb megdolgozásától függ; azért a' letelepedők a' legébresebb felvigyázat alatt állnak mind addig, míg a' legkisebb kétség lehet munkásságokon vagy akaratjokon. Elv gyanánt vétetik, hogy egy kétszemélyes család, ha munkáját hét holdnyi földre fordítja, nem csak annyit kereshet, mennyi élelmére és ruházatjára szükséges, hanem évenként felesleget is kell nyernie, melly 16 esztendő alatt a' nyújtott gyámolításnak $5\frac{1}{2}$ procentel visszaadását lehetségessé teszi. Egy másik elv az, hogy egy letelepedőnek a' legrövidebb dologra fordítható időben sem szabad dologtalan veszteglenie. Minden ülepedés egy fő felvigyázó alatt áll, egy alfelvigyázó 100 családnak adatik, melly ismét 25-ös osztályokra válik, mellyek egy egy ugynevezett negyedmester alatt állanak. Minden negyed két elosztásból áll, 's ezek mindenikének hasonlólú egy felvigyázója van, ki gyakorlott mezeigazda, 's példával és tanáccsal vezérli alattvalóit munkára. A' földművelésnél csaknem rendszeren irtókapa és ásó használtatik. Min-

den munka darabonként, nem napibér szerint számíttatik. Estveli munkaszünet után minden dolgos egy jegyet kap, melly érdemének értékét adja elő, 's ő azon az egyesület tárházából a' szükséges élet-szükségeket határozott áron szerezheti meg. Ezen bérjegyek pénz gyanánt szolgálnak a' gyarmatban. Ha a' letelepedőnek keresménye eleinte nem elég szükségének pótolására, hitelben adatik neki, 's adós-sága szaporított keresetéből lehúztatik. A' gyarmat aszonyi tagjai részént házi foglalatosságokkal, részént fonással és szövéssel tartoznak munkálkodni. Gyapju és len az egyesülettől adatik nekik, mig a' nyers munkálnivaló saját juhaikról és lenföld-jeikről nyerethetik. A' gyermekek is foglalatoss-kodtatnak azon órákban, mellyeket nekik az osko-lábajárás meghagy. Ők is mint anyjaik a' férjfi-akkal hasonlóul megkapják jutalmokat, tett munká-latjok idomzata szerint. A' következés megbizonyí-totta, hogy a' nyereség kecsegtetése, a' leggondo-sabb felvigyázattal egybekötve, rendesen elegendő hatalmas ösztön, melly nem teszi szükségessé lom-haság miatt büntetések osztását. A' letelepedők ezen jótékony felvigyázat alatt csak nyerhetnek; ők saját hasznokra dolgoznak, minthogy, ha aratás után a' birtokjok jövedelme felülmúlja az előre munkára adott pénzt, a' felesleg nekik esik. Az első esztendő után mindenik letelepedő elhagyhat-ja a' gyarmatot. Ki szorgalma 's erőlködése által köteleztetéseit feloldozta, vagy az egyesület tárai-ból gyámolításra többé nem szorul, a' maga részét felvigyázó vezérlés nélkül mívelheti. Ez azután az egyesülettel oly viszonyban áll, mint egy haszonbér-lő

a' földesurral, kivévén, hogy bizonyos rendelkezéseknek gyermekei nevelésére nézve alájok vetve marad, minthogy az előljárók ezen fontos tárgyat nem minden egyesnek tetszésére hiszik bizhatni. —

A' behozott ásóval mivvelésnél csaknem semmi ló nem kívántatik meg, a' trágya elhordásán és az aratás behordásán kívül. Ezen célból minden gyarmat előljárósága 6 lovat tart 50 részesekeknek. A' legfontosabb pont, mellytől az intézet díszlete függ, a' trágya szaporítására fordított fáradozhatlan gondosság; 's itt megbizonyítja a' tapasztalás, mily jótékonyan használt Van de Bosch a' chinaiak mezeigazdasággal bánásoknak behozatalával. Minden leülepitett család tartozik a' maga részére kívántató trágyát megszerezni. Van két tehene, vagy egy tehene és 10 juha; de minthogy oly barmbirtok nem elegendő a' trágyaszerezésre, a' gyarmatosok kénytelenek azt szaporítani, hangát és fűvet használván alomnak és azt különös rendszabások szerint az állati hulladékkal kövér trágyává készítvén. A' gyarmatok oly gondosság mellett azolta minden idegen trágyabehozatalt elkerülhettek. A' tartomány mivvelése bizonyos szabályok szerint történik, melyeket a' földnek tulajdonsága szolgáltat.

Egy tíz évi tapasztalás megmutatta, hogy 7 hold föld oly esztendei jövedelmet hajt, melly mintegy 350 tallért megér; minthogy pedig egy 7-8-személyü csaladnak tartása mintegy 290 tallérba kerül, mindenik esztendőre majdnem $\frac{1}{6}$ jövedelem feleslegül marad. Egy utazónak tudósítása szerint, ki az alföldi gyarmatokat 1828. meglátogatta, az egyesület fáradozásainak a' legörven-

detesebb sikere vala. Az egykor sivatag pusztaságok gazdag aratásokat adnak, a' gyarmatosok egészségesek és vidámok, a' lakások alkalmasok és tiszták, 's csaknem mindenütt más foglalatosságot is adott még fel magának a' megszoktatott szorgalom, hogy a' kedvessé lett hazát megszépítse. Virágok diszlenek a' jól apolt kertecskékben, 's több házakon láthatni vásznat fejeződni, melly oly asszonyoktól fonatott és szövött, kik négy esztendővel azelőtt a' társaság salakjai valának. —

A' mily gondos az egyesület az élemedettek nevesítésére, úgy nem felejt el az elhagyatott szegény gyermekeket sem; 's az ezen célból tett rendelkezések oly eszesek, hogy ezen gyermekek fentartása negyedrészebe sem kerül azon költségnek, melly rendesen a' szokott szegényintézetekben kívántatik. Hat gyermek adatik egy koros és gyermektelen gyarmatos párnak által vagy bíztatik valami becsületes aszonyra. Egy oly gyermekintézet fentartására épen annyi föld rendeltetik, mint egy 7 személyű háznép kap. A' gyermekek annyi munkát kötelesek a' földművelésre szentelni, mennyit az oskolábajárás nekik megenged és erejükkel megegyezik, 's más telepedőktől gyámolítatnak, kiket az egyesület bérel. Ez az előreköltésönözés lehuzatik az aratás jövedelméből, a' felesleg pedig az intézet tulajdona. Mit a' gyermekek fonással keresnek, mintegy a' jövedelmet szaporítja. Minél inkább serdülnek, annál jobban tartoznak a' földet munkálni, míg végre bérelt dolgok gyámolítása szükségtelenné leszen, 's a' jövedelem, a' szokott, az egyesületet illető lehúzá-

sok után, egészen övék. A' gyermekek jól tápláltak és ruháztatnak, rendes iskolai oktatást kapnak, távol élnek erkölcsöt rontó befolyásoktól, egészséges munkához szoknak a' szabadban, 's mezei szorgalomhoz és oly módon neveltetnek, melly őket szorgalmas és megelégedő emberekké teszi. Mily különbség amaz elnyomorított emberi növényektől, mellyeket oly gyakran városi szegényintézeteinkben látunk!

Szászországban is tétetett néhány évvel ezelőtt egy örvendeztető kezdet mezeimunka intézettel szegény gyerekek számára a' pirnai árvaházban. Az árvák nevelőjük felvigyázása és részvevése alatt, az árvaház kertének és egy rét szénagyűjtésének gondján kívül irtókapával és ásóval 13 köböl vetést dolgoznak meg, melly nekik házi szükségre hüvelykes veteményt és életet szolgáltat. Hasonló intézet köttetett öszve darab idő olta a' hallei árva házzal is, melly hasonlólag kedvező foganattal dicsekszik.

Igy tehát a' kérdés: ha valyon dolgozható syegények függetlenekké tétethetnek-e alamizsnától? tettelesen eldöntetett; meg van mutatva, hogy a' dolgoztalan városiak oly állapotba helyheztethetnek, mellyben magok kereshetik szorgalmok által élelmöket, 's hogy egy szegényintézet rámehet, mindig nélkülözhetőbbé lenni mint szegényről gondoskodó. Az alföldi gyarmatokban letelepedők nagyobb száma elszegényült kézmunkásokból áll; durvaságba süllyedt, szentes rongyokkal fedett városiak voltak felvétetésökkor. Megérkezésök után tiszta ruhát és jó táplálatot kaptak, de ugyan azon

pillantásban irtókapát és ásót kellett is kezökbe venniök, hogy a' mit fogyasztottak, a' földtől kinyerjék, és uj ruhájokat megfizessék. Élelmökről bizonyosok lévén, a' dolog bizonyos jutalma által kecsegtetettvén, önkényt és vidámon dolgoznak. Keresetöknek feleslegét, melly az esztendő végével pontosan kifizettetik nekik, rendszeren azon időpont gyorsabb elérésére fordítják, mellyben a' rendeléseknek nincsenek többé alájok vetve, de mellyekhez az egyesület adósai magokat szabni kötelesek. Ki dolgozási szorgalmával alább hagy, és azalatt hogy jószágának jövedelmét kevesebbíti, földbérével hátramarad, kap ugyan előreköltsönt, de ismét alá is vettetik földrészének mivélésénél az előljáró közvetlen felvigyázásának.

Azon hasznok, mellyeket a' szegénygyarmatok szolgáltatnak, arra indíták az alföldi kormányt, hogy az árvaházakban tartandó szegények számát meghatározza, és megvizgáltassa, hányan tétethetnek ezek közül által az ülepítvényekbe. Parancsolá, minden nem gyarló hanem dolgozható szegényeket a' gyarmatokba vinni a' közönséges intézetekből, és élelmök költségét lakhelyeik községeinek vagyonából megtenni. Ommerschans szegénygyarmataiba Oberyssebben bevitt koldusok száma 1826. 1300-ra ment, kik részént férjfiak részént asszonyok valának. Ezek egy nagy épületben laknak, közelében egy órháznak, mellyben egy compagnia katonaság fekszik, de kiket még eddig soha sem vala szükség rendtartásra felszólítani. A' gyarmatosok rendekre osztatnak 's korok és eréjükhöz képest kézi vagy mezei munkával

foglalatoskodtatnak. Mindenik rendnek bizonyos határozott summát kell egy nap keresnie, mellyért gazdag ebéd adatik az intézet konyhájából. Minden egyebért mindenik külön munkával tartozik fizetni, 's mindenkire magára hagyatik, mennyit akar ezen uton keresni; de könnyen két annyit sőt három annyit is szerezhethet, mint a' legalsó meghatározott pénz. A' rendkívüli munka jövedelmének feleslege három részre esik: egyik részéről azonnal rendelkezhetik a' védencz, másik feltartatik neki az intézetből kilépteig, a' harmadik pedig az egyesület kincstárába tartozik, különféle történetes költségek pótlására, különösen azok gyámolítására, kik önhibájok nélkül akadályoztatnak, a' mindennapi táplálásokra meghatározott szükséges élelmet keresni. Ha egy oly védencz valami 12 tallérnyi megtakarítást szerzett 's magát jól viselte, az egyesület őt nem tarthatja tovább vissza; 's évenként többek eresztetnek el, gyakran nevezetes summákat vivén magokkal, mellyek az ő javokra az intézet zsugorgató tárában meggyűltek. - Az ország minden vidékéről vitetnek gyám-talan és árvahodott gyermekek a' szorgalomnak amaz ültetőoskolájába, melly a' községnek ép, erős és erkölcsös dolgozókat 's cselédeket ad vissza.

Ha a' községek vagy egyesek a' tökepenzt egyszer lefizették, melly a' szegények telepítésre kívántatik, ez oly alapítvány marad, mellyről rendelkezhetnek. Ha a' gyarmatos meghal vagy az intézetet elhagyja, helye, minden további költség nélkül, ismét másnak adathatik. A' közös részvételnél, mellyet a' szegény gyarmatok Hollandiában

találtak, csaknem mindenik közönség ad hozzá, 's az által jogot nyer, minden dologtalant és tehetetlent azon gyarmatba küldeni, mellyel szövetségben áll. A' koldulás keményen elnyomatik a' helybeli felsőségtől, 's minden dologra képes, ki koldulászon kaptik, megfogatván, azonnal a' szegénygyarmatba vitetik.

A' szegénygyarmatok telepítése ellen azon kérdést tehetné valaki: valyon az a' nagy tőke, melly a' gyarmatosok elhelyeztetésére 's legalább egy évig táplálására kivántatik, nem a' gyümölcsöző nemzeti tőkéből vonatik-e el, 's a' nyereség egy vidéken egy másiknak vesztésével nem enyészik-e el? De hiszen itt nem arról van beszéd, hasznos-e egy gyümölcsöző tőkét a' keresetnek egyik ágáról másikra fordítani által, hanem arról, hogy a' nemzeti tőkének bizonyos mennyisége, melly most egészen elfecséreltetik, mind a' tulajdonosokra mind az egészre nézve elviselhetővé tethessék. A' dologra alkalmas szegények táplálásával, henye koldusok gyámolításával most elvesző tőke, illő használattal több lenne elégnél, gyarmatok alapítására. Még ha azon táplálatnak egy része, mellyet a' telepedőnek első esztendőben kapnia kell, elveszne is, ez épen keveset jelentene azon vesztéség mellett; mellyet az egész szenved, ha épen annyi táplálat fogyasztatik el a' henyéktől, kik esztendő végével semmit sem termesztettek, 's kiknek a' következőben, mindaddig míg foglalatosság nélkül vagynak, épen annyit kell kapniok ugyan azon jóltévő tárkamarából. Egy tekintet szegényapoló intézeteink éviszámításaira

minden helyen mutatja a' summák nevededő mennyiségét; mellyek a' szegények tartására kívántatnak, szorosabb vizgálatból pedig bizonyosan a' sül ki, hogy az alamizsnák leglelkiisméretebb elosztásánál is a' szükséges élelemnek egy nagy része dologra alkalmasoknak jut 's jutnia kell az ezeknek foglalatosság szerzés szokott módjánál. De félre tévén ezen materialis érdekeket, az öszvesjóra nézve mindenekelőtt azt a' nagy nyereséget kell tekintetbe venni, hogy e' nép sokaságának egy szembetűnő része képessé téve láttatik, mind physikai mind moralis elsülyedésből boldog, kereshető és kereső emberre képezni magát, mi a' tapasztalás bizonyítása szerint mindenütt a' szegénygyarmatok következtése vala, Hollandiában, Holsteinban, Angliában. Hogy Európának minden országaiban vagnak sivatagságok, mellyek mivelhetőkké tétethetnek, statistikai számolások után feltehetjük; mint Magyarország földjére nézve bizonyos, hogy pontosabb művelési elvek használásával, kivált ásóval műveléssel, háromszor annyi embert táplálhatna, mint most benne lakik. Terjedt szántóföldeket adnának sok vidékein honunk erdőségei is a' szorgalmas kezeknek, ha a' tharandi fő erdősztanácsnok Cottának szivrevételre méltó és Saxoniában már figyelembe vett javallata végrehajtatnék, arravaló erdőföldeket bizonyos mennyiségű esztendőkön által szántásra fordítani, mi által állítása szerint az olyan föld későbbi faültetésre is annál tenyészőbbé tétethetnék. A' szegénygyarmat legegyszerűbb eszköz az ellensúly meg-

háborítását elmellőzni, mellyre az angol philo-
 sophus Paley czéloz, mikor azt mondja: „az eredetileg közös földnek elosztása azon várakozásban és
 feltétel alatt tétetett 's hagyatott helyben, hogy
 mindenkinek elegendő élettáplálát vagy eszköz
 maradjon, azt magának szerezhethnie; 's azért, ha
 a' tulajdonnak ezen elosztása a' szegénység és szük-
 ség követelései ellen szorosán védelmeztetik: ugyan
 azoknak czeljával ellenkezésben történik ez, kik
 azt tették, és azéval, ki a' világot minden lako-
 sainak táplálására és megújítására bőven megál-
 dotta.“

A z a n g o l a l h á z .

Ha valaki, ki az alháznak soha tagja nem volt, néha néha annak egyik vagy másik tanácskozásán jelen vala; ha a' galériáról a' szoros, zordon terembe egy tekintetet vete le, 's ott dologtalan, suttogó 's figyelmetlen gyülekezetet láta; de még inkább, ha a' legjobb szónokokat és legügyesebb vitató mestereket, kikkel ezen gyűlés bír, oly pillantatokban hallotta, mikor nem valami különös alkalom szólítá hanzsártra szónokságok teljes erejét; végre ha próbálta a' mindennapi tarka szónokcsoportot halgatni: tizet fogadhatni egyre, hogy a' mondott valaki igen gyenge véleményhez jutott a' kamara talentomairól és politikai ismereteiről. De tegyük fel, ugyan azon valaki történetesen, pénzért vagy érdemért, ezen kamarának tagjává lett: szinte tizet fogadhatni egyre, hogy véleményét az egész kamara bölcsességéről, még egy hónap lefolyta előtt szembetünőképpen, még pedig a' ház javára, meg fogta változtatni. Canning azt

szokta mondani, hogy a' közönségesek házának jó izlése minden egyes tagét sokkal felülmulja, ha az a' legelmésebnek tartatik is tisztársai között. Valóban éles tekintet, az ítéletnek helyessége 's igazsága uralkodik az alház tekinteteiben és vélekedéseiben, melly bámulásra indít, és minthogy ennek legfőbb tulajdonsága jobbított ízlés, ez annak, ki magát kitüntetni akarja, nélkülözhetlen. Az talán szerencsétlenség, de a' dolog úgy van. A' kamarában uralkodó tón általjában nemesi tón, 's egy nemesnek hibájival úgy bír mint érdemeivel. A' kamara igen elnézőnek mutatja magát a' tapasztalatlanság iránt, de igen felháborodottnak a' fenhéjzás ellen. Jó magaviselet, tartás, szemérmes ékesenszólás, kellemes kitétel nagyobb benyomást tesz itt, mint más angol gyülekezetben — a' felső házat is alig vévén ki. Ott a' karakterre mindig nagyobb tekintet van, még ha talentom nélküli is, mint a' karaktertelen talentomra.

Gyakran hallani az alházon kívül azt mondatni: „ez vagy amaz kevés hitelt találand a' parlamentnél, igen sokat declamál.“ De igen igazságtalan fogna az ember lenni, ha azt hinné, hogy a' kamara gyűlöli a' declamációt. Számos és heves ülésben hasonlíthatlanúl nagyobb hathatóságú a' declamáció, mint a' legjobb okoskodás; csak kevés ülésben, vagy hol egyedül kiszolgáltatási kérdések forognak fenn, undorodik a' helyes izlés, mellyről feljebb szó volt, minden szükségtelen pompától, 's minden nem helyén alkalmaztatott emphasistól.

„Tartsa szeme előtt az ur mindenkor“ mondá az alháznak egy régi tagja egy nagy reményű fiatal

embernek, „a' gyülekezet karakterét, melly abban áll, hogy az oly emberekből szerkeztetett öszve, kik sokat láttak, és keveset olvastak. Ne beszéljen ugy hozzá mint mély gondolkodókhöz, ne mint leleményes eszű szemlélődőkhöz, ne mint genialis theoreticusokhoz, ne mint meleg politikusokhoz, hanem mint világi emberekhez,“ — 's ebben van egyik legfontosabb oka, hogy a' parlamenti következmények csak az idő gyümölcsei. Hogy az ember világi embereknek tessen, maga is az legyen, 's a' fiatal statusembernek, ki egészen újdonnanköszörülve az egyetemből vagy utazásból jön, néhány esztendőre van szüksége, hogy azzá legyen. Erőltetett tanulás egészen másnemű ismereteket szül, világisméretet csak a' tapasztalás adhat.

A' kamarán kívül gyakran mondogatják: „a' nagy tudomány bizonyos sikerű.“ Nagy tudomány, még ha a' legfőbb és legtöbb nemű is az, leggyengédebb és meggondoltabb ügyességet kíván, hogy jól használtassék. — Semmit sem enged meg kevésbé az alház, mint nagyobb, szellemibb megfontolás bélyegét, mint milyet a' környűlmény kíván. Semmit sem utál meg inkább mint új 's éles elmével kigondolt igazságokat; kivált a' philosophia ellen valódi antipathiája van. Sokkal örömebb hall az egy merész közmondást, ha ügyesen alkalmaztatik, ama' kellemes „truismes“-eket, (mindennapi igazságokat) mellyeket a' nagy tudományú ember megvetne. Elébb nyer az ember bocsánatot, ha a' ház ismereténél alább sülyed, mint ha azon felül emelkedik. — Midőn egykor a' híres tragikai színjatszóné Siddons a' legnagyobb hévvel Milton-

nak egyik legszebb helyét egy elragadtatott halgatóház előtt mondá, egy inas elkezdett ásítani és mondá: „mi baja lehet megént annak a' vén asszonynak.“ Ugyan azt az érzést, csaknem ugyan azon inasi szavakat, támaszthatja az oly szónok, ki egyszer igen nagyra mutatná magát apró melléktárgyakban. A' legtökéletesebb mintája annak, minek vizsgálodva véve, egy statusember beszédének lennie kell valami fontos alkalommal, a' sir James Mackintosh-é vala a' reformbill másodszeri elolvasásakor: tartalmas, világos, gondosan dolgoztatott, gondolattal teljes — de még is fogamatlan. Nehány ilyenmű beszéd a' ház rendjeit nagyobb sikerrel ritkítaná meg a' choleraanál.

A' parlamenti ékesszólásnak legkedveltebb tónja a' társalkodási tón. A' kamara szerfelett szereti mi rögtön mondatik, 's az előrekészített beszédek ellen győzhetetlen iszonyodással viseltetik; jóllehet ez igen fiatal kedvelés, melly az elevenebnek és vidámabbnak adja az elsőbséget a' mélyengondoltnak és törvényhozóinak költségén. Fáradsággal szerzett tudomány, világosan rendbeszedve és logikailag előadva, talán nem könnyen tehet kirohanásokat 's nem könnyen utasíthat vissza személyes támadásokat: de sokkal jobban dicséri a' szónok talentumait, végetlenül tisztességesebb egy tanácskozó gyűlés karakteréhez 's mindenk előtt végetlenül hasznosabb az ország javára nézve. — Különösen kedveltetik az alházban olyan ember, ki nem annyira saját vélekedését, mint valami bizonyos néprendét látszatik mondani. Így, midőn Hunt az alházba jött „mint képviselője a' nem-

képeztetett rendnek“ szokatlan figyelemmel voltak, őtet, mint a' legalsóbb népnek „a' Mób-nak“ közvetlen organumát, szónokát hallani. Csak ezen okból is szembetűnő rangot nyerhetett volna ő az alházban jobb neveléssel és egy kissé nagyobb jártassággal. De Hunt maga a' csupa üresség; soha sem volt nyomorúbb fecsegő. Az ő beszédjei mindazáltal egyedül nevetést gerjesztő ügyessége 's a' komoly és száraz tanácskozást aggnői csevegésével a' Times-ről, vagy fiatalságáról, nejének szolgálójáról, vagy sétakocsizásáról a' londonhidon egy lovas kocsiban, fűszerezése miatt, a' mély gondolkodás után valami felvidámitásnak tekintetnek; 's mit az ember mint hijábanvaló enyelgést utál, változtatás kedvéért szereti.

Mint a' legnevezetesebb jelenetek egyike az alházban minden uj tagnak az a' hírközötti nagy különbség tűnik szemébe, mellyel valamelyik tag a' kamarában, és azon kívül bír. Némelly tagokat a' gyülekezet figyelmesen, sőt némüképpen tisztelettel halgat, holott a' publicumban legkevésbé sem méltattatnak, vagy egészen ismeretlenek is. Az uj tag elbámul a' tisztelkedéseken, mellyek egy Baring urra pazaroltatnak, a' nagy tekintetben tartáson, mellyben egy Wynne ur részesül, a' magasztalásokon, mellyeket egy Attwood urra halmoznak: 's még inkább fogna bámulni, ha ezen szónokokat először hallaná 's még mielőtt ő maga meg volna hatva a' ház szellemétől. De nem egy egyes beszéd az, hanem a' többszamu beszédek közönséges karaktere, mi ezen tagoknak oly tartós figyelmet szerzett, a' szorosabb környületek

ismérete, a' replikának ügyesen alkalmaztatott élesége, és kivált valami tulajdon színe a' hűszívűségnek. — Ezek az eszközök, mellyek ismételve használtatván észrevétlenül tekintetet szereznek, mellyet a' publicum meg nem foghat, mivel az alsó háznak egy tagját csak néhány, gyakran rosszul előadott 's épen azért a' journalokban gyakran hiányosan közlött beszédéről itéli meg. Ezen parlamenti 's országbeli hír különbségének legnevezetesebb példája sir Peel Róbert. Kétségkívül egy tagnak sincs ugy hatalmában az alhááz mint neki. Ő feláll — mindenki halgat. Elkezd, székás szerint ezen szavakkal fordulván az előlülőhöz „Mr. Speaker“ 's mindjárt az első tételnél érzi az ember, hogy mestert hall. Valóban, oly tökéletes, oly egészen mívelt vítatót gondolni sem lehet, mint ő. Ékesszólása hasonlíthatatlanul világos és határozott; az ő rábeszélésének, az ő legőszintébb vallomásának, vagy komoly megtámadásának hangjai még a' játékszínen is megragadó hatásai fognának lenni. Az ő módja, valamit megengedni, az ő mestersége, ellenfele okoskodásainak gyenge oldalába befurni magát, részetes környülményeket vinni tűzbe elvek ellen, és elveket részetes környülmények ellen, az ő szokása; valami igazságot oly színnel állítani fel, mintha előadását arra fogná építeni, és ügyessége, mellyel azután ezen igazságból a' legéleselméjűbb és lelkesebb sophismákat tudja fonni — ezek az igazán tökéletes tulajdonsági a' parlamenti jártasságnak, mellyeket a' parlamenten kívül soha sem lehet elérni; sir Peel Robert pedig egy azon keves szónokok közül, kik nagy

fáradtsággal igyekeztek azt megszerezni. Ha nem minden is, de a' legtöbb, mi rajta csüdáltatik, bámulatos gyakorlás és komoly studium szüleménye. Actioja, hangjának változtatása, mosolygása, kézmozgatása egyáltalában előrekészülés gyümölcsei, mint magáé egy színjátszóé Franciaországban, hol az actio szinte tudomány mint akármellyik mesterség. Ő soha sem teatrális, de mindig dramatikai. A' mi Young a' színen, az Peel Robert a' parlamentben.

Az alháznak csak kevés tagjai adják magokat igazán parlamenti szólásmesterségre; részént mivel, mint mondatott, a' társalkodási ton oly nagy hatású a' kamarában, részént attóli félelemből, hogy magokat nevetségessé teszik, részént azért is, mivel töbnyire csak oly haladott korban választatnak, hol nem örömet kezdenek ismét tanulni. Onnan van az, hogy Nagybritánia képviselői megelégesznek általjában vélekedéseiknek, mint ők hiszik, a' legegyszerűbb módon kinyilatkoztatásával, de melly nem ritkán az alacsonyig sülyed. Ők inkább rendelőkért beszélnek mint ön hirőkért, 's azután azáltal is akadályoztatik a' szónokság mesterségének kimiveltetése, hogy a' folyvástbeszélés ajándéka egyik a' legszokottabbak közül. Az életben bizonyos helyezettetésű, bizonyos koru 's a' kérdéses tárgynak némelly ismereteivel bíró férjfiak ritkán jönnek zavarba szavak miatt. Így mindenki folyvást beszél az alházban, 's ezért senki sem is fáradozik többbe, mint akadozatlanul beszélni. Minthogy azt találják, hogy gondolatjaikat

megakadás nélkül adják elő, azt is hiszik, lehetlen azokat jobban kifejezni.

Mindennap hallatszik panasz a' hírlapok ellen, melyek az ülésekről adogatnak tudósítást, pontosságok hiánya miatt; 's valóban igen nagy különbség is találtatik a' tartott és nyomtatásban megjelent beszédek közt. Azonban ennek okai inkább a' szónokok mint a' gyorsírók; mert csak keves hang hat fel a' galeria padjaihoz. Bizonyos halksága kívántatik az előadásnak, igen világos kimondás, és hosszú szokás, hangját illendően felemelni és leereszteni, ha a' halgatókra nézve rosszul épített terem minden szegleteibe eljuttatni akarja szavát: ezért a' legöregebb szónokok is azok többnyire, kik legérthetőbben beszélnek. Az ifju tagok, akár mily erős és jólhangzó is szavok, ritkán hallatnak a' gallerián. Bizonyosan mindennek, ki egy alház ülésben jelen vala, felötlött a' régibb tagok előadásánál a' hang tulajdonos magassága és valamelly tétel utolsó szavainak éles megszaggatása. Ezt a' hibát, melly közletről kellemetlen lehet a' fülnek, azért szokták meg, hogy ama' még nagyobb elkerültessek, a' távolról meg nem értetés. A' legtöbb fiatal szónokok a' periodus végén lesúlyesztik szavokat; így hallja ugyan a' gyorsíró az első szavakat, de az utolsók épen érthetetlenek maradnak nekik.

Némelly tagjai a' háznak hiresekké tették magokat mint szónokok; mások, csekélyebb becsületvágytól lelkesítettvén, semmi más szerepre nem törekedtek, mint a' „cheers“ére 's azon készséggel tüntetik szembe magokat, melly jóváhagyá-

sokat osztogatják — ugyanazon fajú emberek, kik a' franczia kamarában az örökös bravo és très bien sugárkoronájával aranyozzák a' szónok fejét. Minapi üléseiben az alháznak kiváltképen oly tiszteletes ember vétetett észre, kinek „cheers“ kiáltásai valami kellemetlenségük valának. Ez egy tory vala, kinek háza az utolsó népgyülekezetenél egy kissé megrongáltatott. Az ő aristokratiai bosszúsága, melly nem vala megáldva, szavak által kiömlendezhetni, a' leghosszasabb, jólhangzóbb és szilajabb cheers által tett magának eleget, melyekre csak emberi hang képes.

Rendesen csak az oppositio részéről harsog a' taps; a' miniszteri többség töbnyire hideg. Az oly beszédek, mellyek a' meggyőzött felekezettől menydörgő javallatot csaltak volna ki, siket füleknek látszanak prédikáltaknak, és siket halgatással fogadtatva enyésznek el. A' miniszteri oldalon ezenfelül mindenik vágytársnak tekinti szomszédját, ki neki a' miniszteri kegy aranyesőjében utjában áll; 's ugyanezért nem kedvező iránta szónoki sikerekért, mivel azokat a' maga költségén kivivottaknak tekinti. Az oppositiónak legalább egy része ellenben mentt az ilyen személyes érdek kislelkű féltésétől, azért a' ház előlőjének bal padjain könnyebben szerezhethet az ember magának nevet, mint a' jobb oldaliakon. „Én csak egy irlandi tag cheerjeibe kívánom magamat ajánlottnak,“ mondá egykor Fox, 's valóban az irlandi tapsban oly nemes melegség vagyon, oly szives önfelejtés, melly könnyen megkülönböztethetik az Angolnak hideg, félig kimondott, félig el-

nyomolt c h e e r-jétől. Készebb is az irlandus, valamelly fiatal tagnak érdemeit megismerni, hibáit pedig elnézni. A' szűz szónok (maiden-orator, mint a' legelső beszédét, maiden-Speech, tartó tagot nevezik az alházban) csak számlálja meg azokat, kik mosolyogva közelnek hozzá, kezét megszorítani 's első előadásáról valami szépet mondani; bizonyosan két irlandust talál azok közt, mig angolt egyet. Már gyakran észrevétetett, kivált a' lefolyt utóbbi két esztendőben, hogy a' hétfő éjeli ülésekben, mikor rendesen az irlandi dolgok vitattatnak, 's az angol tagok sora igen ritka, a' javallat sokkal hangósabb, a' lelkesedés sokkal merészebb, az érzelmek sokkal nemesebbek 's a' beszédek sokkal szabadabbak mint a' hétnek többi éjelin. Az irlandusnak szíve mindenben részesül, a' mit hall, 's mai időben, midőn isméret oly könnyen szerezhető, a' cselekvés nyomossága sokkal fontosabb miség a' gondolkodásnál. „A' mi korunkban“ mondá a' nagy Fridrik „több rosszat tesz a' tudatlanság mint a' véték!“ A' mi időnkben pedig, mondhatjuk, kevésbé panaszkodhatni tudatlanságon mint hidegvérúségen és cselekvés hiányon.

Csak ritkán láthatni az alházban tudósokat sikerülni. Fő oka ennek többek közt felettébb meggondoló czikornyásságok. Azok, kik egész életökben a' nyelv szépségeit tanulták, szerfelett utálják veszedelemmel rohantani magokat a' rögtönbeszélés merész folyamába, valami beszédet tökéletlenül hagyni, a' grammatika ellen hibázni, vagy valami elkaptatott szólásmódot kiejteni ajkaikon, mi nem

ritkán a' legjobb parlamenti szónokkal is megtörténik. Másik ok, mért nyerhetnek oly ritkán tudományos emberek helybenhagyást a' háztól, gyakran igen nagy subtilitások az okoskodásban. A' tapasztalt szónok, ki valami különös helyen javallatot ohajt, készakarva közmondásra ereszkedik le, mellyet szívében megutál. A' tanult gondolkodó, a' kevélt philosophus lealázottnak vélné magát oly fogás által, 's azért ritkán fogja tőle az ember hallani egy oldalon: „az utálatos borougmäklereit“ vádolni, vagy más oldalon „felszentelt rendelkezéseink elveszését“ siratni.

A' legnagyobb akadálykó, melly a' tudós szónokoknak parlamenti hirhez vivő pályájokon utjokban fekszik, szerfeletti érzékenységek, ha egyszer el nem sülnek. „Nem nagy beszéd ez?“ mondá egy alsó házi tag Foxhoz, midőn egy lord belépő beszédét tartotta. „Még nem ítélném meg a' szónokot“ válaszolá Fox, „mig nem látom egyszer megbukni.“ Általjában, a' muzsák csendes ligetében nevelkedett tudós férjfiaknak elébb unalmokra van mint másnak oly pálya, mellyen szükségképen annyi akadályokat kell szenvedni. Egyik kétségbe esve, másik békételenkedve hagy fel vele; harmadiknak egy kaczaj fogja el lélekzetét; negyedik örökre némasággal veretik le, ha egyik hibáját nagy magasztalás színe alatt a' világ csufságává lettenek hallja. A' tudós férjfiaknak a' már nyert hírok is nagy ellenkezőik.

Mindenkor igen sokat várnak első beszédjök-től. De ki nem tudja, hogy a' nyilvánbeszélés ajándéka minden talentom között az, melly a' leg-

nagyobb előkészületet 's a' leghosszabb gyakorlást kívánja. Szerfelett keveseknek kivételével folyvást nagy szónokok parlamenti pályájoknak kezdetén majd soha sem tüntek ki. Csak kevés tudósnak volt az alházba lépésök előtt gyakorlások a' nyilvánbeszélésben; a' szónok ezerféle mesterfogásai és kézügyességei még titkok nekik; beszédeik oly neműek, hogy egy ismeretlen tagnak szájában kitetszők volnának, de csupa bizonytalanságból, csupa előadási ügyetlenségből rájuk nézve tökéletes leverésekké lesznek; és épen ez a' leveretés, melly által tulajdonképen újabb energiára kellene tüzeltetniök, ejti őket kétségbe. Egy jártas ember ellenben bár ujjalag el ne süljön, ha csak mereven bátorságát megtudja tartani, bizonyos lehet végre sikerben; ellenkező oldalról alig tudunk egy példát. Egy szerencsés eset szerencsésen előadva, egy nagy tekintet, egy nemes gondolat, sőt még egy szerencsés kitétel is egyszerre jóvá tesz ismét minden leveretést és a' ház figyelmét lelánczolja; 's ha egy erre való alkalom elvész is, valódi talentomos és elhatározott bátorságu férjfiak mindig találnak ujat. A' szerencsétlenség az, hogy lángész és nagy merészség ritkán egyesülnek ugy, mint kellene. Jegyzésre méltó vonása az alháznak, melly minden kezdő szónokat felbátorít, hogy egy beszéd megalapíthatja híret, de egy leveretés soha sem ejti veszendőbe. Legalább hatszor sületlenül kell az embernek maradnia, mig egy kedvező siker kaptik meg. A' legnyomorubb beszédek izlésben, tactusban, sőt

ép emberészben is, mellyek valaha az alházban tartattak, Broughámnak néhány beszédei.

Egy tudós sem hatott oly győzedelmesen minden akadályon keresztül mint Macaulay. Nagy hírével, melly őt megelőzte, az alsóházba választván 's mig a' mellett egy szokatlan fontosságú alkalommal, egyszer'smind pedig mint egy párt előlküzdője megjeleltetve, a' legfeszesebb várakozást gerjeltette fel, még pedig oly nagyon, hogy semmi elnézésre sem tarthatott számot. Az ő első beszédei kedveléssel fogadtattak ugyan és magasztaltattak, de a' legközelebbi nap³ elkezdék azt bírálgatni. Némelylek próbáknak nevezték, mások declamatiéknak; ezeknél üres szócsoporthozaknak, amazoknál igen dolgozottaknak látszottak. Csak az utóbbi hónapokban és egyedül a' reformról tartott beszédei által vivta ki magának a' sokáig vonogatott magas rangot, mellyet tündöklő genieje, mély és sokoldalú ismeretei, nemes és dicső tekintetei, ép embereszének szilárd tetteges ereje kezdettől fogva követeltek neki. De Macaulay nem csak tudós volt, ő egyáltalában gyakorlott és hosszú tapasztalás által mívelt szónok vala, mielőtt az alházba lépett volna.

Az oly férjfiaknak, kik egyszer'smind szónokok és írók akarnak lenni, karakter-vonások, hogy szavaikat igen jól választják, mi nekik — akár mily különösnek látszhatik is ez az alház tonusával ismeretleneknek — szerfelett akadályoztató, fogantot nyerni. A' kamara „mob“ja igen kedvelt indítóokot vesz ebből, azonnal pendantismusról és hosszú előkészületről beszélni, ez történt Jeffrey

lordügyésszel, kinek első beszédéről azt mondák: ez legalább is egy hónapnak gyümölcse. De ki ezen jeles író közelebről ismeri, tudja, hogy ő egész életében sem dolgozott még egy beszéden annyi ideig. Jeffrey képes, egyszerre beszédet tartani, nemcsak azon classica nyelven, hanem azon logikai rendben is, melly alsóbb rendű léleknek csak hosszas ráspolyozás és köszörülés által lehetséges. Azolta a' lordügyész akkori leveretését ragyogón jóvátette ismét. Nehány szót még Shielről kellene mondani. Ezen férjfiúnak hatalmában van, pompás szónokká lennie, 's a' mi még több, igen nagy befolyásu parlamenttaggá; de mostani stylusával fel kell hangynia; ötven alkalom közt nincs egy, mellyel a' háznak tetszenék. Mindenemű declamatió tesz benyomást, akár komoly, akár heves vagy szenvedélyes — csak a' virágos hibázza el célját. Az a' férjfiu, ki a' Penendenpusztán mondott vagy nem mondott beszédet írhatta, igazi 's tartós elemmel bír a' nagyságra, 's csak rajta áll azt kivívni.

Az ékesenszólás minden nemei közt hosszaságra a' kieszközlő legszerencsésebb| foganattal koronáztatik. A' pártok felgerjedésének viadalában köszöntessék bár a' szónok a' pillanat' viharán enthusiasmmussal: a' tisztelő egy statusemberhez méltó melléknevet — „statesman like“ — csak a' mérsékelte ékesszólás nyeri meg. A' ház ritkán felejt el sokáig, hogy jó nevelésű férjfiak gyülekezete, 's az udvariság bizonyos lehet, hogy ezen nyilvános körben épen ugy teendi utját, mint a' háziban. Ha Broughamnál lett volna az alház vezérlése lord

Althorpe helyett, számolhatni lehet rá, hogy a' reformbill legalább hat héttel tovább fogott maradni a' comitében. Bizonyosan minden estve szebb szebb beszédek hallattak volna akkor; nem fogtak hibázni felséges keserűségek, kicsapások és elzúzó ironiák, 's a' reformátorok kevélyebben fogának ágyba menni 's az ujságok másnap telvék fogtanak lenni dicséreti ömledezésekkel „lord Brougham maga előtt mindent leverő megtámadásáról:“ de ha a' reformbill ismét a' comitébe hozatott volna, az antireformátorok részéről új jobbitások, új becsmérések, új beszédek, új késleltetések fogtak tétetni. Egy nagy szónok által szerfelett makacs oppositóra vezéreltethettek volna; egy szelid, jóindulatu, lelkes ember által, betű szerint véve, a' szemérmességig elpirítottak. Ez talán az alházon kívül rejtély lehet, de minden tapasztalt parlamenti tag könnyen megfoghatóan fogja találni. Ezt a' kieszközlés lelkét, ezt a' mérséklés szólásmesterségét kitetsző mennyiségben bírta Lord Castle-reagh. Ezáltal uralkodott ő hibás okoskodásának és grammatikai botlásainak ellenére is, mellyeket Lord Byron oly keserűen ostorozott, a' parlamenten; ezáltal volt ő kétség kívül a' legjártasabb és csudálásra méltóbb szónokok egyike, kik valaha az alházat vezérelték. Ezen vezérlés talentomának értékén a' publicum a' parlamenttel soha sem érthet egyet.

A' publicum képviselőit csak az észnek külső és látszható jeleiről, ismérteteikről és ékesenszólásokról ítélheti meg. Ama' finom és csaknem észrevehetetlen mesterség, irányt adni a' háznak 's egy

pártnak érdekét a' másikkal összehangzásba hozni, csak magában az alsó házban és itt ennek csak egy részétől méltathatik. Ebben van egyik fő oka, miért különböznek gyakran annyira a' publicum és képviselői valami parlamenttag értékéről való vélekedésben. Csak kevés nagy szónok bír a' vezérlés talentomával. Az ékesenszólás, akármily hasznos is a' megtámadásban, gyakran veszedelmes a' védelmezésben. Az oppositio részéről abban áll a' talentom, hogy az ember ellenkezőjét kitegye; az uralkodás részéről az a' veszély fenyegeti az embert, hogy maga magát teszi ki.

Egy kötelességéhez hű alsóházbeli tagnak élete nem rózsás. Első tekintetre nincsen talán sanyarubban megterhelt teremtmény egy alházi tagnál. Negyedfél óra után veszi ülését a' hideg magános padokon; a' kérelmekkel tétetik a' kezdet; hosszú, kérdésre nem tartozó beszédek tartatnak; végre a' tárgy valamely szorosabb részletnek egészen szűgjáig vitatik, itt megtartatik, a' csontig lerágatik, de hirtelen elillant az, hogy a' legközelebbi alkalommal ismét üzettessék. Hét órakor talán elsuhan erősen leszegezett senatorunk, hogy a' háznak felső helyein valami hideget és egy pohár vízzel egyvelített likórt vegyen magához; félórával azután már ismét padján ül reggeli két vagy három óráig. És talán az ily hivatalában szorgalmas ember soha egy szótagot sem szól, a' vitában forgott kérdésnél legkisebb érdekléssel, sem becsületvágyat kielégíteni, sem feleletet adni. Talán a' sz. István kápolnáján kívül az életnek minden örömei és éldeletjei várják: kelle-

mes társaság, musika, könyvek, bor, szerelem, minden mit gazdagság adhat és fiatalság éldelhet. 'S mi indítja őtet, önkényt oly nehéz keresztet vállalni magára? Az ég tudja! És valójában, minél tuskésebbnek látszik pályája a' kezdő parlamentagnak eleinte, annál ingerlőbbé válik az vége felé. A' dolgok inkább fejére nőnek az embernek mint a' gyönyörúségek; minden foglalatosságok közül pedig egyik sem hatalmasodik el oly kizárólag az emberi elmén zsarnoki hatalommal, mint a' nyilvánbeszélés buzgalma. Egy szónokclubnak tagjai az egyetemben semmivel sem foglalatostkodnak inkább mint a' clubbal; hasonló módon lát az ember színjátszókat mindenkor együtt, kiknek beszéde semmin sem forog máson, csak mesterségökön és színjökön. Hasonló az eset a' parlament tagjaival. Ha ezek közül egy társaság valami ebédhez egyesül, min forog beszélgetésök? „Stanley urnak érdekes nyomozásán, vagy a' sir Wetherell Károlyén, a' czukor rafinerián, vagy az örökös reformbillen!“ Az alház tagjait ez a' profanus világra nézve a' sz. István kápolnán kívül, 's kivált az asszonyokra nézve teljesen használhatatlanokká teszi. Csak kevés angol dáma marad sok ideig sympathiában, akár milly becsületkivánó is közönségesen az angol dáma, férjének becsületvágyával; 's ebben nyilatkozik tulajdonképen az angol és franczia asszonyok közötti különbség. Azon elsőbségek, mellyek társasági kijeleltéseket költsönöznek Franciaországban, sokkal csábítóbbak mint Angliában, még is feljebb nézik a' franczia asszonyok a' politikai becsületet mint a' vendégségit.

Minthogy már itt Franciaországról szólásra jöttünk, meg kell jegyezni, hogy mind a' két nemzet karakterbeli különbsége kiváltképen a' nemzeti gyűlésekben nyilatkozik. A' francziák csak nem régolta vezettettek mélyebb gondolkodásra, azért tetszenek magoknak nagy és köz igazságok kifejtésében; az angolok figyelme mindig a' nemzeti adósság és iszonyu terhek által materialis érdekhez lánczolatván, örömet arithmetikai kicsinységekkel foglalatostkodnak, és szorosabb környülmények csekély részleteivel. Staël asszony azt jegyzi meg valahol, hogy a' francia revolutió kicsapongásai okainak egyike az idegenek beeresztése vala a' nemzeti gyűlés tanácskozásai. A' szónokok tetszészvágyból tündöklő szólásmódnak áldozták az igazságokat. Majd csak a' hatalmaskodónak vala még hatása 's végre a' szónokok igazságok helyett — embereket áldoztak. A' hiúságnak ezen rettenetes következései soha sem történhetek volna Angolországban. Az angol nép alsóházát tulajdonként arra rendelt képviselők, a' gyorsírók, által tartatja szemmel; 's még sem talál az ember tiz szónok közt egyet, ki nek előadása alatt a' gyorsírók jutnának eszébe. Megjegyzésre méltó látni, mily ritkán fordul valamely szónok a' galeria felé. Silthorpe ezredes és Hunt látszának egyedül arról gondoskodni, hogy a' legközelebbi reggel parlamenti bölcsességek rövidítlenül jusson a' községbe.

Mély és igaz észrevétel, mellyet egy még élő nagy szónok mint mondatik, tett, „hogy az alháznak, melly oly hiányosan mondja ki a' közvéleményt, lehetetlenül tett volna oly sokáig esze, ha az angol

népnek karakterét nem oly felségesen fejezné ki.“
 Ez különböző időszakokban az alháznak „csudálásra méltó gyülekezet“ nevet szerzett — mint Lord John Russel kitségkül hibásan nevezte, ha ezen tulajdonságot igen messzeterjesztve akarta érteni. De az legszerencsésebb órája leend Angolországának, mikor nemzeti gyűlésében karaktere és vélekedése egyszerre fog kifejeztetni. Ha ez az idő eljön, és az angol finánczmiségnek nehézségei nem fogják többé lelánczolva tartani e' mély és lelkes nemzet geniusát, akkor talán részesülnek az emberi nemzet felséges és nagy igazságai az alháznak, hol eddig oly kevés bejárulást találtak, az illendő befogadásban. Oly statusemberek fognak talán akkor támadhatni, kik eleinte halgatóiknak türedelmét felháborítják, de utoljára sziveiket lekötelezik. A' törvényadás tudománya lép akkor a' szóvitás mesterség helyére 's a' mi most talentom következése, akkor a' rénynek fog elsűlni.

Még az a' kérdés áll előttünk: micsoda befolyással leend a' reform — az oly sokáig elhalasztott 's ugyan azért csak annál hathatósabb reform — az alsó ház karakterére? Milyen fog a' parlament lenni 1835 után? Alapvonásai ezen tekintetben ugyanazok maradnak, legalább épen mindaddig, míg Angolország nagy és virágzó fog maradni. Némellyeknek azon aggodalmára, „a' nép a' legalsó rendből választandja képviselőit“ azt felelhetni Machiavellel: „A' római nép jogot nyere plebejusokat választani, és patritiusokat választá —“ 's ez leend mindenkor az eset, míg az ember tiszteletet érez az iránt, ki sokkal fentebb áll nálanál, és irigységet

az iránt, ki csak legközelebb áll felette. Az angol parlament — még ha az angol monarchia köz-társasággá fogna is változni — mindaddig, míg Anglia kereskedése a' világon keresztül hat, és mesterségei, tudományai 's gazdagsága fennállanak, nagy születésű 's nevelésű emberek gyülekezete leend. Ugyanazon külső illőivelete, ugyanazon jó izlése, ugyanazon aristocratiai módja, de nem ugyanazon aristocratiai elvei fognak lenni. A' nép képviselőit a' magasabb és gazdagabb rendből választandja; de kényszerítui fogja ezen képviselőket, hogy valódi kimutatói legyenek a' népvélekedésnek. Kivánni fogja, hogy oraculum halgattassék ki, de hogy ezen oraculum szavának nagyobb szentséget és fontosságot adjon, azt, mint a' dodonai oraculumot, csak a' legmagasabb fákról fogja hallatni.

A' feltámadási emberek pere Londonban.

Az emberi gonoszságok évkönyveiben az iszonyú tetteknek oly hallatlan neme foglalatostokdatta minap *Burke* elvesztése után másodizben az angol törvényszékeket Edinburgban, hogy annak nevezésére még semmi név nem lévén, első indítója után „burkereknek“ kellett neveztetnie. A' legérzéketelebb hidegvérúséggel véghez vitt emberölés, hogy azáltal a' bonczintézetnek néhány guineáért eladandó halttest nyerettség, erkölcsi romlottságra 's barominál nagyobb vadságra mutat, melly csak egy olyan országban mint Anglia, az arra okot adott elavasodott törvények képtelensége alatt, hathatós policzia hiánya mellett, a' pór nép oly vadulásánál és az emberi élet megvetésénél történhetik, melly a' mindig csak materialis haszonra intézett gondolkodásmód és lelketlen kalmári szemlélődés által tápláltatik, és a' legérzéketelebb keménységig emeltetik. Ez a' szemrehányás igazságosan nem csak a' halttestel kereskedők — az ugynevezett

„feltámadási emberek“ ellen igazíttathatik, kikből a' burkei emberfojtogatók származtak; hanem az angol orvosok ellen is, kik oly istentelen kereskedést gyámolítanak, és megfoghatatlan könnyelműséggel már évek óta vásárolnak a' leggyanusabb emberektől is hozzájuk vitt holtakat, 's még azon felül, miután Burke iszonyatos mestersége napfényre jött is. Az angol képtelen törvény, melly a' testbonczolást megtiltja, eltörlését sürgető minden komolysága helyett, inkább orgazdája a' feltámadási embereknek, 's nevezetes világ esik az angol törvényszékekre is, mellyek a' halottlopók és burkerek ellen tett legujabbi vizsgálatkor, kikről itt szó fog lenni, nem találák fáradságra méltónak, a' néhány abba keveredett orvost kérdőre vonni.

De az előttünk fekvő burkerper nemcsak az ezáltal napvilágra jött eseményekre nézve mutat rémületes képet emberi elvételmedetségből, hanem az esküdt törvényszéknek a' felett hozott határozására nézvest is nevezetes, melly három embert egy egészen elhibázott vizsgálat, 's egy általában helytelenül felállított dolog mibenléte után halálra ítélte el, melly mellett végre a' már megesezt elítéltetés után a' bevádoltattaknak önkényes vallomásából a' sült ki, hogy kettő ezek közül gyilkossággal ugyan, de nem a' kérdésben forgóval tette magát bűnössé, egyik pedig egészen 's épen ártatlan vala. A' vélekedőleg meggyilkolt olasz fiu, mint később kivilágosult, még életben vala.

Négy ember, John Bishop, Thomas Williams, James May 's egy teherhordó, Shiels, (ez utolsó a' vizgálat alatt ismét szabadon bocsáttatott) ezen esztendő november 5-ik napján a' King Collegiumának bonczintézetébe egy csak három láb hosszú 's két láb széles ládát vitt vala, mellyből zsákban egy tizennégy esztendős fiúnak halttestét vevé ki, és Partridge prosectornak tizenkét guineáért kínálá. Ugyan ez a' halttest, mint a' vizgálatból kitetszett, több más kórházaknak is árultatott, de meg nem vétett. A' prosector azon észrevételére a' King Collegiuma ajtónállójának, hogy a' test oly frisnek látszik és erőszakos sértések nyomait viseli, gyanakodni kezdett; szinlette magát, mintha megakarná venni, de azon ürügy alatt, hogy egy ötven fontos nótát akar váltatni, a' legközelebbi órházhoz mene 's a' halottal kereskedők elfogattatását kieszközlé.

Az orvosi meg szemlézés következtetésében nem látszott a' fiu harminczhat óránál régibb halottnak; ábrázatja meg volt dagadva, szemfelei vérrel elfutva 's kidüllyedtek, a' nyelv megdagadt és az ajakok közé kitolva, a' fogak nagy részént álkapczabeli darabokkal együtt kitörve voltak. Kűlsértések nem mutatkoztak, csak egy seb a' bal szemöldök felett, melly négy hüvelyknyi hosszú 's a' bőrön keresztül egészen csontig ment vala. Midón a' koponyabőr lehuzatott, egy tallérnyi megaludt vérfolt találtott, mellynek a' meghalt életében ütés által kellett erednie. Az agyvelő természetes állapotjában vala. De a' nyakbőr lenyuzásakor mintegy négy unczia aludt vér vétetett észre az inak közt; a' hátgerinczben is találtott ilyen, 's az orvosok véleménye

szerint a' hátgerincz velejére tett nyomása által okozta a' halált. Ezen vértorlást a' meghalt nyakcsigájára tompa eszközzel heves ütésnek tulajdoníták. A' szív egészen vértelenül találtatott, mi hirtelen halálra látszott mutatni, mellynek három vagy négy percz alatt kellett történnie. A' gyomor tele volt étellel, mellynek gyenge rumszaga vala, 's a' következett halál alatt kezdett emésztetni.

A' halottnak neve eleinte ismeretlen volt. Végre az tudatott ki, hogy az egy olasz fiu volt, ki London utczáiban apró tekenős békákat és fejér egereket pénzért mutogatott. Ez a' fiu november 5-kén Bishop és William lakának közelében vala, kik mind ketten közösen laktak egy házat bérben *Bethnalgreen*-ben. Végre egy olasz kerítettett elő, névszerint *Bruno Augustin*, ki két esztendő előtt egy fiut, *Carlo Ferrarit*, magával Angliába hozott, de azt 1830-iki julius 28-ikától fogva többé nem látta. Az elébe tett halottban, hajáról, nagyságából, formájából a' fiut *hitte* megismerni, mit azonban bizonyossággal nem állíthatott, mint-hogy a' kihúzott fogak a' haltnak ábrázatját nagyon elképtelenítették. Más tanuk ellenben bizonynyal állíták, hogy a' test ugyanazon fiu, kit néhány nap előtt *Bethnalgreen*-ben láttak fejér egerekkel. Elejökbe tett ruhadarabokat is, egy barna szőrös sapkát és nadrágot, azon ruhának akarták a' tanuk ismerni, mellyben láták a' fiut a' mondott napon. Ezen ruhadarabok, egy ujjassal egyetemben, de mellyet a' tanuk nem ismertek, Bishop kertében elásva találtattak. Hasonló módon találtatott William lakában egy vérfóltos fogó, mellyel fogak húzathat-

tak ki. Egy fogorvos azt vallotta, hogy neki May november 5-kén tizenkét felső 's alsó fogat egy guineaért árult; erőszakkal kivontaknak látszván azok 's hús és álkapczadarabok függvén még rajtok. May azt mondá az orvos megjegyzésére, hogy egyik fog nagyobb a' másiknál: „lelkemre, mindazon fogak egy és ugyanazon főéi voltak, 's a' test még el nem temettetett.“

Két fiáker azt vallotta, hogy negyedik novemberben Bishop őket megakarta fogadni, hogy egy „merevenyt“ (*stiff'un*, mesterszavok a' feltámadási embereknek halttest helyett) vigyenek valahová; de mit ők el nem fogadtak, minthogy Bishop mesterségét ismérték, ki egyébiránt maga sem látszott abból titkot csinálni; mert elfogattatásakor a' policzia tisztectől kikérdeztetvén, egész kedvtelten káromlással azt felelé: „én halottkapó vagyok“ (*budysnatcher*). Egy tizenkétesztendős gyermek azt vallotta, hogy 4-ik novemberben Bishop háza előtt egy kocsit látott, mellybe William hágott 's egy, neki, a' tanunak, ismeretlen ember, Bishopnak valami terhes zsákot adott fel. Egy kávéházbeli felvigyázó, hol Bishop és May 4-ik novemberben estve theát ittak, hallotta Bishopot, kinek May egy pohár fenyőmagpálinkát töltött findzsájába, azt mondani: Hókussá akarsz tenni?“ (Hókus egyenlő jelentésű burkerrel; ezen szavak értelme a' következőkből fog kitetszeni.)

A' tanuk közt, mint igen fontos, egy hét és fél esztendős gyermek is lépett fel, ki *meghiteltetett*, minekutánna elébb az esküvés természetéről kikérdeztetett. Gyermek ki ártatlanságában monda

a' gyermek: tudja, hogy a' hazugság igen rossz és nagy vétek; ha hamisan esküdnék, pokolba jutna 's gyántával és kénkövel égettetnék meg. Erre letéetett vele az eskü. Azt vallotta, hogy november 5-ikén Bishop vele egykoru gyermekeivel ajtajok előtt játszott, ezeknél egy kalitka vala fejér egerekkel. Miden ő haza ment, megbeszélte ezt bátyjának, ki hasonlólul kihalgattatván, a' gyermek vallomását megerősíté.

Harmadik novemberben esteli tizenegy óra után, egy bethnalgreeni korcsmáros vallomása szerint, egy itze sert és egy messzely rumot vitt Bishop valami más emberrel, ki, mint neki látszék, Williams vala. Emlékezni kell, hogy a' félig emésztett ételeknek a' megölt fiuban rumszaga vala. Ezen idő tájban hallá egy házi 's fali szomszédja Bishopnak, hogy ezen utóbbinak lakából két ember mene ki; egy harmadik, mint világosan hallá (az őt választó fal csak 4 hüvelyknyi vastag vala) Bishop lakában visszamaradt, mi által az elébbi vallomás megerősítettik.

Miután a' vizsgálatnak, melly szokott gondnál nagyobb vitetett, (angol levelek ezt világos szókkal magasztalják) vége volt, december ötödikén *Old-Bailey* törvényszék elébe állitattak a' bevádoltak. *Old-Bailey* felé tolongása a' népnek ezen napon iszonyu vala. Már hét órakor reggel minden hozzájárás annyira tömve volt, hogy még a' vitátnál megkivántatók is nagy erőlködéssel törhettek által. Az váratott, hogy a' vitatás estéli tiz óráig fog tartani. Mintegy harmincz tanu vala a' panaszlottak ellen, 's huszon kettő mellettök. Ki-

lencz órákor gyült öszve a' törvényszék. Nem sokára azután felhozattak a' bevádoltak is. John Bishop blusebe volt öltözve, és jóformán mezei ember formája vala, csakhogy arczán több fővárosi lélekelevenség kifejezése látszott. — Thomas Williams bojhosvászon ujjasban volt, barna posztó lévén nyakára kötve; középzerű nagyságu vala 's együgyü, felettebb árthatatlan emberhez hasonlított. — James May, athletai, magas alaku, ábrázatján kemény elhatározottság vonásaival; elfogatásának ő dühösen állott ellene, 's akkor ittas állapotban volt. Ő is bojhosvászon ujjasban vala, és sárga nyakravaló volt nyakában. A' vitatás alatt zárt ajakkal és komor ábrázattal üle. Egyébiránt semmi különös megdöbbenést nem mutatának a' foglyok, mellyből következtetni lehetett volna, hogy feketébb vétekkal vádoltatnak, mint miért a' zsebelők és házrablók, kiknek tolakodásai közt bevezettettek, és kik talán már gyakran voltak ezeknek helyén. A' törvényterem ezen idő körül ékesen öltözött személyekkel, kivált dámákkal vala megtelve. A' *Sussexi* herczeg és nagyszámu nemesség fogott helyet a' padokon.

A' vád azzal terhelé a' rabokat, hogy negyedik novemberben egy fiut, Carlo Ferrarit, Bethnalgreenben különbféle, sebeket és zúzásokat okozó ütések által meggyilkoltak. Egyszer'smind más ferjfiui személy meggyilkolásával is vádoltattak, kinek neve ismeretlen maradt. A' panaszt vivő statusügyészek, *Adolphus*, *Clarkson* és *Bodkin* urak voltak. A' lord főbíró *Tindal* maga jött ezen napon, előlülni a' gyűlésben. A' szertartás szerin-

ti szokott kérdésére a' gyűlés titoknokának: „John Bishop bűnös vagy e vagy sem?“ — felállott ez, és nagy rendületlenséggel mondá: „nem bűnös.“ Hasonló eset volt a' többi bevádoltattal is. A' status-ügyész Adolphus kifejtetése most az esküdtörvényszék előtt a' vádat, mellynek egyes pontjai az arra következő tanukihalgatás által megerősítettek, mint feljebb röviden előadánk.

A' bevádoltaknak írott védelmeik most egyenként elolvastattak a' törvényszéki tisztek előtt. A' Bishopéból az jött ki, hogy ő 33 esztendő, egész az utolsó öt esztendőig teherhordással táplálta magát, azolta pedig az orvosoknak halottszolgáltatással kereste élelmét. A' legszentebbül erősíté, soha sem volt keze alatt más, mint természetes halállal kimúlt halott. Rendesen a' dolgozóházakból kapott haltakat, 's azért nem vala szüksége, más uton szerezni azokat magának. A' kertjében talált ráhákról semmit sem tud; a' kert oly fekvésű, hogy az egész szomszédság ki 's be járhat rajta minden akadály nélkül. A' házában talált sipkát egy asszonytól, névszerint *Dodswelltől* vette. (Ezt a' feleletet az arra következő tanuhallásban tagadta az asszony). Az olasz fiu testét valóban egy temetőből lopta el, de lehetetlen neki a' helyet megmondania, mivel a' testőrzőket nem akarja szerencsétlenségbe hozni. — Williams védelme is csak annak megbizonyítására ment ki hasonlólag, hogy ő feltámadási ember soha sem volt, és Bishopot a' halt fiu eladásánál csak történetből kísérte. — May megvallá védelmében, hogy hat esztendő olta horodott az orvosoknak halottat, de soha sem adott

másfélét, mint természetes halottat. Bishoppal csak történetesen jött össze negyedik novemberben a' korcsmában.

A' kihalgatott védelem után még egyszer összevetette a' lord főbíró a' dolog mibenlétét és a' tanuk vallomását a' bevádoltak ellen és mellettök; 's névszerint azt fogá leginkább fel, mily csekély tartalmu Bishopnak védelmezése, hogy a' helyet, honnan az olasz fiunak tetemét lopta, meg nem mondhatja, hogy ezáltal a' testőrzőket kellemetlenségbe ne ejtse: mivel itt nem egyszerű halottlopás forog szóban, hanem nyak és élet; 's még sem akarja azon embereket feladni, kik szükségképen teljességgel érdeketlenek neki. — Estéli nyolcz óraker hátra vonultak az esküdtek tanácskozás végett, a' rabok pedig elvitettek a' törvényszék sorompóitól. E' közidót különféle gyanításokkal tölték a' halgatók, kik a' legfeszesebb várakezésben voltak. Némellyek azt hitték, hogy a' „bünös“ fog ítéltetni a' három bevádoltra, mások azt tarták, az esküdtek felszabadítják Mayt. Mindezen fontolgatásoknak véget vetettek az esküdtek, kik kilenczedfél óraker beléptek. Halálcsend uralkodott az egész törvényteremben, melly csak az ujolag behozott vádlottak zörejétől szakasztatott meg. Minden szemek ezekre függesztettek. Nagy változás látszott rajtok. Bishop nehéz léptekkel közeledett a' sorompóhoz, karjai szorosan testhez nyomva fügtek le, 's örülni látszék, midőn helyét elérte, hogy kezét a' sorompóra támaszthatta maga előtt. Külseje nehéz belküzdést árult el; szeme mély és üveges, orra hegyes, arcza beesett és azért

szája nyitva; gyakrabban öszvenyomta ajkait és melye 's válla emelkedett, mintha erőszakos megrendítetést igyekeznek elnyomni. Apródonként nyugodtabnak látszék, csak néha vetett egy nyugtalan tekintetet az esküdtek felé. Azonban megtartá ama' sáppadt, csaknem kék arczzsint, melly gyakran nagy lélekgyötrődést kísér 's árul el. — Williamson nem vétetett észre oly nagy változás, csak szemeiben és mozdulatjaiban nyilvánosult valami szorongatódzás, mi elébb, a' vitatás alatt, észre nem vétetett rajta. — May bátrabban lépett fel; de tekintete oly embert árult el, ki életét elveszítettnek nézi, mi neki kétségbeesett elhatározottságot adni látszott. Igen halavány vala, de szemei semmit sem vesztek azon bátorságból, mellyet a' vitatás alatt mutattak. Mind a' háromban pedig senki, még a' leggyakorlottabb physiognomus sem lelte volna az istentelen gyilkosokat. Sőt Bishopnak még valami szelidség látszott vonásaiban. Ők a' köznépből való emberek voltak, milyeneket százként láthatni minden nap' London utczáiban a' nélkül, hogy ábrázatokon rossz vagy jó tulajdonságokat lehetne olvasni.

Az esküdtek mind a' hármat *dűnös*-nek ítélték. Az ítélet iilendő csenddel halgattatott meg a' törvényteremben; de azután egy pillantattal a' kívül várakozó sokasághoz jutott az, melly jóváhagyását hangos örömkialtással és tapssal nyilvánosította. 'S oly heves és tartós volt ezen zűibaj, hogy a' törvényterem ablakait be kellett zárni, mert másképen a' *recorder* szava, ki az ítéletet hirdette, meg nem hallatott volna. Most a' rabok felszólítottak:

mondják, tudnak e valami okot felhozni, melly miatt a' halálos ítélet ne mondatnék ki rájok. Mind a' három halgatott. De midőn ezután a' recorder az elítéltettekhez fordított beszédében eme' szavakat mondá: „Ő egészen az esküdtek ítéletéhez ragaszkodik, melly a' legnyilvánabb bizonyságokkal gyámolítottatik“ — akkor szavába vága Bishop és mondá: „merő hamis bizonyságokkal.“ A' recorder inté őket tovább, vessenek számot a' világgal, 's a' még hátralévő idejökben fordítsák ahhoz lelkeiket, kitől még egyedül reménylhetnek könyörűséget. Az elítéltettek minden különös látszó változás nélkül hallák magokra kimondatni a' halálos büntetést. Midőn őket a' sorompótól elvezették, felemelte May szavát és hangosan 's rendületlen mondá: „én ártatlanúl halok meg, gentlemen, 's ez az ember tudja azt,“ Bishopra mutatván. Williams mondá: „mindnyájan ártatlanúl halunk meg.“ Azután néhány tanukhoz fordulván mondá, hogy még három hónap előtt megkapják jutalmokat a' hamis tanubizonyságért, mellyet ellene tettek. Bishop minden megjegyzés nélkül hagyá el a' teremtet; sokkal mélyebben tetszék helyheztetésének iszonyatoságától megrendítettnek lenni, mintsem arra ügyelt volna, a' mi körülte történt.

Az elítélt burkerek elvesztésének 5-ik decemberben kellett vala megessnie. *Newgate*be visszavitettek, de itt a' rendes szokás szerint egymástól külön egyes kamarákba mindeniket egy egy saját felvigyázó őrsége alá tették. Bishop éjjel tájig nyugodtan lenni látszék; de most egyszerre oly heves megindulás támadta meg, hogy felvigyázója

szorosabb figyelmet talált szükségesnek. Bishop azt észrevevén monda: „ne féljen semmit, uram, nincsen semmi szándékom valami rosszat tenni, hanem csak lelkemet szeretném megkönnyíteni. Hadd beszéljek az igazgatóval.“ Ez felköltetett, 's most a' rab a' tömlöcz igazgatójának és egy papnak jelenlétében megtevé vallomását, melly az alscherif által azonnal írásba tétetett. Az oly módon remületes gonoszágáról adott világosítások ezek valának: „Az olasznak vélt fiu egy *Lincolnshire*-ből való volt. Én és Williams csötörtökön, 3 novemberben éjeli tizedfél órakor Smithfieldtől házamba hoztuk. Williams munkát ígért neki. Feleségem, gyermekeim 's Williams leánya még nem feküdtek volt le; mi tehát eldugtuk őtet és azt mondók neki, várjon meg bennünket. William ezután a' házba ment és parancsolta az asszonyoknak, feküdjenek le; hogy erre nekik időt hagyjunk, én és Williams egy darabig alá 's fel járdaltunk az utczán. Valami egy oranegyed után visszajöttünk és az ablakon kívül halgatództunk, lefeküdt e a' család. Minden csendben vala, 's mi elmenénk, a' fiut rejtekéből kihozni. A' házba vittük magunkkal, egy kis kenyeret és sajtot adtunk neki 's egy pohár félig altatóval egyvelített rumot. A' fiu két hajtásra az egész poharat kiitta 's azután még egy keves sert is. Tíz percz mulva a' széken, mellyen ült, mély álomba merült; én azután a' pitvarba fektettem. Itt hagyók őtet fekvé, mi pedig korcsmába menénk, közel a' *Shoreditch* templomhoz, hol egy messzely fenyőmagpálinkát és egy kancsó sert ittunk. Mi e' miatt tíz minutumig maradtunk

kinn 's a' fiut még mély álomba merülten találtuk, mint elhagytuk volt. Ezen állapotjában a' kertbe vittük 's egy kötelet köténk lábára; én azután karjaimra vettem 's fővel lecsusztatám a' kerti kútba, míg Williams a' kötelet tartá, hogy a' testet mélyen ne eressze a' kútba. Így most egészen a' vízben vala úgy hogy csak talpa volt a' vizen felül. Williams a' kútághoz köté a' kötelet, hogy a' test ki ne essék birtokunkból. A' fiu viczkándott egy kissé kezével és lábával a' vízben, hogy az néhány perczig buborékokat vete. Mi megvartuk míg ez a' jel elmúlt, azután Shoreditch felé mentünk sétálni, hogy az időt töltsük. Valami három óranegyed mulva azután visszatértünk, kihúztuk a' holtat a' kútból, a' lábához kötött köteletlen vonván fel. Ekkor levetkeztettük, öszve gyöngyölgettük a' ruhát és elástuk oda, hol a' kert fürkészesekor megtalálták.“ Itt elbeszélte Bishop, mint kinálták több kórházaknál hasztalan a' halottat, 's mint fogatának el végre a' *Kings Collegiumban*. „May“ folytatá azután, „semmit sem tudott a' gyilkosságról, 's én azt hiszem, nem is sejdité, hogy másként jutottam volna a' halotthoz, mint a' szokott módon. Én már négy vagy öt esztendő olta ismerem Mayt mint halottkapót; de nem hiszem, hogy más uton jött volna birtokába halottnak, mint azon, hogy a' sirból lopdosta azokat. Továbbá meg kell még vallanom, hogy én és Williams az utóbbi kilenczedik octoberben egyetértve még egy asszonyt is öltünk meg, kit mint én később hallottam Fanni *Pigburn*-nak hívtak. Williams és én éjeli tizenegy

és tizenkét óraközt láttuk őt Shoreditchben, közel a' templomhoz, egy ház lépcsőjén ülni. Egy négy vagy öt esztendő's gyermek volt ölében. Én kérdeztem, miért ül itt, 's ő azt felelte, nincsen semmi hajléka, mert háziura az utczára vetette ki. Én mondtam neki, velünk haza jöhet és éjszakán által tűz mellett ülhet; ő megegyezett benne, 's hasonló módon megöletett mint a' fiu.“ A' feláldozandó, ugy látszik, első éjszaka elillantott tölök, minthogy a' gyilkosok nem voltak laudanummal ellátva, azt pedig még azon estve venni késő volt, minthogy már a' boltok bezárattak; másnap estvére rendelték az asszonyt, 's akkor vele együtt ittak, míg egészen meg ittasodott; azután gyilkosgödrökbe czepelték 's a' gonoszságot végrehajtották. Bishop ezenkívül még egy tiz — tizenegy esztendő's fiunak megölését is vallotta, kit ő és czinkostársa egy éjszaka a' barom számára a' Smithfieldi piarczon felállított deszkaereszek mellett aludva találtak.

A' haltat, Bishop vallomása szerint, azért tartották fűgve a' vizben oly sokáig, hogy a' rumot és laudanumot ismét kiöntessék a' gyomorból, melly felbonczolásakor könnyen gyanura adott volna okot. Bishop azon erős állitással végzé vallomását, hogy semmit sem tud az olasz fiuról, és tizenkét esztendő' olta sirfosztogatással mintegy *exer halottat* adott ugyan el, de különben semmi más gyilkosságot nem vitt véghez. Williams minden vallomását megerősíté Bishopnak hasonló vallomása által; ő is mentnek mondá Mayt minden

bennetudástól. Egyébiránt utolsó pillanatig azt nyilatkoztatta még Bishop, hogy a' fejer egereket illető tanubizonyosság hamis vala; azelőtt kevéssel vett valahol hasonló állatokat gyermekeinek, de azokat egy macska megölte.

Az elvesztés reggelén azt valotta még Williams, hogy két embert is csaltak még egyszer Bishop házába, oly czállal, hogy megrészegítsék és megöljék őket; de az ital semmi foganattal nem volt, 's e' szerint mind ketten megmenekedtek a' veszélytől. Rendesen szegfuróval tördelték ki fogait a' meggyilkoltnak halála után. Bishop még azt ragasztá hozzá, ő nem elébb jött a' gondolat-ra, embereket ölni 's azokat a' bonczoló intézetnek eladni, mint midőn az ujságokban Burke és czinkos társaik gonoszságait olvasta; azt is hitte, hogy azoknak története a' többi feltámadási emberekre is hasonló behatással volt. Ujlag egy bizonyosága tehát, hogy az elrettentő rendszer által épen ellenkező eszközöltetik, mint minek eszközöltetnie kellene.

Ezen vallomásokra most tudtára adatott Maynak, hogy kivégeztetése előlegesen elhalasztatik, további vizgatétel végett. Ez az örömkövetés csaknem halálos leve a' szegény embernek; életlenül rogyott le és csak apródonként üdült fel ájulásából. Azután mintegy órjült leve örömeben, nevetet és zokogott egyszerre. Midőn nyugodtabb lón, térdelve köszönte meg Istennek szabadítását. Eléggé csudálatosan azonban még azon nap' megegett a' másik két bűnösnek elvesztése annélkül,

hogy a' Mayra nézve tett vallomás szorosabban megerősített volna. A' nép öszvetódulása iszonyu vala ezen alkalommal. A' *sherif*-ek és *al-sherif*-ek már reggel hét órakor a' szegény bűnösök börtönkamaraiba mentek, kik a' papnak jelenében ujjal erősen azt állíták, hogy a' már megvallott gonoszságokon kívül másban nincsen részek. Bishop eszméletét azokról, mik körülte történtek, elveszítni látszék. Csak midőn az alsherifek nyakkendjét feloldák, sohajtót néhányszor mélyen. Azután a' kapuhoz vezetett, melly előtt a' függő ajtó vala. Bishop botorkázva lépett a' szerencsétlen készítményre. Midőn a' számtalan sokaság, melly Old-Bailey előtt egymásra nyomult és minden ablakon 's fedelem tolokodott, meglátta, oly ordítás, kurjongás és sziszegés harsogott, hogy a' szegény elítéltnek a' pokol örömlármájáról előképzetet adhatott. Ez a' zsidongás mindaddig tartott, míg a' függőajtó leesett 's a' szerencsétlen kötelen a' levegőben ingott. Midőn ezután Williams megjelent, a' mint lehetett még nagyobb lett a' lárma. Minden előrevigyázat ellenére is sok szerencsétlenség történt; különösen letörtetett a' smithfieldi pór nép nyomakodása miatt egy ezen járulás elzárására emelt állás, melly mellett több személy veszedelmesen megsebesített, és csak sok fáradsággal huzathatott ki a' gerendák és beömlő sokaság lábai alól.

Ezen alkalommal e' következő anekdotát beszélt egy öreg orvos: „Azon korban, mellyben ő tanult, egy halottnak ára 2 — 3 guinea volt, 's a-

zok az urak, kik azt kiszolgáltatták, manchettekben és felporzott hajjal szoktak vala megjelenni. Egyszerre eszökbe ötlik a' kiszolgáltatóknak, négy guineat kérni, 's midőn ez megtagadtatott, ötre emelkedtek, vagy különben nem fogtak több halottat hozni. Erővel akarták kieszközleni az orvosok; részént magok loptak holttesteket, részént mások által szerezték magoknak. De lassanként kimaradtak a' concurrensok, mivel hihetőleg magok estek el azoknak áldozataiul, kiknek mesterségökbe kaptak. De a' mi legrosszabb volt, a' bonczolóteremben, mellyet az öreg orvos szokott meglátogatni, a' testek minden éjszaka láthatatlan kéztől vagdaltattak széljel és haszónvehetetlenekké tétettek azok, mellyek a' legközelebbi napra leczkéré készitettek. A' terem igen magas volt és felülről kapta világát, az egyetlenegy ajtó pedig éjjel nappal szorgosan őriztetett; de mind hiában; minden reggel szétvagdalt ízek és inak, de a' cselekvőnek semmi nyoma. Végre egy biztos embert golyóra megtöltött puskával a' terembe órnek állítottak, még pedig oly titkon, hogy senki sem tudta a' korházban. Éjszakának idején megjelen egy ember tolvajlámpással a' mindig nyitva állt fedélablakon; egész nyugodtsággal megerősít egy kötelet, 's elkezd leereszkedni: akkor az ór golyója keresztül megy rajta. Reggel megjelennek a' tanító 's tanítványok és — egyik főhalottszolgáltatójoknak holttestét lelik. Mit kellett tenni? A' dolgot bejelenteni — az veszedelmes lármát és szerfelett kellemetlen vizgálatot fogott volna okozni. Rövid gon-

dölködés után kiáltá a' professor: „Uraim, asztalra a' ficzkóval! én leczkét adok az uraknak rajta; a' subject fris és érdekes, s ha egyszer széljel bontottuk, a' kutya sem ugat utána.“ Meglett, s csakugyan mai napig sem ugatott utána a' kutya is.“

Amerikába költözés.

Az ó világot elhagyni 's az atlanti oczeánon túl keresni szerencsáját oly közönségesé lett vágy újabb időkben, hogy némellyik fejszónálkozva tekint az Amerikába vándorlók vagy készülők után. Figyelemre méltó jele lehet ugyan ez a' jelenkornak, de azért még sem lehet azt szomorú jelének nevezni. Európára nézve talán nem örvendetes némelly tekintetben, de nem így a' világra 's időnkre nézve — — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

Amerika alkalmasint azon ország lehetne, hová már a' physikai világnak ujja mutat, de még inkább az erkölcsié. A' természetnek hatalmas ifjuereje megkívánja most már az emberi ész kormányát, és majd gazdagon fogja jutalmazni azt, ki megtudja hódítani. Európa pedig ezen fogyasztatás

által még hosszabb időre megmenthetődik népese-
dése feleslegétől. Minden esetre pedig szent adó
fizettetik azáltal, ha az európai átplántálja a' szel-
lemi életet ama' sivatag tartományokba. Ezen te-
kintet épen örvendetessé teszi a' kiköltözéseket és
megczáfolja ama' szívhasító jajgatásokat, hogy
épen a' legjobbak és tehetősök közül fordulnak
sokan az új világ felé.

Hadd költözzenek! Elég jó okunk van, vissza
nem tartóztatni őket. Az egyes ember kívánja, az
emberiség kívánja, a' történet kívánja.

Amerika, bármi csudálatosan hangozzék is,
sokkal több termékeny földet foglal magában, mint
az ó világ, noha felével is kisebb nálanál; ter-
mesztő ereje pedig véghetlenül nagyobb. Ezen el-
sőséget idomzatos csekély szélességének köszöni,
mellynél fogva csaknem egész térsége a' tenger ter-
mékenyítő kigőzölgésének befolyása alá helyeztetik.
Az ó continensnek, keletről nyugotra nagy kiterje-
dése miatt, belföldei a' szükséges nedvtől meg-
vannak fosztva 's ezért általában pusztaságok.
Egyedül egy földöv a' tenger partján déli 's nyugot-
ti támadatban foglalja magában mind azt, mi ott
az ember táplálására szolgál; és azon 1,820,000
négyszeg mértföldnek, mellyet Ásia, Afrika 's Eu-
rópa foglal el, alig termékeny egy harmada, 's
még az is elég silány.

Ha Amerika termékeny földét akarja az ember
mérni, abból a' következőket vegye ki:

a) Az egész éjszaki tartományt, 53 gradu-
son túl, melly 152,000 □ mf. foglal magában;

b) egy kopár tartományból álló földet, mintegy 17,600 □ mf. a' *Roky - Mountains* keleti szélein;

c) egy hasonló nemű 's kiterjedésű földövet az *Andes*-ek keleti felén, a' 24-ik és 40-ik déli szélességű gráduson;

d) *Perú*-nak sivatag partjait, mintegy 6000 □ mf.;

e) ily kiterjedésű tartományt *Kalifornia*-ban és *Sonorá*-ban;

f) egy 30,000 □ mf. vonalt az *Andes*-ek csuccsaiban 's a' *patagoniai* déli tetőkben.

Mindezen tartományok 229,200 □ mf. terméketlen földet adnak, 's ezeket a' 750,000 négyszeg mértföldtől levonván, mellyből az amerikai száraz áll, marad még 521,000 négyszeg mértföld termékeny föld az uj világon.

A' természetőerő a' melegségtől és nedvességtől függ 's mindketteje azon mértékben nevedik, mellyel jobban közelít az egyenlítőhöz. A' földgolyó forró vidékjei nemcsak nagyobb bőségben termik azon növényeket, mellyeket közösen birnak a' mérsékelt éghajlatokkal, hanem még tulajdon plantákkal is bővelkednek, mellyek ugyanazon földtéren sokkal nagyobb részű tápláló szert adnak. Így a' kukoricza, melly nálunk negyven vagy ötvenszerte szaporodik, Amerikában általán fogva százötven szemet hoz; sőt *Humbold* úr azt vetette ki, hogy egy hold föld, melly rozssal bévetve alig táplál két embert, bananákkal beültetve ötvent táplálhat. Innen kisül tehát, hogy a' termékeny-

ség alkalmasint kiszámíttathatik a' melegség és nedvesség idomzata szerint. Másik igen fontos környúlállás az, hogy a' földet termékenyé tevő munka a' forró éghajlat alatt az arra kívántató physikai erővel kevesebbedik. Ezen zóna alatt alig dolgozhat az ember a' lapályokban öt óránál tovább egy nap'; melly az európai dologidőnek felét alig teszi.

Angliában oly sűrű a' népesedés, hogy közel 3900 lélek esik egy négyszeg mértföldre; de Anglia tulajdonképen a' világ műhelye, 's világ kereskedése által több népességre képes, mint memmit földje táplálhat. Franciaországban a' népesedés sűrűsége mintegy 2700, Németországban 1700 és 3400 közt változik, Felső - Olaszországban 3700, Hollandiában 5800, Flandriában 6800, sőt keleti Flandriában 9400, Magyarországon mintegy 2300. Ha Amerikának termékeny földjét felvetjük, mintegy 160,000 □ mf. oly földet kapunk, mellynek egyike 3500 embert táplálhat, és 361,000 □ mf., mellynek mindegyikén 9500 személy élélhet. Ebből következik, hogy Amerikának természetes forrásai, ha teljes kifejlődésre jutottak, *három milliárd hatszáz millió* lakost táplálhatnak, melly emberszám ötször nagyobb, mint a' földnek egész mostani népesedése. De talán még csudálatosabb lehetne, hogy ezen tömérdek népesség három, négy század múlva *valóban létezni is fog.*

A' képzelődés eltéved a' csudák országában, eszmélkedni akarván a' dolgok azon állapotja felől, mellynek következésében oly nevezetes és szapora változása lesz az emberinem környületeinek. Majd-

nem magunk is csak merész álomnak tartanók; pedig a' következtetések, mellyek ama' jövődöbe tekinteni hagynak, oly biztos alapokon nyugosznak, mint azok, mellyek közönséges életviszonyainkat alkotják.

Majd minden társasági javítás egy sűrű népesedésnek és a' terjesztett ismeretek summájának viszonyatásából származik. Mily állapotban találndja magát tehát a' társaság Amerikában két század után, midön két milliárd mívelt ember idomzatosan szoros hézakon fog öszveszorúlva lenni benne? A' történetírás bizonyítja, hogy a' köz értelmesség és szabadság gazdagságot, hatalmat, tudományt és literaturát magok után vonnak. Ugyanazon okok, mellyek a' míveltség kormánypálcáját az Euphrates és Nilus mellől a' nyugotti Európába hozták által, idő folytával azt Európából az Amazon 's Mississipi folyók' térségeire is helyhezhetik. Ha ezen változások felől gondolkodunk, mellyek épen oly rendkívüliek mint igazak és múlhatatlanok, az a' meggyőződés tolakodik ránk, hogy az emberi társaság minden eddigi előhaladásai mellett, még mindig a' gyermekkorban hever; hogy a' lakható világ, természető erejére nézve, eddig még mintegy fátyol alatt vala, 's hogy előfutólag csak gyenge sugarát látjuk az emberinem hihető jövődójének 's ama' nagy rendeltetésének, mellyre kifejlődése ide lenn juthat.

Talán hihetetlenül mosolyognak némelleyek ezen érintéseken, mint valami merész álmon. De kérjük, hogy csak egy pillanatot vessenek a' már ed-

dig történt előhaladásokra a' szövetséges Tartományokban. Lehetetlen leend akkor a' műveltségi kincseknek, értelmességnek és társasági kifejlődésnek, óriási nevededésén nem csudálkozni; valamint meg nem ismerni lehetetlen az eltörülhetetlen szabadságnak megállapítását és mindenek előtt a' népessedésnek bámulandó nevededését. Akkor kérdezze kiki magát: Micsoda erő akadályozhatná a' műveltség előhaladását, melly csak ezen egy forrásból ered, hogy a' még laktalan világon is ki ne terjedjen? A' szövetséges Tartományok népessége, melly most 14 millióból áll, esztendei szaporodása lépcsőjén 25 évek után kétszereztetni fog; 1875-ben ötvenhat és 1900-ban száztizenkét millió lélekre mehet.

Ezen idomzatot azonban nem lehet egész Amerikára kiterjeszteni, mivel annak legnagyobb, nevezetesen egész déli részén teljes setétség, állati durvaság, önkény és életrövidítő szenvedélyek magas gátot vetnek minden művelődésnek 's ezáltal a' népesedés azon szaporodásának is, mellyet a' természetnek kimondhatlan kincsei oly világosan látشانak mutatni. Névszerint *Brasiliában*, hol még a' rabszolgaság minden kegyetlenségeivel teljes dívatban vagyon, a' szabad embereknek charactere is oly alávaló, hogy kevés reménység lehet annak oly hamar eszközölhető nemesítésére. Egy hiteles útzó így festi a' brasiliaiak erkölcsi tulajdonit: „A' brasiliaiak karakterét leirni nem nehéz. Számos gonoszságaikat alig váltja fel egyes erkölcs; tettetésben és becstelenségben minden más nemzetet felülmúlnak; semmi sem korlátolja rablásvagyokat és

ravaszságokat, sem a' félelem hogy világosságra jön, sem az igazságkiszolgáltatásról gondolat, sem végre az öntudat, hogy rosszat tesznek. Kétszínűség, hamisság, hiúság, hazugvágy, szemtelenség kitünő vonásai a' brasíliai karakterének, más az emberi természetet alacsonító gonoszságokat elhalgatván.

Azon rajzolat, mellyet *Verney* úr *Chilo*-nek lakosairól készít, nem sokkal kellemesebb, minthogy azok nemcsak alig képzelhető restséggel, játékdüh-hel, vallásbeli vakbuzgósággal és legsetétebb tudatlansággal vádoltatnak, hanem részegségök és vérszomjok oly szerfeletti, hogy egyedül *San Jago* városában évenként elkövetett gyilkosságok hatszázat felülhaladnak. Hasonlók lévén a' többi délamerikai népek erkölcsi tulajdoni, nem igen sokat várhatni műveltségök előhaladásától.

Ez még jobban kitetszik *Pöping* doctor leírásából, mellyet *perúi Maynas* tartománynak műveltségi helyezéséről készített, 's mellyből kötvetkező, mint reményljük, nem érdeketlen töredékeket közlünk:

Az egyes európainak sorsa oly távollévő 's műveletlen vidéken, mint a' *Maynas* tartomány, nem a' kelemesebbek közé tartozik, sőt még igen keservessé válik, ha a' környületek hosszabb mulatást kívánnak. A' kevés egészen fehér emberek többnyire a' nagyobb helységekben laknak, kívül az erdőkön, de semmi tekintetben nem különböznek sokat az indiaitól, kihez vágyaikra, gondolkozások módjára 's még sok külső szokásaikra nézve is nagyon hasonlítanak. Egyedül a' folyók hosszában fekszenek az indiai faluk, elrekesztve minden öszveköttetéstől a' külvilággal és a' legdurvább és leg-

érzékletlenebb emberektől lakva. Ezen utóbbiak szokásai 's erkölcsi olyanok, hogy csak néhány-napi köztök mulatás elegendő volna, még a' leghiteltlenebb európaiat is ama' philosophiai ábrándozások fonákságáról meggyőzni, mellyek szerint az úgynevezett természeti állapot kirekesztőleg annak vétetik, mellyben az ember őszinte jónak vagy legalább minden jóra könnyen vezethetőnek látszik. Kétséget nem szenved, hogy sokkal könnyebb feladás és sikeresebb fáradság lenne, valamelly európai nemzetnek megromlott és erkölcstelen pórnépét rényes nyomba útasítani, mint ezen ország indiai természetfiát kimívelni, 's őt ama' szokásaiból kivetkeztetni, mellyek mintegy veleszült természetösztönnek látszanak, 's a' mellyeket követend kétségkívül, ha bármi zsenge korában került volna is távulabb tartományokba. Hajlandók leszünk felhagyni e' míveltségi fogyatkozásnak gyökérokai felkeresésével, ha meggondoljuk, hogy száz hatvan esztendő olta fáradoztak itt a' missionariusok. Kénytelen végre az ember feltenni, hogy az indiai minden mívelődéstől a' természet által letiltatott, melly feltételt, minden szerénytelensége mellett, sokan, kik az idiaikat tökéletesen ismerték, elfogadták.

Hogy a' spanyol misionarius itt egészen más nézetek után cselekvék, mint az angol vagy éjszak-amerikai a' déli tenger Archipeljén, és megfelelni gondolt kötelességének oly dolgok tanításával, mellyeket amazok foglalatosságaik köréből kirekesztének, nem felejtetett el e' vélekedésnek elfogadásánál. De a' sok évek, mellyek az európaiak első

megjelenése olta elteltek, az eddig számosabb lett fel 's alávezés a' folyókon 's ezáltal sok idegennel történt megismerkedés, a' *prades*-ek fáradságai, kik közül néhányon szembetűnőleg azon iparkodtak, hogy műveltséget és házirendet hozzanak be annélkül, hogy egyedül templomi ceremóniák tanításával elégedtek volna meg; végre a' spanyol kormánynak igyekezete, hogy tisztviselőji jótévéleg haszanak az erdei indiaira — melly lelkesedés egészen ismeretlen a' mostani republicanusok előtt —: mindez sikertelen és foganatlan maradt. A' revolútió, melly legveszedelmesebben hatott e' tartományra, az európai missionariusok kiköltözését, 's a' financiai rendetlenség a' plébánosok fizetésének megszűnését eszközlette, melly előbb *Quitó*-nak pénztáraiból szolgáltatott ki. Ezért minden helységek, két falut kivéve, padresek nélkül vannak; 's mint-hogy az indiaik csak egyházi fenyíték által tartathatnak némiképen zabolában, előbbi durvaságokba estek vissza; elszéledtek, vagy függetlenekké váltak a' kormánytól, mellynek erőtlenségét igen is ismerik.

Bámulandó, mily rövid idő alatt tette ismét félvadokká ezen embereket a' felvigyázat megszűnése. *Laguna* nagy falu, hajdan a' maynasi főintendans ülése, három ezer lakossal, most veszedelmes barbarusok lakjának tartatik, mellytől az útas örömost távul marad. Épen ezen indiaik tartattak előbb legneveltebbeknek, és sok fáradság után valamellyes műveltség 's egy kevés kereskedés hozhatott nálok divatba. Ez fél csuda volt, mivel az indiainak nincsenek vágyai, majd semmi szükségei 's ő annyira hajlik a' henyéléshez, hogy még a'

legbővebb jutalom sem birhatja munkára kényszerítés nélkül. Ama' falut annyira elhagyták lakosai, hogy alig maradt meg ötszáz lélek, az előbbi munkák pedig teljesen megszűntek. Valamint más helyeken, úgy itt is, egyedül italaik készítésével foglalatostkodnak a' lakosok, 's ezért végetlen az ivás, és a' véres verekedések mindennaposak. A' részegség kiálhatlanúl nevededik, melly hajdan csak sátoros inepeken volt szabad; mert azt egészen kiirtani még senkinek sem jutott eszébe, mivel ez, mindenek tapasztalása szerint, teljes lehetetlenség volna. A' vendégségek házról házra mennek, 's így ritka hét, hol elő nem fordulnának. Ezenkül még a' nagy inepekre minden család annyira ellátja magát ujfőtt pálinkával és rágott *yukká*-ból készült *masato* nevű undok itallal, hogy utánna nyolcz napig mind a' két nem, lefelé a' gyermekekig, baromi esztelenségben hever.

Mihelyt az indiai amaz ital készítésére elegendő *yukkát* természetett, annak csinálására meghívja szomszédjait, mire néhány nap múlva a' vendégség következik. Napkeltekor kezdődik 's eltart, míg a' *masato* 's pálinka el nem fogy, kísérvé a' legfertelmesebb musikától, a' vendégek lármájától, ordításától és vad ujjongatásitól, kik ilykor egész valóságokban mutatják magokat t. i. mint vadokat. Dobok ütnek egyforma *tactusban* egész nap' 's éjjel, egy fertály óranyi félbenszakadás nélkül, épen így szünetnélkül kísérik a' vendégséget csontból készült csak négyhangú sípok, hosszú sínóron csörög a' *thevetia* hüvelye 's ezen irtóztató musikát még egy nádműszer ékesíti, mellyen a'

tigris ordítása utánaztatik. Fáradhatatlan e' lárma csinálásában a' társaság és azt még a' padresek parancsa sem zabolázhatja. E' kiálhatlan musikától kísérve, a' falu utczáin járkálnak 's ezen egy regtől a' másikig folytatott kóborlást csak akkor végzik, midőn győzhetetlen fáradságtól és a' beöntött italoknak hihetetlen mennyiségétől öszveroskadnak. Szintoly lármások egyébkor is, ha mindjárt a' dob nem szól is; a' kurjongatás és az erdei állatok utánzása minden éjszakát félbeszakaszt, melly alkalmatlanságok még az undorodásig szemtelen asszonyok szemlélése által nevednek.

Nagy szerencse, hogy a' maynasi lakosok természetől igen félénkek és nyúl szívűek. Ha valaha idomzatlan erejüket megismernék, a' kevés fehérek oda lennének, és még jövődőre nézve is lehetetlen lenne a' peruiaknak újra meghódítani őket fegyver erővel. Hogy a' nemindiai itt felette utál-tatik, elég látható; de a' republikának bajjal fentartott autoritása 's a' fehérektől félelem, habár egyes volna is sok indiaik között, gátolják a' nyilvános kifakadást. Mind a' mellett is azt teszik a' lakosok a' mi nekik tetszik, és ritkán engedelmeskednek az úgynevezett *tenientes*, helybeli kormányzóknak, kik csak a' perui tengerpartokról származott tudatlan, durva emberek, kiknek kinevezése a' tartományi alkormányzótól függ.

Ha már sokat szenved az európai az indiai falukban a' lakosok faragatlanságától és gyűlölségétől, ez még sokkal nagyobb mértékben fordul elő, ha valaki utaz velek egyedül, távul a' kevés lakott helyektől, valami folyón. Sok türelem

és öntagadás kívántatik akkor, kiálhatni ezen embereket; de okvetetlen szükséges, mivel a' keménységet avval szokták hálálni, hogy éjjel elszöknek és gyámolatlan hagyják az útast holmijával együtt a' homokos parton.

Kedveskedéseket, sőt megfizetett szolgálatokat sem tesznek soha is másként mint *curakas* nevű előljáróiktól kényszerítve, kiknek születési tisztje még az első jesuita biztosoktól elismertetett 's ezért még fennáll. Egyedül ez vihet valamit véghez a' lakosoknál, 's ezért szükséges, hathatós segítségét alattomos ajándékok által megszerezni. Csalatkozik, ki azt hiszi, hogy a' vadászoktól vasportékák vagy egyéb itt igen drága szükségekért cserélhetni. Bármi nagyon szorúljon is az indiai késre vagy baltára, még is inkább ellesz nála nélkül, mint hogy egy hétig szorgalmasan vadászna árának megszerzése végett. A' mit megöl, akár mennyi legyen az, közvetlen elemésztetik, ha mindjárt betegség is következése telhetetlenségének; azonkívül még az idegenkedés is tartoztatja minden a' fehérnek nyujtandó önkénti szolgálattól. Épen mivel az indiainak nincs más vágya, mint a' megrészegedés, semmiféle a' házi jólétre szükséges tárgyat nem becsúl meg, 's ezért ellensége minden, az ország természetményei felkeresése 's eladása által eszközlendő míveltségnek. Hogy sassaparillát (*sarzat*), balzamat és viaszt hozzon, előre fizettetik neki az ára, mire azután a' bíróság kényszeríti a' kialakodottnak helyreállítására a' spanyolok által törvényesen elhatározott áron. Ennek akadályoztatására már régolta kiirtani kez-

dettek minden zarzát az indiaiak, tüzet rakván hol gyökereit kiásták, és semmisítvén mindenütt a' palántát. Így már veszélyéhez közelít e' nevezetes kereskedési cikkely; mert noha a' brasiliai kalmárok háromszorta megfizetik portékáikkal a' meghatározott árát, mégis felettéb nehéz csak egy pár mázsát is özveszerezni. A' cacao, melly régenten hihetetlen mennyiségben fordúlt elő, mindig ritkább lesz a' szomszéd erdőkben, mivel az indiaiak azt nem úgy szedik mint hajdan, a' széleságú fákra mászkálás, hanem annak szántszándéki levágása által.

Ha a' törvény meg nem tiltaná a' meztelenjárást, és ha meg nem volna parancsolva, hogy a' templomban nadrágon kívül még ingben is jelenjenek meg, a' maynasi indiai még külsőjében sem különböztetné magát az ucayali vagy yavari vadtól. Csak kedvetlenül cseréltetik be a' vastag pamutszövet viaszért, 's ezért az asszonyok, kik e' tekintetben kevesebbet állanak a' törvény alatt, a' templomot kivéve, csaknem meztelen járnak; mert egyedüli ruhájok, a' *pampillá*-nak nevezett kis kötény, alig érdemli e' nevet.

Hogy végre ezen falukban még a' legközségesebb életkellemek is hibáznak, említeni sem szükséges. Egyedül a' plébános közbenjárása által lehet fedélre szert tenni, mert csak ő képes kalyibájának átengedésére bírni az indiait. Ez dorongokon nyugvó fedélből, 's oldala csak odakötött nádkerítésből áll. Ajtója nincs, 's ezért berekeszthetlen, a' mi szerencsére itt keveset árt, mert az idevaló indiai nem rabol, és csak igen ritkán lop aprólékosságot.

Felettébb kellemetlen az élelmek tartós fogyasztása; mert még a' *platanok* (musa) és a' kukoricza is igen nehezen szereztetnek meg. Ezek csaknem az egyedüli eledel, mert az aszalt halak oly egészségtelen étel, hogy örömost tartóztatja tőle az ember magát. Közönséges európai házi állatok igen ritkák és oly lassan szaporodnak a' sok rabló állatok és bogarak miatt, hogy nehezen adják el őket. Egész Maynasban lévő egyedüli öt tehén a' plébános sajátja. Tyúkon és sertésen kívül semmi más házi állatot nem kezdettek honosítani; kevés indiai látott valaha lovat, mellynek nincs is neve nyelvökben.

Az egész tartománynak míveletlensége rendkívüli. Kereskedés sehol sem taláztatik; kevés a' természetmenny és resten beszedve; ezen felül az éghajlat befolyása, melly minden munkásságot gátol; az erőszakos revolútiók, mellyekkel még fenyegetteknek e' nemzetek, és azon csekély remény, hogy erkölcsök hamar változzanak, mindez egyesül, hogy azoknak reményeit igen kétségekbe tegye, kik itt jövőben már sok millió fehéreket szemlélnék szorgalmasan gyakorolni művészeteket és tudományokat.

És így itt is csak megvalósul, hogy minden dolognak két oldala van, mi azonban Amerikának alig hihető gyors előmenetelét annyival kevesbé hátrálhatja, minél többször tapasztalhatni, hogy a' míveltség még a' legmélyebben gyökerezett akadályokon is diadalmaskodik.

Az esküdtek széke (Assisenhof) Párisban.

Az esküdtek széke! a' törvénytétel, rémülés és gyász helye, honnan oly sok halálos ítélet jó ki, hol annyi család jó hire-neve mocskoltaték be, rá gyalázat és még nagyobb rémség is hárula . . . ; a' nyilvános boszu temploma, hol a' törvény kardja folyvást a' status bátorsága, a' polgárok biztosítása's a' vagyon őrzése végett függ. — Fegyverkezzétek fel magatokat állhatatossággal, ti, kiknek keblében érzékeny szív dobog; itt minden komoly, ünnepélyes, iszonyú; könyörültesség, szánakozás, kimélés, másutt erények, itt álmzatok és büntetésre méltó gyengeségek; itt nincs semmi más érzés, semmi más erény, mint a' törvényé. — Itt vagyunk immár ezen iszonyu törvényszék falai között, mellynek a' főváros romlottsága szünetlen táplálékot hord, és mellybe, mint valamelly nagy tárba, küldi mindazt, a' mivel a' legelfajultabb, legroszabb és legundokabb emberek birnak:

gyujtogatót, gyilkost, méregkeverőt, atyagyilkost; 's azon gonoszságot, mellyet az anyák vérfertőztető vagy házasságtörő szerelemből származott magzatjokon követnek el; 's azon szörnyű istentelenségeket, mellyekkel a' férj nejét 's a' nő férjét illeti; 's azon tört, mellyet pokolbeli szerelemfáltás egy dühös szerető kezébe ad . . . : ily minéműségű a' gyalázatos tetteknek ama' mord képe, melly a' gonoszságnak ezen felső emeletében lebeg és a' nekik ellentálló igazság történetét véres betűkkel írja le . . . Rémitő levéltárak, mellyekben rosznál egyebet nem találni, 's mellyek a' jövődőség emlékezetére a' mult idők gyalázatát hagyják fen. Vessetek egy tekintetet e' gyülekezetre, melly a' terem hátuljában nyomul 's tódul rakásra, illetlen és vad kíváncsiságát lecsilapítani; sovárgó 's *nyugtalankodó* csoport, melly gyáva, rest, pajzán lények egyvelgéből áll, melly itt a' vakmerészségben oktatást nyer, 's mellynek indulatai az igazsággal, még tulajdon templomában is, daczolnak; *felmentett* emberek, kik a' bevádolt kinjaiból csufot üznek, 's gyengeségét guny- és baromi mosolygással nevetik ki; 's végre a' külváros ujságárosai, kik a' halálitélettől kapott ujságot a' csapszékekbe és serházakba örvendve hordozzák szélt. — Gyakran egy gonosztévő czimbora, ki ezen zavarba jött öszszecsoportozásban elvegyüle, gyötrődve követi a' vitatások folyamatját, és reszket azon felfedezések miatti félelmében, mellyeket azok magok után vonhatnának; még gyakrabban ellopja egy ügyes gazember, a' nélkül hogy a' helyet tekintetbe venné 's a' példa által elijesztődne, szom-

szédjától az erszényt, vagy valamelly ifju menyecskétől jeggyűrűjét. — Halljátok e' zavaros lármát, a' nyughatatlanságnak ezen kiáltását, melly a' játékszin aljzatán támadóhoz hasonlít, 's mellyet e' rend és csend fentartására imitt amott kiállított örök nem gátolhatnak.

De hirtelen megjelenik a' törvényszék 's az esküdtek, 's ezen zajt a' legmélyebb halgatás követi; mindenki fülel; a' figyelés elkezdődik; hozzá fognak a' vitatásokhoz; a' bevádolt megjelenend; itt van . . . Gyilkos . . . Hej a' kegyetlen!!! a' törvények legszentebbikét hágtá ált, életet tett semmivé 's egy egész csaladot bánatba 's kétségbe ejtett . . . Látjátok, milly hijában iparkodik ő alázatos ábrázatot mutatni, hogy az esküdteket szánakozásra indítsa, 's milly roszul titkolja a' benne lakó szemtelenséget; már másodszor játsza szerepét e' padokon; ő a' gonoszságnak eltompult lelkiesméretű 's ollyatén lelkű rendszeres részvényese, kit többé semmiféle kárhoztató ítélet meg nem indithat. — Mi keserves pillanatokot vet azon asztalra, mellyen az áldozat vérével festett emberölő tőr villog, 's mellyel még birájit és gonosztette tanujit látszik fenyegetni! Halljátok durczás és száraz feleleteit, mellyeket keserű mosolygással kísér, 's mellyeket komor és üres hang oly behatással visz füleitekbe, melly bennetek rémülést gerjeszt. Elrútítja tehát a' gonoszság még az embernek testét is, és gyűlöletes képének mását még homlokára 's egész külsejére is nyomja? Igaz volna tehát, hogy jelenléte által maga a' természet is megfordul, sőt talán még átváltoz-

ni is kész, hogy a' gonoszságot eltakarja 's az esküdtek meggyőződését elősegítse? Oh! mi derék és nemesszívú amaz ifju véd feláldozása, ki bármi elborzad a' bevádolt romlottságától, mégis megbánásában bizik 's az emberiséget ennyire kétségbeesett ügyben és szívben el nem hagyja; a' büntetés keménységét 's a' törvény szorosságát *félve*, a' halálbüntetésnek szívszaggató képét rajzolja; elragadja magával és meggyőzi egyszerre a' lelket és szívet, a' halgatókból könnyeket csal ki, 's az esküdtek és bírák lelkiismeretét félelemmel tölti be; 's mindez egy hetvenéves anya zokogása közt, ki fija 's azon pallós közé áll, mellyre ennek jutnia kell . . . Mily ékesszólás az érzésteli 's részvevő lelkekre nézve! Mily eszközök a' megilletődésre! Mily alap-okok a' felszabadításra; ha itt az elnézés maga gonoszság nem volna 's a' büntetlenség nem vétek a' polgári társaság bátorsága 's a' törvény ellen!

Gyakorta ezen padok a' törvénytelenül bevádolt ártatlanság 's azon nemes írók által diszeztettek, kiknek egyéb bűnök nem volt, mint hazájek szeretete 's nemes és nyíltszívú bátorság. E' hely volt az, hol a' gondolat vizsgáltatott, magyaráztatott, fejtegettetett, és hol az ész csak ön magában talált tanura, vagy ezen felül minden gonoszság nélkül jelent meg. Az elmereinek gerjedelmei, a' bölcselkedési elmélkedések, az egyetemi legfőbb jóságról való vélemények és gondolatok, az igazság kinyilatkoztatásai gyakran hozatának e' törvényszék elébe, és megítéltetének pénz-bírságokkal, börtönnel 's a' költségekkel büntette-

tének. Ne hozzuk ismét elő ama' büntetések szomorú 's fájdalmas emlékeit, mellyek ezen férjfiaknak, kik azokat végrehajtották, rettentő hírt - nevet szerzének, 's mellyek csak a' politikai véleménykülönbségek szomorú következéseinek 's a' száműzés gyűlöletes időszakának nyilvános tanujj.

—|| Szegezzétek a' terem padlására szemeiteket 's olvassátok ama' fenyegető mondást, mellynek örök foganatjait a' bírák el nem kerülhetik: *Amint ítélték, úgy fogtok ítéltetni.*

A' vitatások elvégződtek, egy' részrehajlatlan és komoly bíró a' vád-és védpontokat röviden ismételte; a' kérdések a' bírák elébe terjesztettek; az ülés eloszlott; a' rendőrök a' bevádoltat a' teremből kivezeték. Az esküdtek tanakodnak, — az összegyűlt csoport halk nyughatlansággal várakozik . . . Minő pillanat! mily hosszú az az óra, mellyben még bizonytalan, ha valjon a' vádolt szabadon fog-e bocsáttatni, vagy rá a' vesztőhely, az élet vagy a' halál, várakozik! és minő halál!!! Szívemet dobogni, melyemet öszszeszorulni érzem; a' közönséges szorongatódás rajtam is erőt vesz; egy önkénytelen és kinos megilletődés lep, foglal és bódít el. . . . Most megzendül hirtelen egy csengetyü; ez az esküdtek visszaterését hirdeti, kikre szegül azonnal mindnyájok szeme, mintha ítéletöket ki akarnák kémlelni 's találni . . . De mitől van ezen aggodalom? Miként találhat a' gonoszság utat a' szánakozásra 's miként bitorolhatja az érzésnek azon képét, melly csupán a' szerencsétlenséghez illik? Azért történike ez, mivel a' gonosznak minden utálat daczára, mellyet gerjeszt,

még joga van, bevádoltatni? — Mily gyenge az ember szíve! 's mily távol vagyunk a' férjfiás characterától 's azon stoikus erénytől, mellyről a' hajdankor oly sok példát állit előnkbe! „Proculus fiamat halálra vigyék!“ mondá ama' római, kinek szívében a' köztársaság iránti hazafiu érzés és kötelesség feljűlmúlá az atyai szeretetet; és Fulvius, midőn saját kezével ölé meg fáját, ki Catilina seregéhez állott, ezt mondá: „én tégedet hazád oltalmazására, nem elnyomására neveltelek fel.“ Illyes a' mi bádjadt bölcselkedésünknek, a' mi elkényeztetett szívünknek szinte kegyetlenségnek tetszik, 's én átlátom, ránk nézve többé róma nincsen.

De itt van a' szolga, ki a' törvényszék elérkezését jelenti; ez megjelen; az ügyészek tiszteletből felkelnek székeikről, de mindjárt ujra leülnek; mélyebb 's ünnepélyebb halgatás uralkodik a' terem minden részében; az esküdtek előlűlője, állva 's jobb kezét melyén tartva, a' következő szavakat mondja, mellyek, hangja reszketése mellett is, füleinkbe hatnak: *Ugy vagyon, a' bevádolt vétkes. E' szavakra mindenki megrázkódik, a' sokáig függőben tartott bizonytalanság súlya nehezen száll lefelé a' lélek fenekére, hogy egy fájdalmas valósnak helyt adjon. Véged van immár, gonoszság embere! jelenj meg, megtudni sorsodat és büntetésedet; értsd meg ítéletedet; halljad: A' halál . . . Főzzétek mérgeteket, szörnyü Eumenidák, rázzátok kigyójitokat; itt eleség vagyon számotokra; a' polgári társaság, az emberiség, a' törvény engedi ált azt tinéktek . . . Te pedig, szerencsétlen anya, átkozd meg méhedet boldogtalan termé-*

kenységéért; rejtse el a' magányban szivhasgató fájdalmát; hogy ezeket ne kisérvék szemrehányások tunya engedékenységedért, mellyel talán vétessé tevéd magakat az ellen, ki ma öregségedet földhöz sújtja és házað gyalázatja leend. Ah! menjünk, a' sokaság már széltoszlik és halkkal szomorkodva terjed el a' karban, az alatt, hogy magával nem visz el egyebet egy mulékony behatásnál, melly későbbben a' halálbüntetés végrehajtásánál meg fog ujulni.

Vegyétek észre azonban ezen hoszu csarnok alatt az arczvonatok különbözéseit; míg fen egy ember élete adatik ált az igazság pallosának, ezen részvétlen kalmárok vigan kereskednek *hírdetéseikkel* 's az öszszecsoportozásban, mellyet a' legkomolyabb vitatások gyűjtenek öszve, többé csak alkalmat látnak kereskedések hasznára 's árújik eltukmálására. Miként mocskolja be és gyengíti az efféle a' hely felségét! Ki ne jönne kísértetbe azon 1779 és 1783-iki tanácsvégzéseket ócsárolni, mellyek 1776-iki második égés után, a' tempelhoz (tömlöczhez) vezető galleriát oly piaczczá változtaták, melly annak a' zsidó kereskedők által tett megfertéztetésére 's azon korbácsra emlékeztet, mellyel egy szent harag fegyverkezék fel, mit Tamás tolla, az *ember fijáról* irt vonásaiban, oly méltóságosan ábrázolt.

Azon fájdalmas elmegejzedelmek után, mellyeket épen most érezétek, tudom, hogy a' történetirati emlékezetek, mellyek a' palotának e' részével öszszefüggésben vagynak, rátok nézve csekély érdekűek lehetnek. Hogy *Eudes* a' kilenczedik század vége felé itt lakott, valamint *Nagy Hugo* és

Capet Hugo is; hogy *Vastag Lajos* 1137 és fija 1180-ik évben itt holt meg; hogy III *Henrik* angol király 1254-ik évben ugyanebben fogadtatott el, 's hogy elvégre az ügyészek özszejövetelét és lármás szóváltásait V. *Károly* onnan küzte, mind-ezek mi ránk nézve csak csekély érdekűek. 1618 a' tüz e' monarchai port mind elhordta, 's az igazság, a' királyoknak ezen hajdani padlatára lépven, mint korlátlan, örök és védő királyné, melly az uralkodó házakkal, az idővel 's ennek változásai-val daczol; nyújtja ki változhatatlan királyi páczáját.

Ezen hoszu folyosó végénél balkezetek felől két nagy szála vagyon, mellyek a' revolúció - törvényszéknek, a' rettenetes esküdteknek szolgálának ülésül, mellyek egy girondista jóslata szerint, *Phalaris második kemenczéjévé lettek, melly feltalálójit benyelé.* Mily sok könny folyt e' helyeken, hol vélemény a' véleményt igazgatá; hova a' szerencsétlen vádoltakat csupán vélemények, nem pedig gonosztettek vezetéek, és hol egy embertelen politika, az igazság helyét elfoglalván, a' vérpadon a' csupa gyanut bünteté! — Ezen mindkét terem most a' legfelsőbb törvényszéknek szolgál ülésül; — 's itt van az, hol az ügyésznek legféktelenebb nyakassága célját éri, 's gyakran neki is ön romlása vet véget; ide hozza a' megítélt utolsó reményét 's még a' birói végzés iránti kéremény 's az ítélet közötti időben néhány napot nyer az életre, a' haláltól elszakasztott néhány pillanatot; mint ama' hires aszszony, XV. Lajosnak azon ágyasa, ki, ammint hetvenéves szépségét 's elmúlt nagysá-

gáról való emlékezését magával a' vérpadra vivé, mellyből egyetlenegy vétke és szerencsétlensége áll vala, esedezők kétségbeestének hangján mondá a' hóhérnak; „Csak még egy szempillantást, barátom, csak még egy kevés életet!“ és a' szerencsétlen taliga már börtöne boltozata alatt vázakozott rá!!! — E' két roppant szobor, melly ezen várfok bejárásánál van felállitva, hol a' Cassatio-törvényszéknek polgári- és fenyítőszéke egymást váltva tartja üléseit, mindkét kancellár képében de *L' Hospital* Mihályt és *d' Aguessaut*, t. i. az erényt és igazságot ábrázolja. E' nevek mindent megmondanak; ezek elegendők a' dicséretre és dicsőségre; ezeknek fogja a' képfaragó köszönni halhatatlanságát, oly feles számú hires mivezetek ellenében, mellyek a' hires mivész műhelyében vásároltattak, 's mellyek a' magokét csupán a' nagy becsü munkának, vagy az anyag árának köszönik, mellyből állanak 's ezáltal jutnak el az utóvilágba. — Itt a' kimérésekben, magában az ékesítések és jelképi tulajdonságok egyszerűségében valami nagy, felséges vagyon; semmi egyéb hathatós felírás, mint a' mellyet ezen tölgykoszoru közepében láttok: *A' törvény*; ezen szó elegendő; az a' legfőbb törvényszék tisztviselőjének lelkiemérete.

Alattunk vagynak a' fogság vagy rabság setét tömlöczei, a' vétek, ijedtség és a' lelkieméret mardosásai lerakó helye; onnan fog néhány nap mulva azon megítélt, kinek megítélésén jelenvalátok, a' heves elmeindulatok és véres jelenetek után vágakodó köznép kísérete alatt előlépni; ott fogandnak be a' halálszekérbe, a' halálnak ama' szekerebe

mellybe a' religio, mint az élet pára és a' halhatatlan lélek állandó kísérője fellépni nem áthat. Régenten, midőn a' kegyetlen nézőjátékoknál, a' kör-szinben (amphitheatrum) numidiai oroszlyányok szaggaták szélt a' szerencsétleneket, a' császár fen a' játékszinről fogadá lefelé ő szomorú Istenhoz-zádokat: „Morituri te salutant.“ Mai napon egy áldozó-pap, a' béke, bocsánat és remény ajándékozója, az ember utolsó gyámola e' rettenetes és ünnepélyes pillanatban. Mily megmérhetetlen elsőség a' pogányság felett! mily érzékeny tanítás! mily szelid moral! Mint kell mind ennek a' vérpad ijedelmeit azon szívben enyhíteni, melly előtt a' megbánás még egészen elzárva nincsen, 's melly az örök gondviselés jóságáról nem esik kétségbe.

Dánia újabb időkben.

Mig az első rangú európai hatalmaknak polgári állása, előhaladásai vagy hátraleptei a' számos ujságok által közhirré bocsáttatnak 's ezáltal úgy szólván az egész művelt világ szemei előtt történnek: a' kisebb országoknak kül, de leginkább belállapotja ritkán jön a' nagy közönségnek teljesen tudtára, 's nevezetesen Dánia oly kevés anyagot nyújtott eddig a' hírmondóknak, hogy mostani polgári állását talán nem ok nélkül sokak előtt nem igen ismeretesnek tarthatjuk; noha sok tekintetben oly boldog helyezésben lenni gondoljuk ezen kis országot, hogy mintául szolgálhat több kiterjedtebb 's elhíresedett nemzeteknek.

Dániának legújabb történetei között kétségkívül egy alkotmányos rendtartásnak behozása első helyet foglal. Az 1831-i majus 28-ikán kibocsáttott királyi hirdetés nyilatkoztatja, hogy „azon ohajtás, tanácskozó karokat és rendeket mind a' királyságban, mind a' *Scheswigi* 's *Holsteini* her-

czegségekben (*Lauenburg*-nak már régolta képviselői alkotmánya van) alkotni, már annyira előhaladott, hogy közönséges alapjai köz hírré tétethetnek.“ Ezek leginkább következőkben állnak :

a) Minden földbirtokos a' városokban vagy falun, szintúgy minden örökös haszonbérlő — ki a' dán törvény szerint hasonló jogot bír a' földtulajdonossal — választhat követet és választható is. Azon földbirtokos azonban, ki egyszer'smind királyi tiszt, csak a' királynak engedelmével lehet képviselő.

b) Minden törvényjavallat, melly a' személyes vagy vagyoni jognak változására céloz, vagy a' köz adót 's minden egyéb köz jövedelmet tárgyalja az országosan összevált karoknak és rendeknek vitézés és jóváhagyás végett előterjesztetik. Az országgyűlés minden második esztendőben, vagy a' szükség úgy hozván magával, előbb is összeváltatik.

c) Azonkívül is szabad az összevált rendeknek öntetszésök szerint felirásokat és javaslatokat előterjeszteni a' fennálló törvények megváltozása, 's a' többi országos alapítványok, nem különben a' becsúszott visszaélések és az igazgatás hiányainak orvoslása végett; de még a' törvényhatóságok beligazgatására is tanácsló 's rendelkező befolyások van.

d) Az ország külön részeiből értelmes és tudományos férjfiak hívatnak össze, hogy ezen új rendelkezéseket vizsgálják meg, és kivihetőségekről véleményt adjanak.

Ezen előleges tudósítás dán, német és islandi nyelven adatott ki, valamint az egyéb a' köz birodalmat illető tárgyaknál is szokás. Több mások is, mellyek közül néhány igen alapos, e' dolgot a' sajtó által is mindenfelől felvilágosították.

A' közönséges és egyes hitel mindig jobban nevedett az utolsó években és a' statuspapirosai valamint a' banknoták is többnyire *alpari* mennek ezüstell. Az utolsó haborúk (1807 — 1814) szomorú következései után czélirányosabbnak találtatott, a' köz adók felemelése helyett azt némely tekintetben alább is szállítani, a' finanziaák híján-jait pedig statuskölcsonözések által pótolni, jobb idők reményében. Csak a' jövendő mutathatja meg, valyon leghasznosabb volt-e ezen rendelkezés minden tekintetben. Való azonban, hogy a' dán statusadósság 1825-től fogva véghezvitt szerencsés operatiók által csekély kamatokra (4 percent) és türhető lehajló módra jutott.

Több a' belső 's külső közösülést tárgyazó alapítványok között e' következők említésre méltók.

1) az 1830-ban kezdett új országút *Kiel* és *Hamburg* között.

2) az 1829-ben elvégeztetett kikötő *Helstngör*-nél, melly minden nemzetek kelettengeri kereskedését véghetlenül könnyebbíti.

3) *Frederikshavn* kis városnak kikötője *Jüttland* éjszakkdéli tengerpartjának veszedelmes helyei között, melly 1830-ban kezdetett és már el is végeztetett.

4) Egy világító hajónak alapítása, melly 1827-ik olta rendesen az úgynevezett *Trindel*-ek

a' *Categát* legveszedelmesebb helyén evez, és boldogító következeiseiben már annyi életet és vagyont megmentett, hogy nagyszámú angol hajóskapitányok köszönő felirást küldöttek Dánia királyának.

A' tengeri erónél leginkább egy új flóttának építése hévvel eszközöltetik; márig 6 lineahajót (80 — 60 álgyuval) 16 fregátot (46 — 20 álgyusat) és több brigget foglal magában.

A' kereskedést tekintvén, igaz ugyan, hogy az egy egészen véletlen haború által szenvedett veszteségek után előbbi virágzására még nem juthatott, mivel ama' háborús években megszűntek azon eszközök, mellyek által a' nagyobb kereskedő nemzetekkel kiállhatni a' concurrentiát; de a' kereskedésnek megszünése a' közönséges béke alatt érezhető majdnem minden nagyobb kereskedő helyen, a' honi természetmények kivitelében pedig Dánia ellenmondhatlan észrevehető előlépéseket tett az újabb időszakban. Így a' gabonának, mint az ország főtermesztményének kivitele kétszereztetett az utolsó tíz esztendőben. Nevezetes a' szarvasmarha-kereskedés *Jütland*-ból *Schleswig*-ből és *Holstein*-ből Hamburga, szintúgy az írósvajkereskedés is. A' lókereskedés, melly néhány évek előtt már nagyon hanyatlott, új életet nyert a' kormány és nemzet köz iparkodásai által. Ennek következeiseiben már most Daniának kivitele évenként 12 millió ezüst tallérnál többet tesz a' tiszti tabellák szerint, ide nem értvén a' sok alattomos kihordásokat, a' dán nyugott és kelet-indiai gyarmatok, a' *grönlandi*, *islandi* 's *farrói* természetmények kivitelét. — A' vámrendszer

nem szorosabb Dániában, mint más országokban, sőt gyengébb az angolnál és svédnél, végrehajtása pedig felettébb liberalis. De a' gyorsan felelevenülő kereskedést, leginkább a' mostani kedvező környületekben, felettébb elősegítené a' vámok aláb-szálítása 's mindennemű könnyebbités. A' közösülésnek természetelleni 's igen káros vámok által megszorítása gyors segedelmet kíván. Töbször már szóba került ezen tárgy közös helyeken, de eddig minden siker nélkül. Azonban a' dolog sürgetőssége miatt már egy biztosság neveztetett e' tárgyban, mellynek iparkodásától hasznos következesek váratnak a' vámbeli hijányok eltörlése körül.

A' mi Dániának gyarmatjait illeti, a' nyugot-indiai szigetek tiszta jövedelme mintegy 250,000 tallérra megy. E' szigetek a' többi európai gyarmatokkal 's az amerikai szövetséges Tartományokkal activ, az anyaországgal pedig passiv kereskedést üznek. A' dán birodalom a' *Guineáparton* Keletindiában a' mostani környületekben nem igen nagy tekintetű.

A' *szerecsen* rabszolgavásárlásnak eltörlésében Angliát 's a' többi európai kereskedő hatalmakat megelőzte. Már 1792-ben kezdöttek előkészületek és 1803-ban, mint a' meghatározott időponton, e' vásárlás minden dán gyarmatokban örökre eltörlötetett. A' szerecsenek szabadsága, azokkal jobb bánásmódja, keresztény hitben való oktatások 's egyéb tanítások néposkolákban oly igen előmozdítatott azon időben, és most is eszközöztetik, valamint az minden mívelt

kormánynak, még a' legtávolabbi lakosaira nézve is, kötelessége. A' dán - nyugotindiai gyarmatokban most igen sok szabad szerecsen él, kik teljes polgári joggal birnak, valamint a' törvények a' nemszabad szerecseneknél is szelid bánásmódot parancsolnak és az ellenkezőt tevőket megbüntetik. *Grönlandiára* való figyelem, hol már 1721-ben dán letelepedések virágznak 's az ott születettek oktatásáról gond vala, utolsó években kétszerzetett.

Már az első királyok az oldenburgi házból gondoskodtak a' *népoktatás* és *iskolák* felől. IV. Fridrik maga 240 faluiskolát építtetett 1721, és a' későbbi királyok annyira követték példáját, hogy most már az egész dán birodalomban nem találtatik ember, ki írni, olvasni 's számolni nem tudna. E' célnak elérésére leginkább a' kölcsönös oktatás használtatik. Gymnastikai gyakorlások már a' mult század utolsó tizedétől fogva szakadatlanul folytattattak és most már minden felsőbb és alsóbb iskolákban taníttatnak.

Az utolsó években nevezetes summák az úgy nevezett *fundus ad usus publicos* tárból közhasznú czélokra fondíttattak. Ezen alapítványból fizettetnek a' tudományos, művészeti és mesterségi intézetek, közhasznú 's pompás könyveknek — mint a' *Flora danica* 's a' t. — kiadása elősegíttetik és mindeu hasznos igyekezetek előmozdíttatnak és intézőji vagy feltalálói megjutalmaztatnak. Fia-
tal, talentomos emberek, miután tanulásokban vagy művészeteikben annyira jutottak, hogy utazások által nagyobb műveltséget nyerhetnek, ugyanazon

tárból, ha reá szorulnak, segedelmet nyernek útazásaikra. A' polgári kiadások rendszabásában már régolta egy rubrikája vagyon „a' tudományok, művészetek és a' jó izlésnek kiterjedésére.“ — A' polytechnikai intézetnek nagy előmenetelei vannak. A' katonatisztek felsőbb műveléseire egy főiskola állíttatott fel.

A' parasztok már a' múlt század második felében szabadíttattak fel. A' polgári szabadság általános és kiterjedt. Az igazság kiszolgáltatás gyors és minden elfogottat 24 óra alatt kihalgatni kell; a' tanúk nyilvánosan halgattatnakki; az ítéleteknél ennek okai és okleveleire meghívás megkivántatik; a' privilegiált törvényszékek nagyon megszorítottak; szükségtelen pereknek megelőzésére az utolsó időkben egyeztetősékek állíttattak fel.

A' köz szabadság és a' polgári alkotmánynak többi ágai általánosan az előbbikkel állnak összhangzásban 'S így valóban e' tekintetben a' míveltségnek magas polczán áll a' dán birodalom.

Az angol püspökségek jövedelmei.

Canterburi érsek	27,000	font	Sterling
Yorki	11,000	—	—
Durhami püspök	18,000	—	—
Londoni	14,000	—	—
Winchesteri	14,000	—	—
Elyi	14,000	—	—
Worchesteri	7,000	—	—
Sz. Asaphi	6,000	—	—
Bath and Walesi	5,200	—	—
Bangori	5,000	—	—
Lincolni	4,200	—	—
Herefordi	4,000	—	—
Sz. Davidsi	4,000	—	—
Lichfieldi	3,800	—	—
Salisburgi	3,500	—	—
Carlislei	3,500	—	—
Chiechesteri	3,000	—	—
Norwichi	2,700	—	—
Chesteri	2,500	—	—
Eneteri	2,300	—	—
Oxfordi	2,000	—	—
Peterboroughi	2,000	—	—
Gloucesteri	1,800	—	—
Bristoli	1,650	—	—
Rochesteri	1,000	—	—
Claudaffi	850	—	—

öszvesen . . 164,000 font Sterling

(mintegy 1,600,000 fl. pengő pénz.)

Itt mindazáltal az accidentiák nem jöttek számba.

Az atlási franczia táborozás.

(Egy franczia pattantyus tiszt elbeszélése szerint.)

Az *Algier* környékbeli arabok és kabylok vagy hogylakók meghódoltatása mindenkor igen kétes volt. A' számos ellenséges törzsökök, melyekre e' népek oszlanak, hoszas csendre számot tartani soha sem engedének. Mindig költsönösen szokván hadakozni, a' köz ellenség ellen könnyen egyesítik magokat. Hajthatlanságok és sajátságai állhatlanságok az algieri dey katonaságát gyakran készte táborozni ellenek, hogy őket engedelmes-ségben tarthassa, vagy újra meghódítsa; egy év sem mult el, hogy több ezer ember ne lett volna megzabolázásokra vagy kirablásokra küldve.

Könnyen elgondolhatni, hogy ezen törzsökök megszelidithetlen caractere, kik függetlenségekhez oly kajánul ragaszkodnak, miolta Franciaország e' tartománynak egy részét elfoglalva tartja, még nem lehetett hajthatóbbá. Kevéssel ezelőtt] még állandó ellenségi az algieri deynek, most minden

európaiak elleni vakbuzgóságból és gyűlölségből még sokkal inkább esküdt ellenségei a' francziáknak. 1830-ki novemberben nyugtalanságok kinszerité *Clauzel* tábornagyot, a' kis atlás hegyei közt Algierától több napi hadjárásnyira fekvő *Medea* felé előnyomulni; ő ezen táborozásban, melly mély belátással intéztetek el, élénk ellentállásra talált.

Az uj háromszinü zászlók elosztása az afrikai ég verőfényes napjainak egyikén történt. A' sereg a' tengerparton hadrendbe állittatott; a' csendes tenger egy tüzelő tükörhöz hasonlított. Ünneplyes halgatás uralkodék; nem lehetett egyebet hallani a' hullámok mormolásánál, mellyek halkkal ütődének a' parthoz; de ezen nyugalom, ezen várakozásteli csend közepette a' szivek gerjedelmei a' szemekben, a' katonák barna arczulatain festeték magokat. Szivemelő jelenés vala, a' háromszinü zászlókat az éjszaki szélben zörögve lobogni látni, milly kevélyen ingának a' csapatok középpontján. De midőn a' dobokon verék az indulót, midőn e' kiáltás: „Tisztelkedj a' fegyvernek“ (præsentiirt das Gewehr) a' levegőn keresztül harsoga, midőn két hirtelen muló villám a' seregen végik iramlék, s a' zászlók meghajlának, mindnyájok szivét mély megilletődés fogá el, és csak egy hang riada ki egyszerre minden szájból és meszsziire hangzék a' parton: „Éljen a' háromszinü zászló!“

A' háromszinü zászló ismétli kinyílása, ugyanazon lelkesedést ébreszté az afrikai tábornál, mint Franciaországban. Az ifiu katonák ugy köszönték azt, mint régi barátét; égének a' vágytól, megmutatni, hogy rá érdemesek. Ugyanazon afrikai

ég alatt tündöklött az egykor oly dicsőségesen, oly közönszeretü volt; azon voltak, hogy a' honi zászló régi dicsőségét védjék; a' *Pyramidák*, *Abukir* és *Helyopolis* nagy neveihez, mellyek annak világitó szineibe bevésettek, még egy vagy más nevet adhatni reménylének. Nekik oly hadvezér szemei alatt kelle csatára kelniek, kit szivekből kivántak; Clauzel generalnak kell vala őket vezérelni, ki az ellenség előtt ifiu táborával esmeretessé kívánt lenni. De Algiernak bajos kormányzása még szükségessé tévé egész munkásságát, 's a' már elhatározott atlási táborozás még egy ideig elhalasztatott.

Egy szép őszi nap vala az elindulásra határozva. 1830-iki November 17-kén, reggeli hét óra tájban, a' kormány épületei előtti helyet eltölté a' nép, melly ezernyi fejeivel ide 's tova hullámszerű, 's ezer meg ezer hanggal nyugtalan tengerkint zajga. Az algieri nép heves és csacsogó; az arab vére forró, és nyelve dusbeszédü. Szem előtt volt Algiernak ama' tarka népsége; a' színeknek vallásoknak és viseleteknek ama' keveréke; feketék, fehérek, rézszínűk; zsidók, keresztyének, mahomedkövetők; a' mórok fénylő kbeschája, a' beduinok bürnusa, a' marseilleiek kerek deréktyüje; a' különös gyülekezet, melly a' legcsudálatosb jelenést szerzé. Mily sokféle különböző kívánatok lehetének ezen sok szívben! Alig titkolható örömét a' mór, és lopva mosolyga szakáláka; mert azt mondták, hogy: Az Atlás kabyalai meghódíthatlanok; a' francziák a' vaskapukon soha sem rontanának keresztül. Őket ott egy mély uton várják, hol szikladarabokkal fogják széltuzni.“ De már

vigan nyeritének a' lovak a' reggeli levegőbe. A' mameluk *Jusuf* mindenek szemét magára voná. Ó egy hoszu serényű arab lóra ült, és deli könnyűséggel előre-kevénykedve köszöne keletföldi fejével. Jusufnak kellő lénye 's arczán a' merészség jelensége megbizonyítani látszának azon rémletes harem-történetet, mellyet — mint mondják — a' tunisi udvarban ért, 's melly miatt kénytelen volt Algierba futni. Ugy tetszett, hogy az ifiu muzelmán, ki velünk táborba szállani készüle, egy szerelmes látogatásra csinostá ki magát.

Clauzel general megjelent, mellette a' főhaditiztség előlülője, *Delort* tábornagy; lóra ültek. Keresztülmenénk a' babazuni hoszu uton, mellynek többnyire kereskedőkből álló lakosi, Algierban volt tartozkodásunkból jó nyereséget huztak; ők örömkialtással köszönték a' fővezért, mintha nekünk kiabálni akarnák, hogy a' mi ügyünk az övék is. A' táborozásra azért seregosztályt csakhamar utólértük a' belidai uton. Az mintegy nyolczezer mindenféle fegyverű férjfiből álla; hétezer embernyi gyalogság *Achard*, *Monk d' Uzer* és *Hurel* generálok alatt három brigadára volt felosztva; két bateriás pattantyusság, egyik közülök hegyi pattantyukkal; két kompania genieosztályból, vadászok és zuaves. *Admirault* ezredes-főhadnagy vezérlé a' pattantyusságot, *Dupeau* ezredes-főhadnagy az Ingenieuröket. Ezen hadak mindnyájan *Boyer* tábornagy kormányja alatt valának.

Az algieri aga a' metidjai szép rónaságon ért a' fővezérhez és feles számú hadi főtisztsége a' miénk közzé vegyült. Az aga tisztei mindnyájan

a' magok nagy fejer bürnusába valának öltözve; rézsin-barna arczaik hófejer szövet alól, melly fejeken barna gyapju-zsinór által volt turbán formára bekötve, tekintének ki, 's ezen szembeötlő színellenkezés által egy sajátságí jelentést nyerének. Óriástermetek valának apró szélgyorsaságú lovakon; esudálatos hoszaságu puskájik, ezüsttől gazdagon csillámolva, a' czombhoz támasztott agyokkal felfelé hordozva, mint a' régibb idó lovagjait látni lefestve, és magasra felnyujtott lándzsájik torz arczaikhoz derekasan illének. Az aga 's a' *titteryi* uj bey, keletnek minden csillámát és fényelgését magokkal hordozák. A' nélkül, hogy egyenesen valamelly különös komolyságot mutattak volna, mégis szinte megszólalt benne azon egész méltóság, melly a' keletiekkel velek született. Azonban ritkán találni köztök oly ábrázatokra, mellyek mély gondolkozást árulnának el.

Estve *Bufarikra* érénk, melly egészen szabad vidék a' metidjai rónaságon. Semmit sem lehet látni egyebet, egy marabutnál (egy mahomedkövető szent siremlékénél), egy kis cserjénél 's egy t mérdek fánál, melly a' föld buja termékenységének és néhány évszázadnak tanuja, 's az arabok sok nemzéeseinek ada árnyékot e' pusztában. A' föld száraz, a' levegő tiszta, viz és egy kevés őr-tüze való fa vala. Éjtanyának a' szabad ég alatt derék helyet választánk. A' három brigáda háromszeg-formában tanyáza, ugyhogy amazok közül mindegyik ennek egy felét képzé. A' főhadiszálás a' marabutban vala; épen a' mellett fekvék egy kis szomorufüz - és ákáczerdőske, melly több

sirokat beárnyékoza. Csakhamar fájdalommal látuk azt a' katonák fejszéji alatt ledülni. Még csak néhány törzsök marada állva, mellyek feketén különbözének az éjmeny verhenyes hátalapjától. A' kis marabut több tiszteknek ada szálást; lehető mély tisztelettel fekvének le a' szent tetemei mellé. Észre lelete venni, hogy ezen helyről, jóllehet Algierától oly meszsze vagyon, a' moslimek ájtatossága nem felejtkezett el. A' belső szoba tisztán vala tartva; még fris virágok és két kis selyem terítő leplezé a' sirt; de a' mi engem leginkább megillete, az egy vízzel tölt nagy edény vala az utazók számára. Tudjuk, mily felettébbi tiszteletben tartják a' vendégbarátságot az arabok. „Isten hozott“, — az első szó, melly az érkezőket az arab sátor küszöbén mindenkor köszönti. Istentelennek tartatnék azon arab, ki az idegeneknek frisitésül egy kis tejet nem nyujtana, 's egy gyékényt, mellyen a' nap forró hevétől óva, magát kinyughassa.

Következő napon egész reggel sűrű és hideg eső esett. Az ut Bufariktól Belida felé nem vala hosszas; a' sereg dél tájban indula meg e' város felé. Sehhol sem talált elejente akadályra. Már elértük balunkra elődomjait az Atlás lejtőjének, mellynek alján Belida fekszik. Már megpillantók a' távolban a' mező széles övéből felemelkedő sugár minaretit e' városnak; ammint egy hoszu sor arab lovasságot látánk, melly a' domb tövétől kezdve terüle el a' város előtt, és jobbuk felől a narancserdőkben tűnék el. A' hegység kabylai a' belidai lakosokkal egyesülve, ammint csak tudták, hadrendbe állának, hogy ellenünk a' városba való bejárást védjék. A'

fővezér kiadá parancsait, az ezredek kifejlének, és csakhamar az arabokéval egyenlő hoszaságu sorban állánk ellenségünkkel áltellenben. Az első brigada a' jobb szárny felé mozdula, a' második előnyomula, 's az első helyét elfoglalá; a' harmadik tartalékul szolgálta. A' pattantyusság egy bataillon-tól fedezve, 's a' bal szárnyon fogta helyet, honnan az egész mezőségen uralkodhaték.

Mig ezen mozdulatok elintéztettek, a' fővezér a' mameluk Jusufot átküldötte az arabokhoz, hogy tőlök szándékjokat megkérdeztesse. Erre csakhamar ismét megjelent egy arabbal. E' férjfi tekintete élénk benyomást tevé bennünk. Minden vonása merészséget és vakbuzgóságot mutata. Ábrázata sovány vala, szakála rövid és sűrű, szemei koromfeketék és szikrázóak, kezei szárazok 's inasok. A' bürrus, mellybe egészen be vala burkolva, szegélyéről elviseltnek, és valamennyire csunya színünek látszék. Csak puskája fényle és biztosnak tetszék. Egy kis tajtékfedte lovon, mellynek szája vérzék 's mellynek ágyékai a' hosszú sarkantyuktól fel valának karczolja, üle rátilag.

„Készen látsz bennünket,“ ugymond a' fővezérnek, „hogy téged a' városba való bemeneteiben meggátoljunk. Kapujit keresztyéneknek soha sem nyitandjuk meg, kik azokon kardokkal kopognak. Menj oldalt tőlünk, nyitva áll előtted az ut.“

„Csudálkozom kívánságodon,“ viszonzá a' generál. „Ezen ország a' mienk; én vagyok a' ti uratok, 's én bemenedek a' városba, ha nekem tetszik.“

Midőn az arab e' szavakat, mellyeket neki egy tolmács fordított le, megérté, rajta egy heves belső felindulást leheté észrevenni; lován ide 's tova fészkelődék és szemei fenyegetődzve villogának, puskáját, agyánál fogva czombjához támasztva, maga elébe tartá. A' főhadi-tisztség tagjai minden mozdulatára vígyáztak; ámbár ó alkukövetkint küldetett, mégis neki hinni nem tarták tanácsosnak. Képe épen olyan vala, mint ama' fanatikuskok egyikéé, kik az örök élet megnyerése végett, *Kleber* gyilkosához hasonlólág, az orozó gyilkosságot érdemesítő mivnek tartják. Maga a' fővezér, ki szemét sem fordítá el róla, 's olvashatá, a' mi lelkében előfordula, egy észrevétetlen mozdulatot tőn, mellyel a' puskacső szája elől elvonulék. Azonban az arab magán erőt látszék venni, alázatosabb hangon kezde beszélni, mondván: „Mi seregedet mindennel ellátandjuk, a' mire szüksége van; gyümölcseink és nyájaink készen állanak parancsodra; de utadat Medeán vedd keresztül; a' titteryi bey az, kivel te vitában vagy.“

„Ismétlem neked,“ viszonzá a' generál, „én egyenes irányban megyek; semmi alkut el nem fogadok, és csak parancsokat adok. Felszólitlak téged 's tieidet, hogy fegyvereiteket tegyétek le, és cselekedj ezt önjavatokra.“

A' mi legnagyobb 's egyetlenegy javunk, mellynek engedelmeskedünk,“ viszonzá az arab legnagyobb felhevüléssel, „a' mi vallásunk. Egy valódi moslim semmi keresztyén előtt sem rakja le fegyvereit, halálán kívül. Az Isten fog a' keresztyének és Mahomed fiai közt itélni.“

E' szavak után egy megvető tekintetet vete az algieri agára 's a' titteryi uj beyre, a' széles sarkantyúkat lova oldalaiba szurá, 's onnan az árkon és túskebokrokon keresztül eliramlék, 's eltűnék szemeink elől. Csakhamar lehete a' puskalövéseket hallani, 's az ágyúk dörgének. A' viadal csak rövid ideig tartott; az első és második brigada két óra lefolyta után csaknem hasonidőben mentek be Belidába. Szinte éj vala, midőn a' várost elfoglalók. A' sereg körüle tanyázott; örök állítottak ki, 's a' főhadi-szálás közel az algieri kapuhoz egy, pompás kertü, meglehetős szerény házba tétetett. Belidába érkeztünk előtt, ütközet-közben csudálhatók az ország gazdagságát; mert az a' narancserdőkkel borított tágas rónaságon ment előfelé, és noha a' bokrok megől az indiai füge és áloësfák közül puskalövések villanának előre, mégis vettünk magunknak időt, ezen uj, áldott országra egy tekintetet vetni. De hogy e' kertek buja pompájáról esmeretet szerezhessünk, néhány órával később a' főhadi szállását kelle meglátnunk. Őrtüzeket gerjesztének a' temérdek levélszinek alatt gyümölcsrakta narancsfákból; a' lángok magasan rohogának és lobogának felfelé, 's az azoktól kiszórt szikrák fen keresztül-kosul kerengének, 's mégis alig érték fel az ágakat. Ezen tüzek messzire veres fényt vetének, mellyben meg lehete látni lovainkat, mint valának ezen lugasok alatt ember-vastagságú fatörzsökhöz kötözve. A' narancsok aranyszín gyümölcsei fejünk felett, a' lángoktól piritva, még jobban szikrázának. De ezen sok tűz mellett is találkozának még mély rónák,

mellyeket a' bennünket környező széles fény meg nem világithata. A' narancsok érettek valának; néhány katona felmászott a' fákra 's megrázta az ágakat, mellyek csakhamar ezernyi gyümölcsökkel teríték el a' földet.

A' nap más nap reggel teljes sugárpompájában jöve fel, 's a' várast és ennek környékeit, kertjeit és zöld halmait világosság tengerével árasztá el. Belida elhagyatva álla; lakossága a' hegyekre futott. Ott lelete azt csoportokban leguggolva 's a' városa felé nézve, látni. Mi fordulhata elő lelkekben, midőn alhagyott lakjaikat, 's a' keresztyéneket, kiket utálának, mint uraikat ki 's be járna 's az utzákon ide-'s tova mendegélni és a' nyilvános helyeken rendbe állitatni láták? Mindenütt, a' tornyokon, a' kapukon a' háromszinű zászló lenge, melly a' prophéta zászlóját elnyomta volt. Mindenütt bagnetok villogának, 's katonaság pezsgett.

A' fővezér parancsokat osztta egy ut csinálására a' város falai körül. Mindenfelől kertek nyulának a' sánczokra; ezen narancserdőkön keresztül mellyek az utban állának, kelle ösvényt készíteni.

A' katonák csak kelletlenül látszának a' munkához fogni. Oly felségesen diszlének e' fák gyümölcsseikkel. Azonban a' vonal kiméretett, 's a' fejsze villoga e' termékeny erdőkben. Egy mór elhagyta volt a' várost, feleségeit és gyermekeit magával elvitte és hajléktalan vándoréletre szánta magát. De midőn a' vasat kertjében dühösködni, és szeretett fájit tántorogni 's elesni látá, előrohanna. A' szerencsétlen talán nem szenvedett volna

nagyobb fájdalmat, ha gyermekeit saját szemei előtt gyilkolták volna meg. A' katonák lábaihoz borula, aranyat nyujta nekik, mennyre földre kére őket, tépé szakálát 's esedező morgással terjeszté ki kezeit a' fák felé. De a' parancsolat ki volt adva, 's a' fejsze kétszerezé vágásit. Ekkor egyik sánczásótól a' másikhöz szalada, karjait tartóztatni iparkodék, és sira és panaszkodék. Még állá egy az ő legszebb narancsfáji közül; de ez is szerencsétlenségre a' kimért vonalon vala. Hat sánczásó készült azt ledönteni, midőn a' mór halásápadt arczával rohana a' fához, 's ezt kezeivel és lábaival körülfogá, mintha mondani akarná: vele együtt akarok én is elesni. E' pillanatban jöve ide egy tiszt a' genietesttől. A' katonáktól ezen eset felől tudótittatva, mondá: „A' város bátorsága kívánja azt; 's az én kötelességem úgy hozza magával. Parancsoljátok el e' férjfiut.“ Elég fáradságba került, a' mórt elválasztani fájától; de végre el kelle azt hagynia; fél ájultan viteték a' kertnek egy ugrókutjához, hol még halhatá a' fejszék vágásit, mellyeknek mindegyike szívét hasitá. Midőn ismét magához tért, a' katonák elmenének, de szép fáji földön fekvének.

Egész reggel hallottunk puskalövéseket a' hegyek felől. A' kabylok egy gyönyörű patakot elvontak, melly vizével a' város kutjait tartotta, 's a' bokrok megé rejtezve, tüzelének azon lovasokra, kik lovaikat a' hegy tövéhez itatni akarák vinni. Több katonák sebesülten hozattak vissza. A' kabylok valának azok is, kik a' belidai lakosok legnagyobb részét erőszakkal kinszeriték, városok

elhagyására, A' fővezér ezen hegyi népeket meg akará ijeszteni; ők az emberiséget gyengeségnek nézték volna; engesztelhetlen keménységet kelle irántok mutatni. A' *Beni-Saiah* törzsoébeli arabok legnyakasabbaknak valának festve; ennekokáért parancsolat adatott, azoknak üzésére, ültetvényeik elpusztítására, 's lakaik és sátraik felégetésére. Lehete immár látni, mint siete a' mi könnyü gyalogságunk a' hegyekre, 's erre csakhamar mint vonák vissza magokat az arabok a' legmagasb ormokra. Egy bataillon egy közellévő zöld dombra kelt, mellyet kevéssel azelőtt még a' kabylok tartottak elfoglalva.

A' katonák megtámadásokból néhány foglyot hozának vissza, kiket a' főhadi-szállásra vezetének. A' ki kezében fegyvert tartva fogatott el, agyon löveték. Mi ugy tekintők ezen kivégeztéseket, mint kinszerítve parancsolt szükségét, de fájdalomteli szivvel. A' szerencsétlenek többnyire nagy elszántságot mutatának. A' földre leguggolva ülének ők itten, 's ránk némán nézének, nagy fehete szemekkel. Tudák, hogy minden lövés, melly füleikbe hata, egynek övéik közül halált oszta, 's azt hívék, hogy mindnyájan hasonló sorsra vagynak határozva. Mert ők nem kimélék a' foglyokat; azon szempillantásban, mellyben katonájink elfogattak, látni lehete, hogy már meg is fojtattak, és fejeik elvágatva a' kardok hegyeire szurattak. A' foglyok között egy megkülönböztett szépségü, kiváltképen pedig méltóságteli magaviseletü arab találkozik, ki életét csupán azon meggyőződésnek köszönheté, melly a' generálban

eredé, hogy ő nem tartozott a' pártosokhoz. A' katonák azonban azt állíták, hogy a' kabylok egy csoportjánál volt, kik közelítésekkor mindnyájan, őt kivévén futásnak eredtek. Nem épen a' legnagyobb kimeléssel vitték a' főhadi-szállásra, 's utközben néhány törzsökrokonai holttestét láthatá földön feküdni. Halásáppadtan 's oly ijedten állították a' főporkoláb elébe, hogy egy szót sem tudta szólani. Mindaz, a' mit mondhatta, ártatlansága néhány erősítéséből áll, hol az Istent és próphétát hívá bizonyságul, hogy a' csatában nem vett részt. De ez a' katonák mondásának megerőtlenítésére nem lón elegendő, kik még azt is állíták, hogy őt rájok tüzelni látták. Egyszersmind emlékezének rá még Bourmont generál belidai első táborozásától, 's minthogy néhány, kegyetlenül megöletett pajtásaik halálát itt meg kellett boszulniok, annálfogva magok részéről is könyörületlenek akarának lenni. Már által volt nekik adva az arab, hogy meglőjék, ammint a' fővezér oda jött. Ezen ember ábrázata szemébe tűnék; miután a' büntetés okáról magát tudósittatá, a' foglyot magát ki akará halgatni. Ez, megtudván, hogy a' fővezér előtt áll, még kevésbé üdülhete fel elmezavarából, 's csak ugyanazon akadozó szavakat ismételé. A' katonák pedig erőlködtek, de nem tudtak hirtelen eleget tenni. „Én nem tudom,“ ugymond a' generál, „mit látok te benned, a' mi kénszerit hinnem, hogy te ártatlan lehetnél. De ti bizonyossá tesztek, hogy ő reátok lőtt; ez mond reá ítéletet, tehát vezessétek el, és tegyetek neki igazságot.“ Az arab e' szavakat hallván, felkiálta

fájdalmas hangon: „Hát te is halálra ítélsz! De az Isten nagy!“ Ekkor a' fogoly szemeit az ég felé emelé, és egy boldog nyugalom dicsőíté egyszerre arczvonatit; és valami felségest mutata ezen elszántság, melly mindnyájunkat megillete. „Megállj,“ mond a' fővezér, „ezen ember nem lehet vétkes. Arab! szólj, mert még van valami mondani valód. Mi nem vagyunk barbarok, 's jóllehet én egy pillanatra szükségesnek tartám a' fenytéket, még is kétségbe esném, ha egy ártatlan életét vesztené.“ E' szavak valamennyire megnyugtatók a' foglyot, megfogá a' generál kezeit 's a' legforróbb hála csókjaival hinté be. Magához jövéen megilletődéséből, mondá: „Én Belidát elhagytam, 's a' kabylokhöz mentem, őket arra venni, hogy az ellened folytatott veszélyteli háborúval hagynának fel, és téged hasztalan ellentállással ne ingerelnének. Én, mint belidai mufti, némileg elméjekre haték, a' scheichok meghalgtának, 's épen akkor adák nekem által hódolások bizonyítványát, midőn katonájid elfogtak.“ E' szavak után bürnusából egy papirost huza ki, melyet a' főgenerálnak áltnyujta. Az arabok abban kegyelmért esdének, és készségeket jelenték arra, hogy a' francziák nagylelkűségébe bizván, meghódolnak. A' katonák még ezzel sem akarának megelégedni; azt vélvén, hogy a' ravasz róka ezen papirost azon esetre, ha elfogattatnék, magánál készen tartotta. „Életem kezében van“ hozzá tévé az arab, „ha egy óra alatt meg nem bizonyodik, a' mit neked mondok; öless meg.“ — „Hiszek neked,“ viszonzá a' fővezér. — E' pillanat-

tól fogva, a' vesztések félbeszakasztattak, 's e' keménységnek, jöllehet rövid ideig tartott, legjobb sikere lón.

Az arab scheichok és Belida legelőkelőbb lakosai aztán csakhamar megjelenének és kegyelemért esedezének, melly nekik meg is ígértetett. Mihelyt a' foglyok az indulatnak rájuk nézve kedvező változását észrehevék, beszédeket visszanyerék, 's a' barátság és készség bizonyításival eredének végnélküli beszédbe; azok, kik kevéssel elébb még némák és magokba vonultak valának, most egyszerre mindent özszeviszsza beszélének; oly lárma támadta, hogy az ember többé saját szavát sem értheté. A' mi homlokunk is ujra kiderüle; oly vidámoknak látók ezen szegény embereket, ők reánk mosolygának, és köszöntének bennünket, kezeket melyekre tévén; öröm terjede el minden szivben, és én meg vagyok győződve, hogy azon háladatosság és hajlandóság, mellyet az napon jelek által mutattak, tettetés nélküli volt; noha véres boszuhoz valának szokva, mégis a' győzők nagylelkűségét egy szempillantás alatt megfogni látszának, melly rájuk nézve valami uj vala. „A' szép mufti,“ — mert őt annakutána így nevezők — ismét a' hegységbe küldetett, hogy mint békeszerző a' kabyltörzsökök között tovább munkálkodjék. A' fővezér gyakran tatált alkalmat dicsérni, hogy éltét megmentette; egy arab sem volt, ki a' francziákhoz igazábban hiv lett volna.

Az est szép vala; a' puskalövések megszűnének, a' füst a' hegységről elvonula. A' belidai lakosok ismét visszataréának az ő városokba; a' viz

ismét viszanyeré régi folyását, és frisen 's tisztán csergedezett mindenfelől kellemes morajjal. Egy illy rettenetes nap mulva kétszeresen érezők egy drágalátos estvének szelidségét.

Következő reggel két bataillon két álgúval maradt hátra Belidában, hogy összeköttetésünket Algierral bátorságosítsa; a' többi sereg tovább folytatta utját Medea felé, melly a' felséges időben egy katonai sétáhez hasonlita. Végre elérkezénk az aga majorjához, melly az Atlás tövében, a' hegytorkolattól áltellenben fekszik, mellyen keresztül kelle a' hegységbe nyomulnunk. Az említett major egy nagy udvart környeze, szép istállókkal vala körülvéve, 's egy földemelettel fedve. Könnyü volt azt megerősíteni. E' napon néhány arabok jelenének meg Medea vidékéről, azon törzsökök közül, mellyek a' titteryi bey iránt ellenséges indulattal viseltetének, 's ajánlák szolgálatjaikat. Ők azon tudósítást hozák, hogy a' bey a' teniai tetőn harminczezernél több emberével várakozik, 's ajánlák a' generálnak, hogy őt más uton vezetik Medea felé. A' fővezér, ki ezen előadásokat nagyítottaknak tartá, 's azt hívé, hogy kicsiny, de csak viadalt szomjuhozó seregével is megfelelend az ellenségnek, viszonza: minthogy reá a' bey a' teniai tetőn várakozik, nem akarja, hogy az magát oda fen, oly magasan, meghütse, és más nap reggel felkeresendi. A' szekerek, a' nehéz butor, a' tábori pattantyusság az aga majorjában hátrahagyatott, és nap' feljöttével a' tábor a' torkolatba nyomula, melly az Atlás kapujit képzi.

A' legkülönösb érzésektől ingatva közelíték én e' homályos hegyekhez. Érzém magamban azon borzadást, melly meglepi az embert ezen egymásra tornyozott és öszszetorlott massák szemlélésénél, mellyeknek nyilvános csendje az elmét azon komolysággal érdekli, mellyet az ember egy régi templomba lépteker érez; talán ezen érzésbe némi kevélység is vegyüle. Sok századja már, hogy a' rómaiak, e' királyi nép, győzedelmes sasaikat ezen pusztáknak, ezen magános hegyeknek mutogaták, és mint mi, az Atláson áltkelének; ugy tetszett nekem, mintha nagyságokból valamit e' homályos massákban hátrahagytak volna. Ugy rémlett előttem, mintha hangok kiáltanák a' hegyből: Mellyik az az uj nép, a' ki itt elővonul? Honnan jó? Hova akar menni? — Az Atlás oly név, melly teljes azon ifjusági emlékezetek bájhangjával, mellyek az oskolakor ábrándozó éveivel egybeköttetnek, még közkatonájinkban is a' csudálatosnak ösztönszerinti érzelmét gerjeszté, melly gondolatjokban volt, hogy fegyvereik egy mesés hegyen villognak. Már Algierban volt beszéd e' rettenetes hegytorkolatról, mellyet vaskapuknak szoktanak nevezni. A' katonák, kik ezt betüszert vevék, csudás rémletet vártak. Az egész sereg érzé, hogy benne különös indulatot gerjeszte ezen oly ismeretlen hegyre tett rémletes utazás, hol soha nem ért történeteket, egy kevés dicsőséget és hoszu jövendősegre való emlékezeteket találni reményle.

A' kabyltörzsökök elhagyták minden lakhelyeiket, mellyeken utunk keresztülvezete, sátraikat lerontották, és kunyhójik üresen állának. Csak

nehány asszonyokkal találkozánk, kik szikrázó szemű és nyulánk testű vad szépségek valának, szépek, mint tigrisnők; végre vevénk észre itt ott fen a' sziklákön kabylokot, kik fejér köntöseikben a' hegy csendének közepette kísértetekhez látszának hasonlóknak, kik menetelinkre lefelé pillogának. A' keskeny ut hoszu görbületekben kanyorodék a' hegyre, 's a' sereg, melly arra végetlen sorban mászott felfelé, hasonlita egy temérdek kigyóhoz, melly a' nap' fényénél özszezunkorodik, 's mellynek pikkelyei ezer színeket játszanak. Menél tovább nyomulánk elő, annál meghatóbbá lón a' hegy tekintete; kietlenség kietlenségre következik egymásután, egyik festőibb a' másiknál, 's nagyságokban mindig nevedének. Ha mi rémitő torkolatokat, mélységeket, mellyekbe a' szem szédülve mered le, toronymagasságú sziklákat, mellyek fejünk felett lebegni látszanának, homályos hegyormokat, levegői sziklaágakat váránk, bezzeg várakozásunkat kelletinél is jobban teljesülve találók. Azonfeljül egy meredek utra akadánk, melly teljes vala számlálhatlan akadályokkal, mellyeket meggyőzni elejénte gyönyört szerez, de csakhamar jóllakik vele az ember. Kivált lovaink csakhamar megunák a' regényes hegyutat, 's gyakran kénytelenek valánk rólok leszállani, hogy velek a' meredek ösvényre kuszhassunk. Csudálatos vala látni, hegyi pattantyusságunk miként daczolt a' járhatlan helyekkel, hol nem győztük eléggé bámolni azon észet, türeelmet és előrevigyázást, mellyet az ezen fegyvernemű katonák mutatának.

Kimondhatlan bajlódások után végre déltájban egy magas hegysikra érénk, hol a' tábor megállá. Innen elláttunk Algier felé a' tengerre, melly végtelen meszszeségre terjedve a' mennyel özszeolvada. A' tenger látása mindenkor a' hazára emlékeztet, akarmi távol van attól az ember. Minden szem feléje fordult, és egy hasonérzet vert mindnyájunk szivében. A' fővezér, tudván, hogy közel az ellenség, e' szempillantást kedvezőnek tartá, a' katonákban felébreszteni ama' nemes lelkesedést, melly győzedelemhez vezérel mindenkor. A' hadak ugy rendelkezének el, hogy arcczal Francziaország felé fordulva állának; de mivel a' hegysikon mindnyájan el nem férének, lépcsőnkint oszloprendekbe állittatának egymásután, a' mint felmenőben valának, melly igéző látást szerze. Huszonöt ágyúlövés durrana néhány szempillantással az ütközött előtt, a' meszsze Francziaország köszöntésére. Azalatt, mig a' dörgés a' hegyüregekben visszaverődék, a' különféle ezredek hangszbandáji muzsikálának, 's a' honi nóták álhangzának az ellenséghez. Ekkor valóban egy sziv sem vala, melly inditlan maradt volna; a' buzgósághoz hasonló érzés dagasztá a' keblet. Melly hatással bir mégis a' haza emlékezete a' lélekre, a' nagy veszedelmek előtti ünnepélyes szempillantásban. A' huszonöt ágyúlövés alig hangzott el, midőn az egész sereg ezen lelkesült kiáltásra fakada: **éljen Francziaország!** Az utolsó lövéskor parancsolat adatott az előnyomulásra, arra felé, hol az ellenséget gyaníták.

Félórai menés után egy tetőre érünk, mellyről végre meg lehet látni ama' távol színt, mellyet a' titteryi bey azon véres nézőjátéknak választott, mellynek itt kell vala adatni. Jobbunkra egy megmérhetlen, rettenetes széltrontott vizkáva volt; balunkra egy hosszú hegyláncz, mellynek zordon, meredek szirtágai a' felhőkbe látszának furódni; előttünk szédítő magasságra két nagy hegycsucs emelkedett fel, hadutunk célja; mellyek ködös levegőjökben két óriáshoz hasonlítva, a' torkolat őrzésére látszának idehelyhezve. Mihelyt a' teniai szoros utat meglátók, szemeink szüntelen a' kabylokot keresék. A' főhadvezér jó meszszelátó csőjével nyilván szemügyre veheté őket. Mi többiek nem látánk egyebet az előnkbe ültetett két mozduatlan hegycsucsnál. Csak akkor lón nekünk láthatóvá az ellenség, midőn már jó darabot haladtunk; megismerők az arabok tömött csoportjait, mellyek inkább azért látszának öszvegyülve, hogy nézzék áltmenetelünket, mint velünk küzdjenek. Mindenütt fejr pontok látszának, mellyeket első tekintetre hegyi havaknak lehetett volna tartani. Az Atlas apró lovai, mellyek repülni látszának — oly nagy vala gyorsaságok ezen meredek szirttájékon —, még nevelék a' látvány csudaságát.

Az ellenségeskedések egy hegyfolyam szélénél kezdődtek el. A' kabylok elrontották volt a' hidakat, de a' genietesttől egy század azokat rövid idő alatt ismét helyre állitá, 's minekutána mindkét részről néhány lövés esett, az elősereg áltkele; most megtevé rendeléseit a' fővezér. Elöl be lehetett menni a' hegyszorosba, balra köröljárhatók

voltak a' tetők. Az elősereg parancsolatot kapott, azt az uton támadni meg; míg azalatt az első és második brigada balra küldték. Azt gondolhatta volna az ember, hogy a' gyalogság a' terhes és erőltető ut által el vagyon lankasztva, de semmi sem üditi ugy fel a' fáradt tagokat, mint a' megtámadási parancsolat. A' katonák berohanának, ezen bokrok és szirtek miatt csaknem járhatatlan torkolatokba, mellyekből reájok golyózápor hullá le, még pedig oly örömmel, mint azon oskolagyermek, kiket tanulási óra után egy szép rétre mulatni bocsátnak. Csakhamar eltűnének szemeink elől a' bokrok megett, 's csak a' fegyvertűz mutatá meg nekünk azon utat, mellyen eredének. Az a' hegy tövében kezdődék, 's aztán mindig magasabbra látszék emelkedni 's ott ide 's tova elágazni; majd elvesztők szemeink elől, majd ismét minden pontokon meglátók ezernyi villámival, 's fejer füstös-népeivel együtt; 's midőn az oromra ért, alig hihettük volna; de látók a' veres nadragokat ragyogni, 's a' háromszinű zászlót, és ammint ez a' hegyerinczén előhalada, mindinkább enyészének a' fejer pontok, hasonlóan a' hópelyhekhez, mellyek a' nap sugáránál elolvadnak.

Mig ezen bataillonok a' hegyeken illy derekosan tüzelének, az elősereg sem akara tovább, kezében lévén a' fegyver, henye néző lenni. Ez ugyan parancsolatot kapott, meg nem támadni előbb, mig a' mi hadaink a' hegytetőket el nem foglalják; de hogy maradhatna mozdulatlan az ember, midőn hallja csattogni a' fegyvertűzet, a' dobokon megtámadót veretni, és pajtásai ide 's

tova szaladnak, a' kabylok oly hoszu lépéseket tesznek, 's előtte oly rémitő helyzet van, hol a' puskalövéseket oly jól irányozhatni; és két ágyú fekete torkával leásitoz. A' forró vérű és katonás fejű Achart generál is oly jó vezére volt az előse-regnek, hogy már tovább nem várhata. Még a' rendelt idő előtt megindultak. Az ut szűk vala, terhes és a' lépcsőkint helyhezett törökök által egész hoszában jól elfoglalva tartaték. Merészen, sőt vakmerően támadtatott meg, és bátor szivvel védetett. Sok vér folyt. Ugy tetszett, mintha a' golyóbisok az égből hullanának, 's ismét felfelé visszazapattanának a' szirtokról, mint jégzápor. Azonban vitéz katonájink csakhamar földet nyérének; csak az utnak egy rendkívül meredek és szűk fordulatán volt valamennyire nehéz előnyomulni; itt elveték tarisznyájikat, 's uj dühhel és lesütött fővel tevék a' megtámadást; valóban lesütött fővel, mert hogy a' tetőre nézhessenek erővel kell volna felegyenesedniek. Nem értek mindnyájan a' tetőre; nemcsak egynek kelle holttestével a' háromszinű zászlónak lépcsőt készitnie! De még is behálózott szemével látá azt az Atláson bologni; az ő napszáma bé vala végezve, 's a' bajnokok álmát aluszsza.

Az egész tábor csak éjkezedtkor ért a' tetőkre. Ha az ember a' torkolatra tekintett, meg nem fogható, mint volt légyen az lehetséges. Ugy tetszék, hogy száz ember ezt a' helyet megvehetetlenné tehetette volna. Midőn a' fővezér felért, találkozának vele azon katonák, kik a' végett menének vissza, hogy tarisznyájikat elhozzák. „A' vitéz emberek!“ monda a' generál. De lehete is látni e' szempillan-

tásban, mint szépíté meg arczaikat a' nemes tett
 érzelme; nevetének 's a' hadvezér szemeiben a'
 vitézek jutalmát keresék. A' teniai szoroson ke-
 resztül kifelé egy völgybe hág le az ember, mel-
 lyet igen magas hegycsucsok keritnek be; ezeket
 elfoglalá a' tábor. A' főhadi-szálás a' völgybe tele-
 pedék; Innen látók köröskörül a' hegytetőkön az
 őrtüzeket, mellyeket a' menyboltozaton felkelő uj
 csillagok lánczának lehetett volna nézni. Az éj
 szép vala; a' látás felséges; a' kiállott viadal ve-
 szélyeinek még fris behatásai, a' kevélységnek méltó
 érzése a' szivet magas érzelmekkel tölték be;
 a' képzeterőt ihletés gyulasztá; még a' fővezér
 napi parancsa adá csak a' lelkekbe a' valódi fele-
 melkedést:

„Katonák“ így hangzék az, „a' ti őrtüzeitek,
 mellyek az Atlás tetőjin a' csillagok közzé vegyül-
 ni látszanak, hirdetik Afrikának azon győzedel-
 met, mellyet barbar védőjítől épen most vivátok
 ki, 's azon sorsot, melly rájuk várakozik. Ti óriá-
 sokkint küzdöttetek, és tiétek a' győzelem! Kato-
 nák, ti a' hősök neméhez tartoztok, ti vagytok
 ama' revolutio-és császárságkori táborok méltó ve-
 telkedői. Fogadjátok el fővezértek meglegedésé-
 nek és tiszteletének bizonyságát.“

A' következő reggel valami igéző vala. A'
 felköltő dobszó hallék fejünk] felett; szelid zörgése
 közeledni 's ismét elreppenni látszék, a' mint a' szél
 enyelgése azt szanaszélthordá. A' háromszinű
 zászló három hegycsucsra leng, mellyeknek bibor-
 ral pirosított csucsai roppant világító-tornyokhoz
 hasonlítanak. Csakhamar talpon valának, kedv-és

örömtelve a' katonák. Tréfa és vidor énekek futák ált a' sorokat; még egyszer azon pompás képre tekintének, melly szemeik előtt elterüle, 's magát a' mult nap minden fáradságiért eléggé megjutalmazottnak tartá. E' szép tartományban a' hüs reggel, a' lángban lobogó láthatár, 's az illatos szellők az előbbeni estnek kiállott valamennyi terheit elfelejtetik. Szép a' katona élete, valami ihletéssel egyesítve, hasonlít a' mivészéhez. A' sereg az Atlásnak ezen hegyeit elhagyá, hogy uj látványokat keressen fel. Csak a' második brigáda marada hátra a' szorosnál, hogy ezen fontos helyet elfoglalva tartaná.

A' fekete rabszolgák Rio de Janeiroban.

Rio de Janeiro Braziliának egyik fővásárja a' rabszolgák dolgában; mert a' déli tartományok innen veszik ezen a' belső földművelésre oly szükséges portékájokat, és egyremásra mintegy tíz ezer feketét hoznak mind a' két nemből minden idén Áfrikából ezen fővárosba. Ez a' kereskedés nevezetes tőkepénzekét kíván; de ha csak kevés fekete vész el az út közben és későbben nyavalyák által, úgy kétszáznál is többre lehet tenni a' száz-tól járó, mellyet ezzel nyerhetni. A' rabszolga-kereskedők és az ezen kereskedésben résztvevők ezért mindnyájan gazdag emberek szoktak lenni.

A' rabszolgákkal való bánás az útban legjobb szokott lenni. A' brazíliai hajók a' portugallo-áfrikai tartományokat, *Angola*, *Ambris*, *Molombo*, *Rio Zaire*, *Cabinda*, *Benguela*, *Quilliman*, és *Mozambique*-t szokták megkeresni, a' hol annyi feketét cserélnek bé, a' mennyit csak a' hajók alkalmasan felvehetnek, és ezen hajóknak egész népsége a' kapitánytól lefelé azon iparkodik, hogy a' feketéket jó egészségben megtarthassa; mivel közülök mindegyik részes a' hajónak ezen terhében. Az emberkori férjfi feketék, kivált, ha valamely hadban forgott katonás nemzetből valók,

mindég kettenketten öszszecsatoltatnak erős lánczokkal; ez szükséges gondoskodás a' zendülésnek lehetséges veszedelme' elkerülésére. Az aszszonyok és gyermekek a' hajó üregében kapják bizonyos helyöket, a' hol is mind addig maradniok kell, míg a' hajó eltávozván a' földtől, szabad tengeren nem jár.

Ekkor már mindent elkövetnek, hogy ezen szerencsétleneket a' szomorkodásból és érzéketlenségből kivegyék, mellyben külömben nagyobb részök el szokott merülni, sokszor a' legszörnyűbb képzeleteket formálván magoknak a' jövő állapotokról, 's mivel sokan feleségeiktől 's gyermekeiktől elszaggattattak. Ha megengedi az idő, úgy mindég a' hajó tetején marad egy csapat fekete; dobok és czimbalmok hozatnak elő, 's nem is hibázzák el sikeröket; egyesek tánczolni indulnak, mások követik, a' többi ellent nem állhat kívánságának, és csakhamar hangzanak a' hazájok dala a' tengernek téres síksága hegyett. Így tehát mindég foglalatoskodtatják a' feketéket, a' mennyire lehet oly táplálóeledelt adnak nékik, a' milyénhez otthon hozzá szoktak, mindennap kifüstölik a' hajóüreget, legnagyobb gonddal fentartják a' tisztaságot, 's legfőképpen óltalmazzák ezen szegényeket a' levegőnek hirtelen változásai ellen. Keménységgel csak a' nyilvánóságos makacsok iránt élnek, 's kívált éjjel megduplázzák a' vigyázást, hogy azokat szüntelenvaló félelemben tartsák. Ha háborgó (szélveszes) idő támad, és megtart egy ideig, úgy a' szegény feketék sorsa, kik egy szűk és szorossan zárt helyen öszsze vannak tömve,

nagyon bajossá válik, 's ekkor a' romlott levegő nyavalyákat természet, mellyek sokat el is ragadnak közülök; de ha csak rövid és kedvező az útazás, úgy ritkán hal meg több mint négy a' százból; mind e' mellett a' szegény feketék, kivált a' 8 — 9 esztendős gyermekek mint merő csontvázok érnek meg az útazások czéljánál. Ekkor a' rabszolgakereskedők és tehetős mezei gazdák elmennek a' hajókra, 's megnézhvén a' jövevényeket, kialakuszzák a' kik tetszenek, a' többit pedig a' rabszolgavásárra (*Valongo*) viszik.

A' rabszolgakereskedőknek *Rua Valongo* és *Ajuba*-ban szép nagy épületeik vannak, mellyek itt földszint különösen e' végre vannak elkészítve; a' friss tengeri levegő itt mindenünnen hozzá járulhat, és az udvarok és teremek padlata minden nap többször felmosatik. A' feketéket magokat, minekelötte eladásra kiállítják, különös bánásmód alá vetik, mellynek czélirányosságát több esztendei tapasztalás helyben hagyta. Ezek csaknem mind különös és nekik tulajdon sennyedéktől (rühtől) lepetnek meg az útban, minek oka, az elragadáson kívül, a' sós hús és a' tengeri levegő lehet. Ez a' rüh halháj gyanánt fedi bé az egész testöket, és undorodó szürke színt ad a' bőrnek; azonban az egészségöknek hasznos inkább mint ártalmas, és semmiképpen nem akadályoztatja az eladásokat. Megérkezvén a' tárházban, megmassák 's megferesztik őket arra rendelt feketék, megnyírják a' hajókat és szakállokat, minekutánna lassanként mindig jobb jobb eledelt kapnak, és a' testök bizonyos módon kiformaltatják, hogy vevők

előtt tetszősebbek legyenek; sőt bizonyos toiletemesterségekkel is élnek, hogy ifjabbaknak 's szembeknek látszassanak, 's hogy a' testbeli hibáik a' talán nem igen gyakorlott szem előtt rejtve maradjanak. Azután a' különféle törzsökeik 's nemzetségeik szerint a' háznak téres teremeibe vezetnek, 's ezek felnyittatnak a' közönségnek.

A' Vallongonak ezen tekintete, hívált ha számosan érkeznek meg a' feketék, a' maga nemében igen nevezetes, és csak azzal különbözteti meg magát leginkább egy lóvásártól, hogy itt emberformájú, ott pedig oktalan állatokat árulnak, de a' mellyek, mivel már jó ideig egy ügyes mester keze alatt vóltak, sokkal több ügyességet mutatnak ezen szegény áfrikaiaknál. Az ajtókkal általellenben a' fal mellett végig alacsony padok vannak helyheztetve, mellyeken a' férjfiak ülnek, ezek előtt a' földön honni szokások szerint testökkel a' sarkaikon ülve vannak aszszonynemű cselédek, és ezek előtt ismét a' kétnemű gyermekek; úgy hogy a' vevő ezen elrendelésnél fogva mindnyájokat könnyen megláthatja. A' kereskedők tapasztalásból tudván, melly nemzetbelieket szeretik legjobban Braziliának ezen részében, azon törekednek, hogy már Áfrikában is csak ezekből szerezzenek leginkább, minthogy ezek tulajdon karakterök és lelki tehetségeik által többféle foglalatosságokra alkalmasok. Mihelyt tehát a' belépő vevő nevezi a' nemzetet, mellyből feketét akar, elejbe visznek neki ebből egy csapatot, 's most kezdődik a' testi ügyességök megvizsgálása, mellynek megkönnyebbitésére a' feketék csak egy a' csípejökre te-

kert ruhával vannak befedve. Ezen vizsgálás szinté úgy történik, mintha marhát vásárolna az ember, és a' vevők szintoly kevéssé ismériék az érzékenységet mint a' feketék a' szemérmetségét; ide's tova járatják, 's karjaikat erőlködéssel mozgatattják, hogy így a' tagjaik ügyességéről és az izmaik erejéről meggyőződnessenek, és csak a' leggondosabb vizsgálás után kezdődik az alku *dobra**) szerint. A' miólta törvényesen kinyilatkoztatták, hogy a' rabszolgák további béhozatalának 1830-ban meg kell szűnni, azólta nevezetesen felment a' feketék árra, úgy hogy már nem lehet kapni egy fiatal egészséges feketét 15 — 16 dobrán alól, egy fiatal aszszonycselédet 12, és egy férjfi vagy leány gyermeket 9 dobrán alól. Az egész alku alatt legnagyobb indúlatlansággal vannak a' feketék, a' meglett alku után pedig szintoly nagy érzéketlenséggel követik az új uraikat. A' sorsok, valamint némelly oktalan állatoké a' testi tulajdonságaiktól függ; ha szépek és csinos testállásuk, úgy tehetős városi lakosok veszik meg őket, 's a' szolgálk számát szaporítják vagy pótolják ki velök; de ha rútak vagy nem tetszós formájuk, úgy csak szegény emberek, vagy bányászok és mezei gazdák veszik meg, és teljes életökben nehéz munkákkal terhelik őket.

Ha jól tápláltatnak és kíméllő bánás alatt vannak a' feketék, csak igen hamar új életre is kapnak, úgy hogy méltán bámúlhatni, hogy ugyan

*) A' Dobrao egy brazíliai arany pénz, melly 12800 *reis*-ből áll, és mintegy 30 itteni pengő forintot teszen.

azon emberek, kik csontváz gyanánt hagyák el Val-longót, csak kevés hét múlva kövérségtől duzzadva 's szép fényes fekete bársonyforma bőrrel, és eleven tüzes szemekkel jelennek meg. Társalkodva azon fekete embertársaikkal, kik már több idő óta rabszolgaságban vannak, csakhamar meggyőződnek arról, hogy a' sorsok nem oly tűrhetetlen, mint a' hogy azt előre képzelték; a' tulajdoni jó kedvök (vidámságok) visszatér; 's végre Brazília klímájának, gyümölcseinek, és életmódjának a' hazajokéival hasonlatossága csakhamar annyira megszoktatja őket, hogy honjokat csak a' dalaikban említik. Külömbféle módon foglalatoskodtatnak, a' mint már feljebb említettük, és a' nagyobb vagy kisebb szorgalmoktól függ közönségesen a' sorsok jobb vagy rosszabb léte is. Az által, hogy csupán csak a' feketék használtatnak mindenféle terheknek ide 's tova hordozására, és mindenféle élelmek árúlgatására, tömve vannak mindig az utczák temérdek sok feketével, úgy hogy ezeknek elevenességét talán még Londonnak legnépesebb részei sem haladják felül. Ama' különös szokása ezen népnek, melly szerint némely munkáit mindig valamely honni daljának hangmértékjei után teszi meg, az erős szava, mellyel az eladó portékáit ki szokta kiáltani, és az öröme lármás kiütései, oly lármát okoznak, melly a' vidékit, míg a' fülei hozzá nem szoknak, csaknem megkábítja. Ez eleintén azt gondolja, hogy valamely áfrikai fejedelemnek lakhelyében vagyon; de későbben még is méltán magokra vonják a' feketék a' vizsgálódó figyelmét. Vannak Rio de Janeiróban feketék mind azon áf-

rikai nemzetekből, kikkel a' portugallusok jó egyetértésben vannak; de a' többség *Angolas, Congos, Cabindos, Quillimanos, Benguelas, Mozambiques*, és *minas*; ritkábbak a' *Capundas, Rebolos, Anjicos, Gabaos, Cajenges, Mombassas*, 's a' t.

Némelyek ezen nemzetek közül már az arczáik formája által is különböztetik magokat egymástól, de a' többség bizonyos bémetszések, vagy az arczára sütött bélyegek által, mellyek majd inkább majd kevesebbé rútitják őket. Némelyeknek ilyen bélyegjeik a' testökön is vannak, vagy mint a' nemzeti törzsökök jegyei, vagy mint valamely nagyobb méltóságok jelei, mellyben honjokban vóltanak. Az a' vélekedés e' fővárosban, hogy épen az itteni feketék különböző eredetének köszönhetni, hogy ez eddig azon zendüléstől menten maradt, melly *Bahia*-t már több ízben is (1814 és 1816) veszedelemmel fenyegette, mivel az ottani rabszolgák nagyobb része a' *Mina* nemzethez tartozik, melly míveltségére és bátorságára nézve nevezetes elsőséggel bír a' többi nemzetek előtt.

A' feketék' arcvonatai általjában nem szépek; a' gyapjuforma hajok, a' széles lapos órrok, a' nagy vastagajakú száj, 's általjában az egész főnek formája, melly közepet tart az ember és majomfő között, különösen viszsztatetszenek az európainak; de vannak még is sok egyes feketék, kiknek ábrázatjok igen kellemetes, valamint egész egyes nemzet-törzsökök is, kik igen szépen vannak formálva. Oly irtóztató rút formákat pedig, a' millyeneket Európában láttam, 's a' millyenekkel némely ma-

gas rangú személyek még mintegy pompáztak, itt csak egy közepszerű tehetségű polgár házánál sem szenvednék. A' feketék (negerek) színe nem egyforma; vannak nemzetek, mellyek oly feketék mint kisímtott ébenfa, és vannak ismét mások, mellyek csak feketebarna színűk; ha betegek a' feketék, szemlátomást világosabbá változik a' testök. Némely törzsökök jelesek a' nagy setét és tüzes szemekről; másoknak kisebb zamánczos szemeik, mindnyájaknak pedig egészséges igen fehér fogaik vannak, mellyeket nagy gonddal is tisztán tartnak; de klárispirosságú ajkat, nem emlékezem, hogy láttam volna. Általában véve középtermetűk a' feketék; a' testök rendszabásos és sűgár; a' vállaik szélesek, a' mejjök domború és húsos, 's kezeik és lábaik kicsinyek. De vannak köztök fellette nagy és különös szép férjfiak is; Rio de Janeiroban nagy mennyiségben láthatni ezen erős formákat, kik, mivel a' talyigák (kordélyok) itt nincsenek divatban, a' legnagyobb terheknek vitelére és hordására használtatnak. A' feketék mindnyájan a' testök szép és egyenes hordozása, és könnyű 's lebegő járások által különböztetik meg magokat, és az a' szokások, hogy a' legnagyobb terheket is a' fejökön hordozzák, egészen hatalmukba adja a' testöket, és különösen a' nyakokat erősíti. Oly feketét látni, a' ki két mázsányi tterherrel a' fején, dalolva és könnyű lépéssel, sokszor két órányiról is bé jön a' városba, az csak közönséges tünemény.

A' fekete aszszonyok majd mind közép nagyságúk; jobbára mind szép termetűk és kövéredés-

re hajlók; az ábrázatok rútságához közelít. Ez az észrevétel azonban csak általjában igaz a' brazíliai fekete asszonyokról, mert Rio de Janeiróban, a' hol a' jó tónushoz tartozik, hogy szép rabszolgáktól szolgáltatassék valaki, 's hogy szép formájú fekete asszonycselédeket küldhessen gyümölcsöt, virágot, 's a' t. árúlni az utcákra, igen nagy is a' száma a' szép fekete asszony személyeknek. A' természet sokaknál, a' mi a' testök alkotását illeti, a' Venusnak tökéletes mássát állította fel, úgy hogy talán a' legnagyobb képfaragó sem tudná azt jobban eltalálni. Ha már még ehez egy igen csinos, könnyű, és tetsző öltözetet, és véghetetlen kellemetességet minden mozdulásban hozzá gondol az ember, úgy a' szemnek és az érzékeknek valósággal nem maradna egyéb kívánni való hátra, ha ezen áfrikai szépségnek minden mozdulatjánál egy pár piszkos és néminémüképpen elrútított láb nem látszanék. Egy régi törvény t. i. tilalmazza a' rabszolgáknak a' lábok fedezését; csak az újabb időkben nyertek a' nemesek és nagyobb méltóságok arra engedelmet, hogy a' fekete nem szabad inasaik is lábbelit hordozhassanak. Az ezen szabadsággal nem bíró rabszolgák tehát kénytelenítettnek mindenféle időben a' kemény 's darabos gránitkövezeten járni, a' hol természetesen sokszor megsértik magokat, kérges bőrt kapnak a' lábokon, 's kívált a' lábok újait sértik meg gyakran, mellyek ezért nagyobb részénél úndorodást okozó módon el vannak rútítva.

A' karakter és a' lelki tehetség igen különböznek azon áfrikai nemzettörzsökökben, mellyek-

ből rabszolgák hordatnak Braziliába. Némelyek készséggel és békével türik a' rabszolgai sorsokat; sótt jönnek ide sokan, kik már Loandaban a' Portugallusok legnagyobb áfrikai birtokában rabszolgák voltak. Mások p. o. az Angolas, Congas, Capindas 's a' t. törzsökökből már a' hazájokban is felette önkényes kegyetlen fejedelmek uralkodása alatt éltek, és Braziliában, ha csak némiképpen is emberi módon bánnak itt vélek, szerencsésebbek mint önnön magok hazájában. Némelyek, mint Re-bolas, Anjicos, Monjolas, 's a' t. szabadság szeretők, kevélyek, makacsok, és rossz kedvük, úgy hogy igen jól kell velök bánni, különben könnyen elvesztik magokat. A' Mina-feketék mindnyójak közül a' legkülönösebbek, mivel már a' hazájokban is magasabb pólczán állnak a' kultúrának; ezek ott kereskedést és földművelést űznek, és már némely mesterségekhez is értnek, a' miért is igen keresik és igen drágán megfizetik ezeket Braziliában. A' Braziliában született feketéket, kiket külömböztetés végett kreoloknak neveznek, ezen népnek megnemesített ágának lehet tekinteni; nevezetes az is, hogy az áfrikai feketének tulajdoni bűzös kiparálásától menttek már ezek. A' birtokos famíliájában, 's közönségesen ennek gyermekeivel felneveltetvén a' kreolok, némely tekintetből ugyan ezekhez is hasonlók míveltségökre nézve, jól és folyvást beszélük az ország nyelvét, kimíveltebb értelemmel bírnak, 's egy szóval már okosan gondolkodó teremtések közé számláltathatnak; így tehát egészen a' nevelésöktől függ, ha jó vagy felettébb is romlott emberekké lesznek.

A' tengerparti feketék, vagyis az új feketék, a' mint itt közönségesen elnevezik, egészen nyers és csupa természeti állapotban érkeznek meg itt; ezek lelki és erkölcsi képpen felettebb alacsony lépcsőjén állnak a' műveltségnek, és némely nemzetek, 's kivált némely egyes személyeik oly szűk eszűk, hogy sokkal jobban közelítnék az oktalan állatokhoz mint az emberhez; mások természeti tehetségekkel bírnak, 's azzal jutalmazták meg a' fáradozást, mellyet az ő nevelésökre fordít az ember, hogy igen alkalmatosakká válnak mindenféle foglalatosságokra, mellyekre fordíttatnak. Fájdalom, hogy a' fővárosban csak annyira pártolják a' fekete rabszolgákat, a' mennyire minél nagyobb nyereséget várnak az ő ügyességöktől; azzal meglegedvén, ha a' napszámjokat megkeresik; különben azt tehetik, a' mit akarnak. Minthogy mindig rossz példát látnak, legromlottabbak és legrosszszabb erkölcsük is a' városi feketék, kiket egyedül csak félelem és féltékenység tartóztathatnak nagyobb bűnöktől; természettől hajlandók lévén a' részegeskedéshez, a' lopáshoz, és a' lomhasághoz, könnyen engednek is ezen hajlandóságaiknak minden alkalommal, 's így sokszor magok az oka, ha keményen és kegyetlenül bánnak velök. Ott a' hol gond van rájuk, hogy ne csak ügyes, hanem jó erkölcsű embereknek is neveltessenek, sok jó tulajdonságok is fejlődnek ki belőlök; jószívűk és gazdáikhoz ragaszkodók, magok között felette megegyezők (békeségesek), és a' koros társaikat példás módon tisztelők. A' vén embereket és aszszonyokat mindig apáknak 's anyáknak nevezik, 's gyakran a' fiatalabbak dupla

munkával terhelik meg magokat, csak hogy létökön könnyebbítsenek; megosztják ezekkel a' mijök vagyon; megcsókolják kezeiket; gyámolítják, ha öszszetalálkoznak velök, ingadozó lépéseiket, 's kikérik áldásaikat. A' mindig egyforma jó kedve ezen népnek nagy ellenkezetben áll a' brazíliaiak szünteleni szomorú és komor karakterével; csak a' jelen szempillantatnak élvén, 's nem gondolván a' jövővel, minden alkalmát használja a' fekete az örvendezésre, 's tánczolja és dalolja teszi meg a' munkáját; ha eljő az este, és ha ekkor azon napszámon feljül, mellyet haza hozni kénytelenítetik, még marad egy pár vintimje, kimondhatatlan bóldognak tartja magát, és valamely *venda* (koresma) előtt hontársaival egyesülvén egész lélekkel általadja magát a' természete elevenségének; valamely honni muzsikaszernek hangjai, vagy egy néki kedvező leánynak jelenléte feltüzelik őtet; elkezdi ő ezzel egyik honni tánczát hontársai körében, kik a' muzsikát szavaikkal segítik, és az ügyes párnak helybenhagyásaikat bőven mutatják; ezen párnak helyébe azután mások állnak; ez pedig előbb egy pohár pályinkával és néhány rántott hallal enyhíti magát, és később szerelmeskedni indul.

Az aszszonyi nemnek, míg fiatal és szép, kivált Rio de Janeiróban, különösen jól van dolga; azok, kik a' házi szolgálatra fordíttatnak, csak keveset dolgoznak, mert mindenki, a' ki csak néminémű tehetséggel is bír, bőven tart rabszolgákat, kik portékákkal, csemegékkal 's a' t. az utczákra küldetnek; ezek egész nap bebarangolják a' várost,

és külömbféle mellékes foglalatosságokkal, melyeket magok számára úznek, annyit keresnek, hogy nemcsak kielégíthetik mindenkor birtokosaikat, hanem még eleget fordíthatnak ön gyönyöködésökre és ruházatjokra is; az igen szép fekete személyek pedig annyi pártfogót találnak a' brazíliaiak és európaiak között, hogy nem is szükséges nekik akármely munkával is foglalatoskodniok. Ezek színeskedésből egy kis kosarkát néhány narancssal és némely csemegékkal hordoznak a' fejükön, hogy a' többivel együtt quitandeiráknak tartassanak. Ha oly karban vannak egyszer, hogy a' természeti vágyásokat a' czifraságok 's ékességek után kielégíthetik, szintoly gazdagon mint ízletesen öltözködnek ezen áfrikai Sirénák; egy hószín fehér alsó ruha legfinomabb pamukszövetből hozzá kanyarodik a' búja sугár testhez; a' bőv ing lelóg az egyik válról, 's felfedi egy részét a' legfelségebb mejnnek; egy piros előkötő megköti az alsó ruhát, és egy többszínű kendő turbán formára a' fő körül van hajtva; azon kívül igen szép fülbenfüggőt nyaklánczot és karkötőt hordoznak korálokból, vagy más valamely Brazíliában készült ékességet. Igen kellemetes nézni, mint futják keresztül az utcákat sebes lépéssel ezen fekete bajaderek, mint késnek imitt amott egyegy ablaknál, hogy az esmérőseiket köszönthessék, 's milly nehéz próbának a' pillantata az, hogy, mikor a' kis Sirena édes mosolygással 's epedő tekintettel az alacsony ablakon beszóll: *Vossa merced nao compra doces?* (Nem vesz-e uraságod csemegét?) valaki nemmel (*nada*) felelhessen.

Ha egy fekete személy anyává leszen, még akkor kezdődnek a' jó napjai; mert egy szabad személy sem szoptatja maga a' gyermekét, 's mind-egyik igyekszik ezért — akár mennyibe kerüljön is az — szert tenni egy egészséges fekete szoptatós dajkára; minthogy a' feketéknek közönségesen elég tejök vagyon két gyermek számára, könnyű azokat kibérlelni; a' mi a' birtokosoknak annyival is kedvesebben eshetik, mivel igen nagy haszonbért szoktak értök fizetni, még pedig mind addig, míg a' dajka a' reábízott gyermeket többé szoptatni nem tudja. Oly familiákban, a' hol igaz szeretettel vigyáznak a' gyermekeikre, nem engedik meg ezen dajkáknak, hogy a' házból egyedül magok kimenjenek: a' városi feketék t. i., csak igen keveset kivévén, nagyon szeretik az italt, 's minthogy igen könnyű itt pályinkát kapni, melly alígha javítja a' tejet, minden esetre szükséges a' szorosabb vigyázat. De ezen fekete aszszonycselédek, kik korántsem oly jószívűk, szófogadók, és engedelmesek, mint a' férjfi társaik, bőven tudják kipótolni ezen szabadságok korlátozását. Minden kényöket s' minden kívánságokat egész az utolsó lehetőségig ki kell elégíteni, különben azzal fenyegetnek, hogy a' gyermekén állnak boszszút; 's minthogy tudva van, mennyire megy némelyiknek a' gonoszsága, 's hogy a' kemény bánás csak még jobban ingerli őtet, csak engedni szokott az anya, 's a' helyett, [hogy a' legszebb kötelességét maga vinné véghez, inkább egy rabszolgáló kényei alá alacsonyítja magát, mintsem hogy maga szoptatná saját gyermekét.

A' feketék, minekelőtte Áfrikában a' hajókba szállíttatnak, megkereszteltetnek, és Brazíliában az ország vallása gyakorlásához szoríttatnak, melly is igen tetszik nekik, és mellynek külső czeremóniáit igen buzgón megtartják. Senki forróbb részt nem veszen az ottani lármás templomi ünneplésekben ónáloknál; valamint arra is igen nagy gondot viselnek, hogy a' gyermekeik megkereszteltesenek, és hogy a' társaik szentelt földbe temettesenek. A' fővárosban különös tisztelettel vannak az olvasóról nevezett szűz Mária temploma iránt (*Nossa Senhora do Rozario*), mivel a' sz. Mária képe, több európai ilyen képnek példájára, fekete, 's ez a' fekete szent az ő hiúságoknak, igen hízelkedik. Nem lehet azonban kételkedni, hogy a' vallás befolyása, bármelley fogyatkozásos tanítást lelnek is benne, jóltévő ne legyen az ő erkölcsi karakterökre, és hogy a' birtokosaikhoz való ragaszkodásaikat előmozdítja. Szoroshitű brazíliaiak igen figyelmeznak arra, hogy a' feketéik minden este az Ave Máriát valamely szentnek a' képe előtt az útczák sarkain deák nyelven elmondják; hogy ez legnagyobb gondatlansággal történik, magában is világos; ezen kívül még számos amulettek is szoktak nyakokba aggatni feketéiknek ezen áhíthatoskodók.

A' feketéknek némely karaktervonásai valósággal figyelemre méltók. A' nemzeti büszkeségök p. o. minden alkalommal tűnik ki, és sokszor felette nevetséges módon fejti ki magát; a' vidékieknek kívált felette nagyítva dicsérik el hazájokat, 's elbeszélvén tetteiket oly kézzel foghatólag

hazudnák, mint némely szerző, a' ki országokról ír, mellyeket soha nem is látott. Igen beszédek, hasonlatosságokkal szeretnek élni, és sokszor elmés és helyes észrevételekkel bővítik előadásokat; azonban több idő kívántatik, míg a' vidéki egészen érti őket; mert nemcsak, hogy rosszúl beszélnek a' portugáli nyelvet és sok szót kevernek közébe a' magok anyai nyelvéből, hanem nagyobb részint ki sem tudják ejteni az *st* és *r* betűket, mellyek helyett mindig csak *t* és *l* betűkkel élnek; így *esta bom* helyett azt mondják: *ta bom*, és *minha terra* helyett *minha teta*, a' mi által a' szavak sokszor egészen más értelműkké válnak. Magok között nagyon udvariasak (manérosok), és a' mennyire csak lehet követik a' brazíliai birtokosaikat testállásokban és mozdulatjaikban; ha megszólítják egymást, úr, aszszony, kegyelmed (*Senhor, Senhora, Vossa merced*) kifejezésekkel élnek. Az előbbeni előjáróik iránt, ámbár most egy sors alatt vannak velök, mindig különös tisztelettel szoktak lenni, és ha történetből egy hajdani fejedelmökkel találkoznak özsze, a' ki most velök rabszolgaságban vagyon, soha sem mulatják, hogy meg ne ajándékoznák, azon tiszteletjök jelentésére, mellyel az előtt mint törvényes uroknak tartoztak néki.

A' kreol aszszonycselédek igen értnek a' csinos és ízletes öltözködéshez és ékesítéshez; némelyek megtartják a' honni szokást, és ünnepi napokon színes földdel megfestik az orcájokat; a' férjfi kreolok is mindig tiszták és ünnepeken igen helyesen öltözködnek; de az áfrikai feketék, va-

lamikor az idő engedi, majd mindig egész az előkötő övig mezítelenen járnak, és mindenféle rongyos öltözet darabot aggatnak magokra, kivált ha tarkát és sok világos színűt kaphatnak, mellyben igen gyönyörködnek; ha pedig az ilyen félmeztelen fekete a' gyapjas fejét egy régi háromszegű kalappal fedheti bé, úgy királynak tartja magát.

Az újságok mindig tele vannak elszökött rabszolgákkal, kik vagy büntetéstől félvén, vagy ezért szöktek el, mivel együgyűségökben azt vélik, hogy Áfrikába érnek, ha napkeletnek tartják magokat. De ez az elszökés majd mindig sikeretlenné tétetik felszabadult feketék által, kik a' város körül örökké megjárják a' szomszéd erdőket, és minden ilyen szökevényt megfognak, megkötöznek, és az ura házához visznek, a' hol a' környülállásokhoz képepest vagy egész vagy fél dobraot kapnak jutalomúl. Ezen fekete fogdosók, kiket erdei kapitányoknak (*Capitães do matto*) hívnak, külömbféle módon hasznosak; de van példa arra is, hogy éppen ők magok birják rá a' rabszolgákat az elszökésre, és aztán vissza hozzák az uraiknak; ez ugyan igen könnyű módja a' pénzszerzésnek. A' szökevény először nem büntettetik meg; de ha ismételi az elszökést, a' feketék tömlöczébe viteetik, és ott bizonyos számú ostorcsapásokkal büntettetik; vagy egy erős vaskarikát veretnek a' nyakába, mellyen egy csengetyű függ, hogy így megemertessék és a' szökéstől gátoltassék; ha pedig még harmadszor is bátorkodik elszökni, minden esetre eladja a' gazdája akarmi árnon is. A' kreolok csak akkor szöknek el, ha méltatlan bánás

által arra kényszerítettnek. Az igen szép szokás itt, hogy akármely elszökött fekete, ki a' tettét megbánja 's visszatér, minden szabad emberhez mehet, 's közbenjárását kikérheti az uránál, melly kérésére közönségesen azonnal egy levelet kap (*carta de Padrinho*), mellyben az ura kértetik, hogy néki megengedjen; különös bántás lenne, ha ezen kérés tekintet nélkül fogadtatnék; de ha nagy volt a' fekete vétke, úgy hogy éppen szükségesnek látszik a' büntetése, legalább tudósítani kell erről a' pártfogóját.

A' feketék erős testi alkotásuk; és soha sincesenek jobb egészségben, mint mikor a' hévség a' legnagyobb lépcsőjét elérte. A' meleg egyáltalában szükséges nekik: hideg nedves időben azonnal rosszszúl érzik magokat, és eső ellen igen érzékenyek. Minden szükségét játszva tudják elszenvedni, és csudálkozásra méltó grádusban győzősek a' fáradságos munkában. Minden nap láthatni itt feketéket, kik több száz mértföldnyiről eljöttek az uraikkal. Az egész utazás közben nemcsak egyenlő lépéssel mentek ezek az urok lovai-
val, hanem még előre is mentek mindenkor, az éjjeli szállás vagy az ebéd megrendelésére, és gondját viselték a' háttas állatoknak (lovaknak és öszvéreknek) mellyek legelés közben némely vidékben sokszor több órányira is eltávoznak az éjjeli szállástól. Ha lebetegednek, mint valamennyi ember, kinél a' testnek csak magának kell eltűrni a' szenvedelmeket, igen elcsüggednek, és könnyen babonás segítő módokhoz folyamodnak. A' tengerparti feketékről azt az észrevételt teszik né-

melyek, hogy nem élnek sokáig; a' vénség gyarlóságai (gyengeségei) ezeknél már negyvenedik esztendejükben is látszanak, 's csak igen ritkán éri el valamelyik közülök az ötvenedik esztendőt; egy kevésbé éltebb korra jut az aszsonycseléd; a' kreolok pedig tovább szoktak élni. Ez a' rövid élet ideje úgy látszik hogy nagy javára van a' feketének, a' ki, mihelyt már dolgozni nem tud, csak tehernek tekintetik. Némely brazíliaiak fel is szabadítják a' vén rabszolgáikat, vagy koldúlni küldik azokat; mások pedig oly rosszszúl tartják azokat, hogy a' szónak tulajdon értelmében, ínségtől kell nekik elveszni; ugyan ezért a' barátságos halált mint örvendezve vártt megszabadítókat mindennémű szenvedéseiktől tekintik ezen szegény teremtések, és a' fiatalabbak nem is szomorkodnak a' meg holtakon.

A' feketék igen alkalmasok az emberszerető bánás elfogadására, és véghetetlenül ragaszkodnak a' birtokosaikhoz; de igazság és keménység még is okvetetlen szükségesek, hogy a' természetnek ezen durva fiain uralkodhassék az ember; feletőbb nagy jóság és lágyság elrontják őket, és ott, a' hol magokra vannak hagyva, mint a' fővárosban, nincs mód, hogy még durvább és romlottabb teremtések találtassanak ezen rabszolgáknál. A' korbácsot itt gyakran és keményen kell forgatni. Akármit is mondjanak és írjanak tehát némelyek az ember lealacsonyításáról testi büntetések által, még sem szűnhetnek meg ezek előbb, míg valaki ki nem találja, hogyan lehessen az embert más módokkal a' némelykor igenis nehéz kötelességei

végbevételére reászorítani. A' nagy Rómaiak a' meggyőzhetetlen légióik katonáit venyigével verték; az emberbaráti (philanthropikus) Angolok e' végre veszzőkkal, botokkal, és kötelekkel, az Oroszok kancsuval, a' németek mogyorópálczával, és a' Brazíliaiak bőrből készült korbácscsal élnek. Ez mind egyre megyen; fehér és fekete emberek verettetnek meg; azt azonban állíthatom, hogy több esztendő leforgása alatt, mellyet én a' rabszolgaság országában töltöttem, sohasem láttam olyan esetet, hogy egy fekete egy kis pecsét miatt a' ruháján ötvent kapott volna, — — — — —
 — — — — —
 — — — — —.

A' mi kimívelt Európánkban kegyetlenebbül bánnak a' szabad emberrel, mint Brazíliában a' fekete rabszolgával; de az az emberek tulajdona, hogy mindig a' távúllévőre függesztik szemeiket, a' közellévőt pedig nem is látják. Ugyan így volt Anglia is, mikor Brazíliát arra bírta, hogy véle oly kötésre lépjen, mellynek következtében 1829-diki esztendő vége után semmi feketét többé béhozni nem szabad Áfrikából. Brazília ez által nagyon károsodik, mivel a' mostani kevés népessége miatt felettébb szűkölködik olyan emberek nélkül, kik képesek [vólnának oly meleg klímában a' fáradságos földművelési munkák végrehajtására, a' mire pedig a' feketék különösen alkalmasok. A' rabszolgák bévitele meg nem fog ugyan szűnni ezért, mert Áfrika közel vagyon, és a' nyereség oly édesgető, hogy sokan szabadságokat és életöket is szerencsétetik, csak hogy a' kormányzék tilalmát

kijátszhaszák; de a' feketék árra annyira fel fog menni nem sokára, hagy a' birtokos, kinek sok munkás kézre van szüksége, felét sem fogja győzni munkával a' földjének.

A' Ramazan Konstantinápolyban 1832-ben.

A' városnak azon egész részében, melly tulajdonképen foglaltatik Konstantinápoly neve alatt, 's mellyet előkelőleg csak mosleminek laknak, a' *Ramazan* alatt egész nap a' legnagyobb csend] uralkodik, 's csak estve felé kezd életre jönni minden. A' mecsetek minaretjei koszorú formán helyezett világítással diszeskednek, 's a' szokásnál fényesebben kivilágított boltok jelentik, hogy a' nap csendessége miatt elmúlasztottat éjenti kereskedés által akarják kipótolni. Ezernyi lámpások, a' főgyűlőhelyeken sétálóktól hordva, nyilvánosságos kivilágítás nemét képzik, 's így pótolják ki más tartományok rendes utczavilágítását, mellynek szükséges volta itt még nem éreztetik, minthogy a' honni népesedés, dolgait végezve haza takarodik, 's lakját csak másnap reggel hagyja el, hogy dolgai után

járjon ismét. A' Ramazan alatt ellenben az éj azon időpont, mellyben dolgok végeztetnek, 's a' legelső rangú tisztviselők házait oly emberek veszik körül, kiknek valami keresetjök van, 's kik nappal nem bocsáttattak elé. A' város tekintete festői és élénk; az egésznek mindazáltal megvan azon komoly csendes karaktere, melly a' moslemineket annyira kijeleli. Az utczákon tolong az ember, de lárma nélkül; most is csak a' csendes éj uralodik, noha setétség és közös álom nélkül, melly a' város e' csendes részein oly hamar szokott elterülni.

A' Seraskier basa palotája körül két esztendő oltá minden megváltozék; a' szoros járások, a' szorúlva 's rendetlenül csoportozott házak helyén rendesen készült utczák, csinos, egyforma építkezésű boltokkal díszeskednek. Bajazet szultan mecsetjének tere középpontja ezen oly hamar szépült városrésznek, mellynek fekvése egészségesebb, 's a' legdelibb, legtisztább tekintetet mutatja. E' fontos javításokat Konstantinápoly főigazgatójának köszönhetni, ki a' különösen az ő naponkinti felvigyázása alá rendelt városrészben nyitá meg útját ezen az egészségnek oly hasznos rendelkezésekre, 's az új építkezésekben egyúttal ama egyszerűséget, melly kevésbé teszi költségessé, 's a' tartománybeli ízlést, melly nekik ama kellemet 's eredetiséget adja, megtartotta.

A' mecset tere egyik szegeletében van három deszkabolt, melly kevésbé a' Ramazan előtt készült el, 's a' többinél sokkal csinosabb és díszesebb. Azonnal kereskedők költözének beléjük, a'

két első franczia 's angol pipereárúkkal van meg-
rakva; a' harmadikban felettebb csinos edények
vannak dohánnyal, melly itt nevezetes czikkely
's oly fényüzéssel és oly kecsegtető módon árul-
tatik, hogy azt keresztyén országokban képzelni
sem bírják.

A' sultán a' Ramazan alatt majdnem minden-
nap meglátogató az Eski Serail szép városrészt,
melly azolta számtalan ember főgyűlő helyévé leve,
kik az uralkodó személyes jelenléte által édesget-
ve, sultán Bajazet téren 's az oda végződő széles
utczákban szabadon sétála. A' sultán váltogatva
ült le a' három deszkaboltban, 's ott tudósíttatá
magát a' város állapotja, az élelem szerek árra, a'
piaczo~~k~~ bősége, általjában véve minden felől, a'
mi a' népességet, 's legkivált a' szegényeket illeté.
A' szultán ór nélkül megy ki, csak egy csapat házi
tisztje kíséri, kik előtt egy gyönyörű arab lovon
lovagol.

Valahányszor a' szultán ezen új várososztály-
ban valamelyik helyét elfoglalá, számos kocsik,
mellyek már odaérkezése előtt megállottak azon
utcza hosszában, mellyet a' három boltból látni le-
hete, 's mellyekben asszonyok ülének, sorjában
elmenének 's ismét visszatérének előtte, úgy, hogy
az asszonyok megnézhatték azon férjfiu vonásit,
kinek merészsége 's bátorsága csudálkozást gerjesz-
te bennök. Úgy látszék, hogy mindegyik kíván-
csiség és tisztelet, lelkesedés és félelem között né-
zé meg.

A' Ramazan vége felé a' szultán óránként ma-
rada a' nép között, melly egész hónapig egyforma

buzgalommal gyülekeze körülte. Tíz óraker estve ült mindig a' dohányos bolt alacsony ablakához; a' világítás válogatottabb vala a' szokottnál, mint-hogy a' lakosok, kik szándékát tudták, ez estvéli gyülekezetet erejükhöz képest akarák díszesíteni; a' garda muzsikája symphoniákat zenge. A' kemény hideg daczára is nyitva marada azon ablak, melly-nél a' szultán ült; számtalan népség tolonga minden irányban, hallgatva ugyan, a' hallgatás azonban itt nem a' hidegség, hanem a' tisztelet jele, 's könnyen eszre lelete venni, hogy ha a' szokás megengedné megszegését, a' mosleminek és ráják hangoz örömjajra gerjednének vala. A' szultán kedveltetik; ő ezt tudja, 's tetszőleg tekinte az ablakához toladó sokaságra, mellyet csak reggeli két óraker hagyja el, palotájába térve vissza.

**M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA**